

Heta Salmenperä

Lapsen toimijuus kuntoutustilanteessa

Metropolia Ammattikorkeakoulu

Kuntoutuksen ylempi AMK

Hyvinvointi

Opinnäytetyö

23.5.2014

Tekijä(t) Otsikko	Heta Salmenperä Lapsen toimijuus kuntoutustilanteessa
Sivumäärä Aika	74 sivua + 1 liite 23.5.2014
Tutkinto	Toimintaterapeutti YAMK
Koulutusohjelma	Kuntoutuksen tutkinto-ohjelma
Suuntautumisvaihtoehto	
Ohjaaja(t)	Yliopettaja Salla Sipari Yliopettaja Pekka Paalasmaa
<p>Kuntoutuksen valtaistava toimintamalli korostaa kuntoutujan osallisuutta kuntoutusprosessissa. Kuntoutuksessa keskeiseksi nousee kuntoutujan kyky osallistua itselleen merkityksellisiin asioihin ja tilanteisiin omassa elämässään eli kuntoutujan itsensä tai hänen läheistensä erilaisissa arkielämän tilanteissa kokema toimintakyky, toimijuus. Toimijuuden vahvistaminen kuntoutustilanteissa lisää kuntoutuksen vaikuttavuutta.</p> <p>Tutkimuksen tarkoituksena oli tuottaa tietoa lapsen toimijuuden ilmenemisestä kuntoutustilanteessa ja kehittää työväline, jonka avulla voidaan kuvata toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa. Kirjallisuuskatsauksen pohjalta toteutui teorialähtöinen analyysi lapsen toimijuuden käsitteellistämiseksi. Koottua tietoa hyödyntäen teoreettisen rekonstruktion avulla luotiin käsitteellinen malli lapsen toimijuudesta kuntoutustilanteessa. Teoreettinen rekonstruktio toteutui Jyrkämän (2007) toimijuuden modaliteettimallin, ICF-luokituksen (Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus, 2004) ja Inhimillisen toiminnan mallin (1980) pohjalta. Syntyneen käsitteellisen mallin pohjalta toteutettiin aineistolähtöinen sisällönanalyysi, jonka tuloksena syntyi ”Lapsen toimijuuden ilmentyminen kuntoutustilanteessa”- analyysikehikko.</p> <p>Sosiokulttuurinen toimintakyvyn malli, Jyrkämän toimijuuden modaliteettimalli soveltuu hyvin lapsen kuntoutustilanteessa ilmenevän toimijuuden tarkasteluun, koska sen avulla on mahdollista tarkastella konkreettista toimintaa kuntoutustilanteessa sekä toimijan ja rakenteiden suhdetta. Terveyslähtöinen ICF-luokitus ja toimintakeskeinen Inhimillisen toiminnan malli tuovat lapsen toimijuuden tarkasteluun syvempää ymmärrystä siitä, miten lapsen toimijuus ilmenee kuntoutustilanteessa lapsen toiminnassa ja vuorovaikutuksessa. Mallit täydentävät toisiaan nostaessaan tarkasteluun toimintakyvyn eri osa-alueita. Analyysikehikko lapsen toimijuudesta kuntoutustilanteessa ohjaa tarkastelemaan toimijuuden ilmentymistä havainnoimalla toimintaa ja vuorovaikutusta kuntoutustilanteessa. Analyysikehikkoa tulee jatkossa koekäyttää ja jatkokehittää erityisesti käytettävyyden osalta.</p> <p>Kuntouttajat voivat hyödyntää tutkimuksen tuloksia halutessaan vahvistaa lapsen osallisuutta kuntoutuksen suunnittelussa ja toteutuksessa. Lapsen aktiivinen toimijuus mahdollistaa lapsen osallisuuden kuntoutustilanteessa. Jaetun toimijuuden avulla lapsi voi olla aktiivinen tasavertainen yhteistyökumppani kuntoutusprosessissa.</p>	
Avainsanat	lapsi, toimijuus, kuntoutus, osallisuus, toimintakyky, osallistuminen, valtaistuminen

Author(s) Title	Heta Salmenperä The Child's Agency in Rehabilitation Session
Number of Pages Date	74 pages + 1 appendice 23 May 2014
Degree	Master of Health Care
Degree Programme	Rehabilitation
Specialisation option	
Instructor(s)	Principal Lecturer Salla Sipari Principal Lecturer Pekka Paalasmaa
<p>The empowerment approach of the good rehabilitation practice emphasizes involvement of the client in the rehabilitation process. The client's should be agents, the actors instead being objects in their own rehabilitation processes. The main focus should be on client's ability to participate in a meaningful way in their own everyday live, as well as on the client's individual experience on his ability to function. The stronger is the client's agency in rehabilitation the more effective rehabilitation is.</p> <p>The objective of the thesis was to produce information about the child's agency in rehabilitation session and to develop an instrument that can be used to describe how child's agency manifestate during in rehabilitation session. A theory-based analysis of the child's agency was carried out on the basis of a literature review. Using collected data and theoretical reconstruction created a conceptual model of the child's agency in rehabilitation session. The theoretical reconstruction was based on Jyrkämä's (2007) modalmodel of agency, ICF (International Classification of Functioning, Disability and Health, 2004) and The model of human occupation (1980). By content analysis of the conceptual model of the child's agency in a rehabilitation session, was formulated an analysis framework on manifestation of child's agency in a rehabilitation session.</p> <p>Socio-cultural human functioning model; Jyrkämä's modalmodel of agency can be used for analysis of the child's agency in rehabilitation session. It enables analyze the concrete actions in the situation, as well as the relationship between the child and structures. Health-based ICF and occupation-centered Model of Human Occupation provide deeper understanding how how the child's agency in a rehabilitation session manifestate in the child's actions and interaction. The three models complement each other as they address to different areas of human functioning. The analysis framework of the child's agency in rehabilitation session leads to examine how the agency manifestate itself by observing the child's behavior and interaction in rehabilitation session. The analysis framework need to be further elaborated. There is a need to test it in practice and to develop it further, in particular with regard to its usability.</p> <p>Rehabilitation professionals can utilize the results of the thesis for strengthen a child's participation in the design and implementation of rehabilitation. The active agency ensures child's empowerment in rehabilitation process. The shared agency allows a child can be an activate, equal partner in the process of rehabilitation.</p>	
Keywords	child, agency, rehabilitation, participation, human functioning, empowerment

Sisällys

1	Johdanto	1
2	Opinnäytetyön tavoite, tarkoitus ja tutkimusongelmat	8
3	Tutkimuksellinen lähestymistapa ja menetelmälliset ratkaisut	9
4	Lasten kuntoutus muutoksessa	11
4.1	Lapsi toimintaympäristössään	13
4.2	Lapsen ja perhe yhteistyökumppaneita	15
4.3	Lapsen osallisuus ja osallistuminen	17
4.4	Lähtökohtana lapsen oma tahto kuntoutua	21
5	Lapsen osallisuuden vahvistaminen kuntoutuksessa	22
5.1	Toimintakykyyn tukeminen mahdollistaa lapsen osallistumisen	23
5.2	Toimijuuden tukeminen mahdollistaa lapsen osallisuuden	26
5.3	Toimijuus syntyy ja ilmentyy vuorovaikutuksessa	33
6	Lapsen toimijuuden analyysikehikko	35
	- ICF, Jyrkämän toimijuuden modaaliteettimalli ja Inhimillisen toiminnan malli toisiaan täydentämässä	
6.1	Haluaminen kuntoutustilanteessa	37
6.2	Kykeneminen kuntoutustilanteessa	42
6.3	Osaaminen kuntoutustilanteessa	44
6.4	Tunteminen kuntoutustilanteessa	47
6.5	Täytyminen ja voiminen kuntoutustilanteessa	53
7	Tulosten yhteenveto	55
8	Pohdinta	60
	Lähteet	68

Liitteet

Liite 1. Analyysikehikko: lapsen toimijuuden ilmentyminen kuntoutustilanteessa.

1 Johdanto

Kuntoutuksen tutkimuksen valtakunnallisessa kehittämissuunnitelmassa (2004) kuntoutuksessa käynnissä olevaa paradigman muutosta kuvataan etenemisenä vajavuusparadigmasta kohti *valtaistavaa* tai *ekologista toimintamallia*, jossa korostetaan kuntoutujan osallistumis- ja vaikutusmahdollisuuksia kuntoutusprosessissa. Kuntoutus ymmärretään yksilön ja ympäristön suhteen muutokseksi. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004, 3.) Kuntoutujan osallistuminen oman kuntoutusprosessinsa suunnitteluun ja toteutukseen on oleellista prosessin etenemiselle ja onnistumiselle. Kuntoutuksessa tulisi löytää osallistavia ammattikäytäntöjä, joiden avulla kuntoutujaa voidaan tukea oman tilanteensa ja oman toimintaympäristönsä tutkimisessa ja muutosmahdollisuuksien arvioinnissa. (Järvikoski ja Karjalainen 2008, 85.)

Osallisuus on kokemuksellista ja perustuu yhdessä jaettuun tietämykseen, ymmärrykseen, näkemykseen tai asiaan. Osallisuus antaa mahdollisuuden tulla kuulluksi ja antaa kokemuksen, että hänen mielipiteillään on merkitystä. Osallisuus kuntoutustilanteessa laajasti ymmärrettynä antaa tunteen johonkin kuulumisesta ja mukana olosta. Osallisuus tuottaa ihmisille hyvinvointia ja terveyttä, koska osallisuus luo mielekästä merkitystä elämään. Osallisuuden vastakohtana voidaan nähdä syrjäytyminen. (THL 2014; THL 2014b.)

Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus ICF (International Classification Of Functioning, Disability and Health, WHO 2001) mahdollistaa kuntoutuksen sisällön ja tavoitteiden tarkastelun uudesta, kokonaisvaltaisesta näkökulmasta. ICF-luokitus nostaa keskiöön toimintakyvyn; ihmisen kyvyt ja edellytykset toimia sekä ympäristön merkityksen siihen. Kuntoutuksen tavoitteena on *osallistumisen (participation)* vahvistaminen. Osallistuminen on käsitteenä hyvin lähellä osallisuutta. Osallistuminen on henkilön osallisuutta elämäntilanteisiin (WHO/Stakes 2004, 167). Kuntoutuksen tarpeen määrittelee näin kuntoutujan kokema osallistumisrajoite (participation restriction), joka todetaan vertaamalla kuntoutujan osallistumista sellaisen yksilön osallistumisen oletusarvoon, jolla ei ole toimintarajoitteita ja, joka elää samassa kulttuurissa tai yhteiskunnassa. (WHO / Stakes 2011, 208-209.)

Kun osallisuuden vahvistaminen nousee kuntoutuksen tavoitteeksi, kuntoutuksessa siirrytään suoriutuskyvyn selvittämisestä aktuaalisen suoritustason tarkasteluun. Olennaista on se, miten ihminen käyttää tai ei käytä toimintakykyään. Kuntoutuksessa huomio kiinnittyy toimintakyvyn sosiaaliseen ilmiökokonaisuuteen: toimintaan, erilaisiin toimintatilanteisiin ja toimintakäytäntöihin. Yksilön kyvyt määrittävät vain tietyiltä osin toimintamahdollisuuksia. Oleellisista on kuntoutujan itsensä tai hänen läheistensä erilaisissa *arkielämän tilanteissa koettu toimintakyky eli toimijuus*. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 100-101; Jyrkämä 2007, 200-201.) Alla olevassa taulukossa (taulukko 1) on esitetty kootusti kuntoutuksen uuden valtaistava toimintamalli. Tässä opinnäytetyössä tavoitteena on vahvistaa lapsen osallisuutta kuntoutustilanteessa kehittämällä työväline, jonka avulla kuntouttaja voi tarkastella ja vahvistaa toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa.

Taulukko 1. Uusi kuntoutusparadigma ja käsitteiden suhde toisiinsa.

PARADIGMA	KUNTOUTUKSEN TARKOITUS	KUNTOUTUKSEN TAVOITE	KUNTOUTUKSEN FOCUS
Valtaistava toimintamalli: kuntoutus ymmärretään yksilön ja ympäristön suhteen muutokseksi, kuntoutujan tulee osallistua ja vaikuttaa kuntoutusprosessiinsa.	Osallisuuden vahvistaminen: kuntoutujan ja ympäristön välinen muutos niin, että ihminen voi olla osa yhteiskuntaa ja tulla kuulluksi eli hyvän elämän mahdollistaminen.	Osallistumisen mahdollistaminen: kuntoutujan osallisuus oman elämänsä tilanteissa mahdollistuu.	Toimijuus: kuntoutujan arkielämän tilanteissa kokema toimintakyky.

Lapsen osallisuuden huomiointi kuntoutustilanteessa haastaa kuntouttajan tarkastelemaan kuinka hän itse ja hänen ohjaamansa kuntoutustoiminta on osallisena lapsen maailmassa. Kuntoutusta ei voi määritellä lapsen kasvusta ja kehityksestä irralliseksi toiminnaksi vaan sen tulisi nivoutua lapsen arkeen. Koivikko ja Sipari (2006: 21) määrittelevät kuntoutuksen tavoitteeksi antaa kehittyvälle lapselle tilaisuuden käyttää ja harjoittaa taitojaan sekä ohjata ja neuvoa lasta niissä asioissa, jotka ovat lapsen elämässä tarpeellisia. Lapsen hyvä kuntoutus on kohdennettu konkreettisesti

lapsen päivittäisen elämän toimintaan. Lapsilähtöisen ajattelutavan lähtökohta on lapsen osallisuus hänelle merkitykselliseen asiaan tai yhteisöön ja osallistuminen hänelle merkitykselliseen tekemiseen (Launiainen ja Sipari 2011, 34). Lapsen ja nuoren hyvä kuntoutus –projektissa (Vajaaliikkeisten kunto ry, VKL, 2006) haettiin ideoita toimintatavoista, joilla voitaisiin varmistaa kuntoutuspalveluiden olisivat osa lapsen maailmaa eikä toisinpäin. Projektissa nostettiin esille toimijuuden käsite, jonka avulla on mahdollista nostaa tarkastelun keskiöön lapsen itsensä ja hänen läheistensä kokema toimintakyky arjen tilanteissa.

Toimijuus on sosiologiassa laajasti tutkittu käsite. Kirjallisuudessa ei toimijuudelle ole yhtä yhteistä määritelmää. Toimijuuden tutkimus korostaa ihmiskuvaa, jossa ihminen nähdään aktiivisena omaa toimijuuttaan tuottavana ja valintoja tekevänä sosiaalisena toimijana. Elder ja Kirkpatrick Johnsson (2003: 60) määrittelevät toimijuuden seuraavasti:

"Individuals construct their own life course through choices and actions they take within the opportunities and constraints of history and social circumstances" (Johnsson ja Johnsson 2003,60).

Mikkolan (2009: 43) mukaan toimijuus merkitsee läsnäoloa omassa elämässä, tekevää ja kokevaa toimijaa, joka määrittelee oman arkensa ehtoja ja muokkaa ne tekojensa avulla eleyksi elämäksi.

Toimijuus muokkaa identiteettiä, ymmärrystä omasta itsestä. Ihmisen muutosprosessi ilmenee toimintana, joka perustuu kokemukselle, kehitymiselle ja oppimiselle. Toiminnallisen identiteetin käsite on hyvin lähellä toimijuuden käsitettä. Kielhofner (2008: 106) määrittelee toiminnallisen identiteetin yhdistelmäksi ihmisen käsityksiä ja kokemuksia itsestään toiminnallisena olentona ja siitä, minkälaiseksi ihminen toivoo tulevaisuudessa. Toiminnallinen identiteetti rakentuu ihmisen toimiessa / osallistuessa elämänkulun aikana useista eri tekijöistä, kuten tavoista, rooleista, mielekkään toiminnan kokemuksista sekä yksilön käsityksistä ympäristön odotuksista. Toiminnallisen identiteetin ilmeneminen voidaan nähdä jatkumona, joka alkaa rakentua lapsuudessa minätietoisuuden kehittyessä ja, joka laajenee kohti arvoperusteista tietämystä siitä, mitä ihminen elämältään haluaa.

Toimijuus on sidoksissa kohteelliseen ja kollektiiviseen toimintaan, toimijuus ei siis ole ensisijaisesti yksilön ominaisuus, vaan sitä tuotetaan ja ylläpidetään yhteisesti (Engeström 2007). Toimijuus on aina tilannesidonnaista ja toteutuu suhteessa toisiin ihmisiin. Lapsen hyvä kuntoutus –projektissa kokeiltiin jäsentää lapsen toimijuuden ilmentymistä Jyrkämän (2007) modaliteettimallin avulla. Käyttökokemusten perusteella malli todettiin hyödylliseksi jäsentäessään toimijuuden teoreettista ilmiötä käytännön toimintaan. Ymmärrys toimijuuden monitahoisuudesta, jatkuvasta muutoksesta ja tilannesidonnaisuudesta luovat perustan lapsen kehityksen ja oppimisen tarkasteluun. (Launiainen ja Sipari 2011, 36-37.) Jyrkämä (2007) on tarkastellut toimijuutta sosiaalisena ilmiönä, jossa sosiaaliset rakenteet muodostavat ja rajaavat toimijuuden puitteet. Ihminen on kuitenkin aktiivinen toimija, joka aktiivisesti käyttää toimintakykyään rakentaen elämän kulkuaan ja vaikuttavat ympäristöönsä. Toimijuus rakentuu tilanteeseen/toimintaan sidottuna tahtomisenä, osaamisena, kykenemisenä, täytymisenä, voimisenä ja tuntemisenä. (Jyrkämä 2007, 201, 206-207, Jyrkämä 2008, 273-274, 276-277.)

Lapsi voidaan nähdä toimijana ja lapsuus elämänvaiheena. Lapsen kasvaessa uusien taitojen oppiminen ja tietojen omaksuminen tuottaa uudenlaista osaamista. Lasta kiinnostavat ja motivoivat erilaiset asiat eri ikäisenä; hän haluaa erilaisia asioita taaperona kuin leikki-ikäisenä. Jyrkämää (2008: 277-278) mukaillen lapsi voi opetella uusia taitoja, haluta uusia asioita, mutta myös lapsen elämässä on täytymisiä ja voimisia. Olennaiseksi muodostuukin lapsi valintoineen, tahtoineen ja tekemisineen. Ajankohta ja paikka vaikuttavat paljon lapsen toiminnoista suoriutumiseen.

Lapsen toimijuus kuntoutustilanteissa rakentuu vuorovaikutuksessa yhdessä kuntouttajan kanssa, kun leikkiä suunnitellaan ja toteutetaan yhteisten tavoitteiden suuntaisesti. Lapsuus on tärkeää aikaa minäkuvan ja itsetunnon kehittymisen kannalta, joten on ensisijaisen tärkeää, että lapsi kokee olevansa hyväksytty ja rakastettu juuri sellaisena kuin hän on. Kuntoutus on siten mahdollista ja vaikuttavaa vain silloin, kun lapsi on itse luonut itselleen tavoitteita, joita hän haluaa saavuttaa. (Autti-Rämö 2008, 481-488.) Lapsen toimijuuden vahvistaminen kuntoutustilanteissa tukee lapsen kasvua ja kehitystä itsenäiseksi aikuiseksi, joka ottaa vastuuta omasta toiminnastaan ja pystyy elämään yhdessä muiden kanssa.

Huolimatta siitä, että toimijuuden käsitteen tärkeys kuntoutuksen kannalta on tunnustettu ja toimijuuden on todettu tuovan kuntoutukseen monenlaisia näkökulmia, ei sitä ole juurikaan tutkittu em. VKL:n projektin lisäksi liittyen lasten kuntoutukseen tai hyödynnetty lasten kuntoutuksen suunnittelussa ja toteutuksessa. Tutkimusta on tehty lähinnä ikäihmisten toimijuudesta (mm. Jyrkämä 2007 ja Mikkola 2009). Lasten toimijuudesta tutkimustietoa löytyy paljon yhteiskuntatieteelliseltä alalta, jossa lapsen toimijuus on keskeinen käsite.

Opinnäytetyössä tuotettua tietoa lapsen toimijuudesta ja rakennettu alustava analyysikehikko, jonka avulla toimijuuden ilmentymistä voi tarkastella kuntoutustilanteessa. Analyysikehikkoa voidaan käyttää apuna vahvistettaessa lapsen toimijuutta kuntoutuksen suunnittelussa ja toteutuksessa. Viimeaikaisen kuntoutustutkimuksen (mm. Launiainen ja Sipari 2011, 34-36) pohjalta voidaan olettaa, että lapsen toimijuuden vahvistuminen kuntoutusprosessissa lisää kuntoutuksen vaikuttavuutta mahdollistaessaan lapsen osallisuuden. Toimijuus on tahtoa olla olemassa, kokea ja toimia aktiivisesti (Kumpulainen, Krokfors, Lipponen, Tissari, Hilppö ja Rajala 2009, 25). Tutkimusten mukaan kuntoutus on vaikuttavaa silloin, kun kuntoutuja voi itse vaikuttaa kuntoutuksen toteutukseen eli kun kuntoutuja on aktiivinen toimija (Järvikoski ja Karjalainen 2008, s.85; Autti-Rämö, 2008, s. 481-488; Koivikko ja Sipari 2006, 108-116).

Opinnäytetyössä on tehty Jyrkämän (2007) toimijuuden modaliteettimallin avulla käsitteellistä analyysiä lapsen toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa. Toimijuuden modaliteettimalli valikoitui ohjaamaan analyysia, koska sen avulla on mahdollista tarkastella konkreettista toimintaa kuntoutustilanteessa sekä toimijan ja rakenteiden suhdetta.

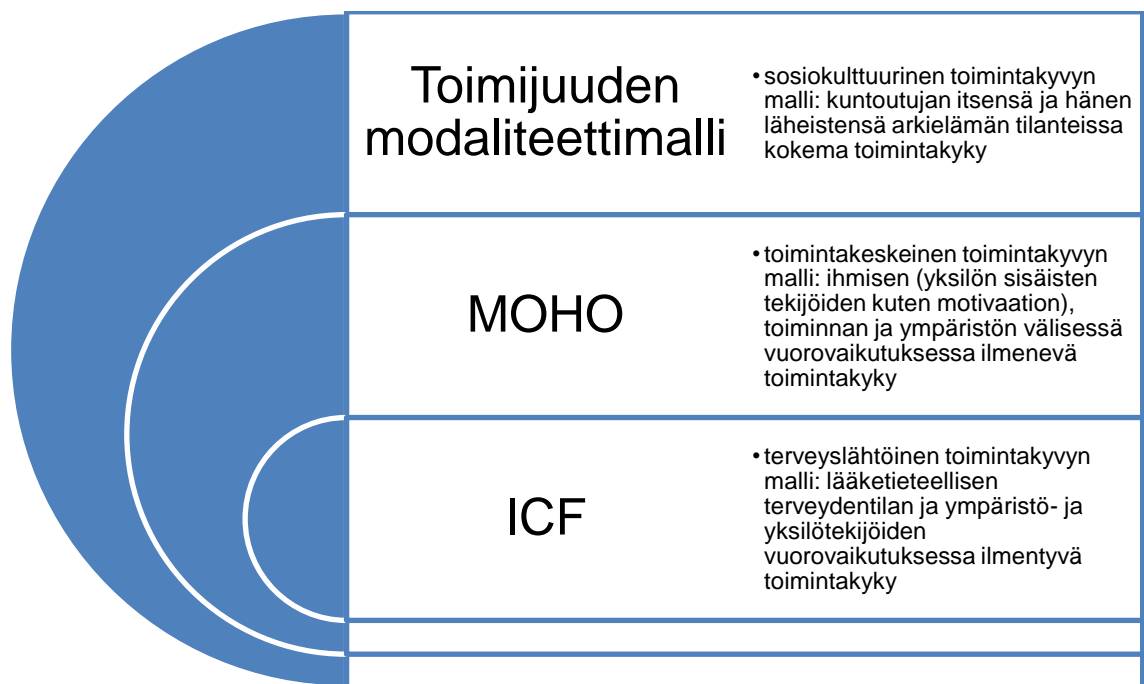
Toimijuuden modaliteetteja tarkasteltiin tarkemmin mm. hyvän kuntoutuskäytännön mukaisesti kansainväliseen toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden ICF-luokituksen sekä ihmisen, toiminnan ja ympäristön välisiä suhteita selittävän Inhimillisen toiminnan mallin avulla (MOHO, Model of Human occupation). Näin siksi, että kuntoutustilanteessa lasten vuorovaikutus- ja kommunikaatiovaikeuksien vuoksi kykenee harvoin tarkastelemaan toimijuuden modaliteetteja lapsen puheessa / kielessä esiintyvien merkityksien tai haastatteleamalla lasta, joka on Jyrkämän modaliteettimallin lähtökohta. Modaliteettien tarkempi käsitteellinen analyysi on välttämätöntä silloin, kun halutaan havainnoimalla selvittää lapsen toimijuuden ilmenemistä kuntoutustilanteessa.

Käsitteellisen analyysin avulla on ollut mahdollista nimetä ne asiat lapsen / kuntouttajan toiminnassa sekä heidän välisessä vuorovaikutuksessa, jotka ilmentävät toimijuuden modaliteetteja (tahtomista, voimista, kykenemistä, tuntemista, osaamista, täytymistä). Alla oleva kuvio (kuvio 1) kuvaa opinnäytetyön rakentumista. Lähtökohtana ollut tavoite vahvistaa lapsen osallisuutta kuntoutusprosessissa lapsen toimijuutta tukemalla. Lapsen toimijuuden tarkastelu tuotiin tasolle, jossa sen ilmentymistä voidaan konkreettisesti tarkastella ja tukea käyttämällä Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallia ja rajaamalla tarkastelu kuntoutustilanteen. Toimijuuden modaliteetit käsitteellistettiin käyttämällä apuna ICF-luokitusta ja Inhimillisen toiminnan mallia, jotta lapsen toimijuuden ilmentymistä on mahdollista havainnoida analyysikehikon avulla kuntoutustilanteessa.

Kuvio 1. Opinnäytetyön rakenne.

ICF-luokitus valikoitui modaliteettien käsitteellistämisen työkaluksi, koska se on hyvän kuntoutuskäytännön mukaisesti kuntoutusta ohjaava viitekehys. Terveyslähtöinen ICF-luokitus korostaa sosiaalisen toimintakyvyn; osallistumisen merkitystä. Luokitus ohjaa huomioimaan ympäristötekijät ja yhteisöllisen kontekstin kuntoutuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. ICF-luokitus soveltuukin hyvin toimijuuden modaliteettikäsitteen rinnalla käytettäväksi. Inhimillisen toiminnan malli on puolestaan toimintakeskeinen malli, joka selittää yksilön osallistumista ja mukautumista elämän toimintojen alueella. Mallin avulla voidaan ymmärtää tarkemmin motivoitumista toimintaan, toimintojen jäsentymistä sekä ihmisen, toiminnan ja ympäristön välistä vuorovaikutusta. Inhimillisen toiminnan malli soveltuu näin hyvin toimijuuden modaliteettimallin rinnalle modaliteettien käsitteellistämiseen. Alla olevassa kuviossa (kuvio 2) esitellään Toimijuuden modaliteettimalli, MOHO ja ICF toisiaan täydentävinä ihmisen toimintakykyä tarkastelevina malleina.

Kuvio 2. Toimintakyvyn tarkastelu eri malleissa.

Tässä työssä kuntoutus ymmärretään laajasti ihmisen ja ympäristön välisenä muutosprosessissa, jonka tavoitteena on toimintakyvyn, itsenäisen selviytymisen ja hyvinvoinnin edistäminen. Kuntoutus voidaan toteuttaa sosiaali-, sivistys- tai terveystoimen ammattihenkilön toteuttamana. Kuntoutustilanteella tarkoitetaan perinteisten lääkinnällisen kuntoutuksen yksilö- ja ryhmäterapiatilanteiden lisäksi myös esimerkiksi päiväkodin ja koulun henkilöstön toteuttamaa kuntoutuspalvelutilannetta.

Työssä on tarkasteltu lasten kuntoutusta ajatellen 0-16-vuotiaita lapsia, jotka tarvitsevat kehityksensä tueksi kuntoutuspalveluja. Opinnäytetyön liitteenä olevaa Toimijuuden havainnointi kuntoutustilanteessa –analyysikehikkoa voidaan käyttää kaikentyyppisissä lasten kuntoutustilanteissa ja eri ammattiryhmien toimesta.

Tässä opinnäytetyössä teoria on ohjannut toimijuuden käsitteen tarkastelua ja aineiston analyysi on kirjoitettu raportin etenemisen sisään, argumentaatioon. Raportin alussa esittelen työn tavoitteen ja tarkoituksen sekä tutkimusmenetelmälliset ratkaisut. Kappale 4 tarkastelee opinnäytetyön lähtökohtaa: hyvää lasten kuntoutuksen käytäntöä ja toimijuuden käsitettä suhteessa hyvän kuntoutuskäytännön periaatteisiin. Kappaleessa 5 tarkastellaan aineistoanalyysin avulla osallisuuden, osallistumisen, toimintakyvyn ja toimijuuden käsitteiden määritelmiä sekä suhdetta toisiinsa. Kappaleessa 6 tuotetaan laajempi ja syvempi käsitys lapsen toimijuuden ilmenemisestä teoreettisen rekonstruktion avulla. Työn liitteenä (Liite 1) on tämän rekonstruktion pohjalta rakennettu työväline, jonka avulla kuntouttaja voi tarkastella lapsen toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa. Kappaleessa 7 esitetään yhteenveto siitä, miten käsitteellinen malli lapsen toimijuuden kuntoutustilanteessa rakentuu toimijuuden modaaliteettimallin (Jyrkämä 2007), ICF-luokituksen (WHO/Stakes 2004) ja Inhimillisen toiminnan mallin (Kielhofner 2008) pohjalta. Kappaleessa 8 pohditaan toteutuneen keskittämistyön luotettavuutta ja tulosten uskottavuutta sekä jatkotutkimuksen kohteita. Lisäksi pohditaan toimijuuden käsitteen lasten kuntoutukseen tuomaa lisäarvoa ja sitä, miksi aktiivisen toimijuuden tulee olla hyvän lasten kuntoutuskäytännön perusta.

2 Opinnäytetyön tavoite, tarkoitus ja tutkimusongelmat

Opinnäytetyön tarkoituksena on selvittää lapsen toimijuuden ilmenemistä kuntoutustilanteessa ja kehittää työväline, jonka avulla voidaan kuvata toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa. Tavoitteena on lapsen osallisuuden vahvistaminen kuntoutustilanteessa. Kuntouttajat voivat hyödyntää opinnäytetyön tuloksia halutessaan vahvistaa lapsen osallisuutta kuntoutuksen suunnittelussa ja toteutuksessa. Lapsen aktiivinen toimijuus mahdollistaa lapsen osallisuuden kuntoutustilanteessa. Jaetun toimijuuden avulla lapsi voi olla aktiivinen tasavertainen yhteistyökumppani kuntoutusprosessissa.

Työväline on analyysikehikko, jonka avulla kuntouttaja voi tarkastella lapsen toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa. Työväline ohjaa tarkastelemaan toimijuuden ilmentymistä havainnoimalla toimintaa ja vuorovaikutusta kuntoutustilanteessa. Mahdollisuuksien mukaan tiedon keräämisessä tulee myös käyttää lapsen haastattelua. Kuntouttajan tulee kysyä kehikon ohjaamana mm. lapsen mielenkiinnonkohteita, tuntemuksia ja haluamisia. Toimijuuden tarkastelun tavoitteena on löytää ne mahdolliset toimijuuden osa-alueet, joissa lapsen toimijuutta kuntoutustilanteessa voidaan vahvistaa.

Opinnäytetyön tutkimuskysymykset:

1. Mitä on lapsen toimijuus kuntoutustilanteessa, jossa lapsi toimii kuntouttajan kanssa?
2. Miten lapsen toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa voidaan tarkastella havainnoimalla ja haastattelemalla?

3 Tutkimuksellinen lähestymistapa ja menetelmälliset ratkaisut

Opinnäytetyö on tutkimuksellinen kehittämistyö, jossa on laadullinen ja teorialähtöinen tutkimusote. Tiedonintressi on ollut selvittää ilmiön (lapsen toimijuuden kuntoutustilanteessa) laatuominaisuuksia (miten lapsen toimijuus ilmenee kuntoutustilanteessa) ja opinnäytetyössä on siten tulkinnallinen lähetysmistapa (miten lapsen toiminta, puhe ja vuorovaikutus ilmentää toimijuutta). Tutkimusotteena on ollut laadullinen tutkimus ja pyrkimyksenä on ollut luoda selitysmalli, kehikko, tutkittavan ilmiön ymmärtämiseksi. Tutkimuksessa lapsen toimijuuden ilmentymiseen kuntoutustilanteessa on perehdytty teoriaan pohjaavien ajatusrakennelmien kautta. Teoreettisessa tutkimuksessa ei havainnoida tutkimuskohteita välittömästi, vaan kohteesta pyritään hahmottamaan käsitteellisiä malleja, selityksiä ja rakenteita aiemman tutkimuskirjallisuuden pohjalta. Opinnäytetyössä teoreettisen analyysin, kontekstimäärittelyn avulla on tehty käsiteanalyysi lapsen toimijuudesta. Tutkimuksellisen kehittämistyön tuloksena on syntynyt teoreettinen rekonstruktio lapsen toimijuudesta ja työväline (analyysikehikko), jonka avulla lapsen toimijuuden toteutumista voidaan tarkastella tietyssä kontekstissa, kuntoutustilanteessa.

Teoreettiseen analyysiin ei ole varsinaista metodia vaan kyse on eräänlaisesta ongelmanratkaisuesseestä. Havainnointiaineiston tarkastelu kirjoitetaan raportin sisään, itse argumentaatioon. (Tuomi ja Sarajärvi 2002, 20-21.) Niiniluoto (2001: 21-22) esittää analyysirungon, jonka mukaan voi edetä teoreettisessa analyysissä: 1) problematisointi, jossa ongelma herätetään, 2) eksplikointi, jonka tehtävänä on epäselvien, monimielisten tai implisiittisesti omaksuttujen näkemysten selväksi tekeminen, erittely ja muotoilu ja 3) argumentaatio, jossa arvioidaan eksplikaation tuloksena saatujen näkemysten pätevyyttä.

Tutkimustyössä käsitteellistäminen tapahtuu tukeutumalla teoreettisiin lähtökohtiin (teoriaan tai esiyymmärrykseen), joista muodostetun viitekehyksen puitteissa tutkija analysoi tutkimusaineiston ja sen perusteella muodostaa uudet käsitteet (Anttila 2006, 129-131, 137.) Lapsen toimijuuden käsitteellisämisessä on käytetty kontekstimäärittelyä, jossa ilmiö asetetaan kontekstiinsa (kuntoutustilanteessa ilmenevä toimijuus) ja tarkastelun kohteena on ollut ilmiön (lapsen toimijuus) laadulliset tekijät.

Tiedonhankintaa ja teoreettista rekonstruktiota on ohjannut osaltaan tutkijan toimintaterapeutitausta. Toiminnan tiedettä, joka tarkastelee ihmistä toimijana on käytetty hyväksi lapsen toimijuuden käsitteellisämisessä. Tutkimuksessa on pyritty hahmottamaan erilaisten käsitteiden suhteita toisiinsa ja syventää sosiologiaan pohjaavaa toimijuuden käsitettä toiminnan tieteen avulla (miten toimijuus on havainnoitavissa lapsen toiminnassa). ICF-mallin avulla toimijuus käsite on pyritty sitomaan kuntoutustilanteeseen.

Taulukossa 2 on esitetty tutkimuksellisen kehittämistyön eteneminen. Ensimmäisessä vaiheessa toteutui kirjallisuuskatsaus, jonka pohjalta teorialähtöisen analyysin avulla käsitteellistettiin lapsen toimijuutta. Toisessa vaiheessa hyödynnettiin vaiheessa yksi tuotettua tietoa lapsen toimijuudesta ja teoreettisen rekonstruktion avulla luotiin käsitteellinen malli lapsen toimijuudesta kuntoutustilanteessa. Toisessa vaiheessa toteutui lisäksi käsitteellisen mallin pohjalta aineistolähtöinen sisällönanalyysi, jonka tuloksena syntyi ”Lapsen toimijuuden ilmentyminen kuntoutustilanteessa”-analyysikehikko. Laadullisen aineiston analyysi toteutui kolmivaiheisena prosessina. Ensimmäisessä vaiheessa tutkija pelkisti jokaisen lapsen toimijuuden modaliteetin muutamiin kysymyksiin, jotka ilmensivät ko. toimijuuden modaliteettia. Näiden pohjalta

työstettiin analyysikehikon sivut 2-5 (toimijuuden eri modaaliteettien ilmeneminen kuntoutustilanteessa). Seuraavassa vaiheessa toteutui ryhmittely, jossa em. kysymyksiä tarkasteltiin toisiinsa nähden (ovatko erillisiä havainnointoja) ja viimeisessä vaiheessa kysymykset tiivistettiin keskeisiksi havainnoitavaksi asiaksi, joista muodostuu analyysikehikon ensimmäinen sivu (lapsen toimijuuden keskeiset elementit kuntoutustilanteessa) muodostuu.

Taulukko 2. Tutkimusprosessin vaiheittainen etenemissuunnitelma.

Aikataulu	Tutkimuskysymys / tehtävä	Menetelmä		Reflektio ja johtopäätökset
		Aineistonkeruu -menetelmä	Analyysi- menetelmä	
Vaihe 1	Mitä lapsen toimijuus on teoreettisesta näkökulmasta tarkasteltuna?	Kirjallisuus- katsaus	Käsitteellinen analyysi ja teoreettinen rekonstruktio	Keskeisten käsitteiden määrittely, lapsen toimijuuden käsitteellistäminen.
Vaihe 2	Miten lapsen toimijuuden ilmenemistä kuntoutus- tilanteessa voidaan kuvata havainnoimalla ja haastatteleamalla?	Vaiheessa 1 tuotetun tiedon tarkastelu	Teoreettinen analyysi	Käsitteellinen malli lapsen toimijuudesta kuntoutus- tilanteessa. Lapsen toimijuutta kuvaava ja tukeva työväline (alyysikehikko).

4 Lasten kuntoutus muutoksessa

Lasten kuntoutuksen paradigma on muuttumassa. Kuten kuntoutuksen alalla yleisesti, vajavuuspainotteisen paradigman on syrjäyttämässä valtaistava tai ekologinen paradigma. Aiemman vajavuuspainotteisen paradigman mukaisesti lapsen kuntoutustarpeen aiheuttaja oli lapsen yksilöllinen sairaus tai vamma, jonka seurauksena lapsen fyysinen, psyykkinen tai sosiaalinen toimintakyky oli alentunut. Kuntoutuksen tavoite oli näiden toimintakyvyn vajaavuuksien ja rajoitusten vähentäminen. Lapsen rooli oli olla passiivinen ”vajaakuntoinen kohde”, jota arvioitiin, hoidettiin, sopeutettiin jne.. (Järvikoski 2008, 50.) Uuden kuntoutusparadigman mukaan kuntoutus ymmärretään yksilön ja ympäristön suhteen muutokseksi (Sosiaali- ja

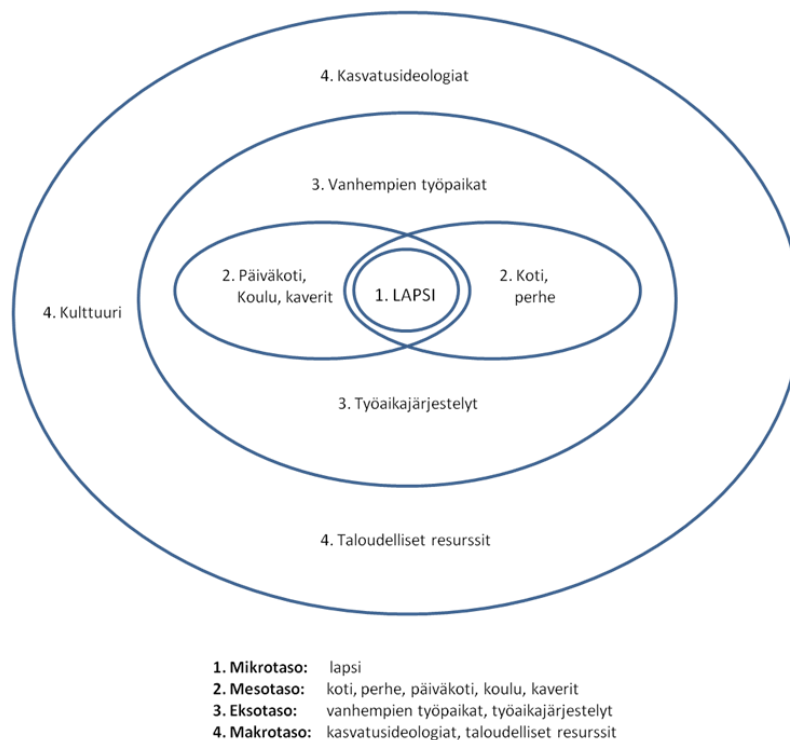
terveysministeriö, 2004, 3). Kuntoutujan osallistuminen oman kuntoutusprosessinsa suunnitteluun ja toteutukseen on oleellista prosessin etenemiselle ja onnistumiselle. Kuntoutuksessa tulisi löytää ammattikäytäntöjä, joiden avulla kuntoutujaa voidaan tukea oman tilanteensa ja oman toimintaympäristönsä tutkimisessa ja muutosmahdollisuuksien arvioinnissa. (Järvikoski ja Karjalainen, 2008, 85.)

Myös lasten tulisi osallistua oman kuntoutusprosessinsa suunnitteluun ja toteutukseen Autti-Rämö (2008: 481-488) toteaa. Kuntoutus on mahdollista ja vaikuttavaa vain silloin, kun lapsi on itse luonut itselleen tavoitteita, joita hän haluaa saavuttaa. Kuntoutus, jonka tavoitteena on lapsen muuttuminen ulkopuolisten asettamien tavoitten mukaiseksi, viestittää lapselle, että hän ei kelpaa itsenään. Vain välittämälle lapselle kokemuksen, että hän hyväksytty ja rakastettu juuri sellaisena kuin hän on, voimme taata lapsen minäkuvan ja itsetunnon normaalin kehityksen. Jokaisella lapsella on oikeus elää mahdollisimman normaalia arkea ja kuntoutus tulee integroida mahdollisimman hyvin lapsen arkeen, jolloin kuntoutuksen sisältö ja tavoitteet ovat lapselle merkityksellisiä. (Autti-Rämö, 2008, 481-488.)

Koivikko ja Sipari (2006) ovat linjanneet lapsen hyvän kuntoutuksen toimintatapoja. Lapsilähtöisyys tarkoittaa sitä, että lapsen toimintakyky arvioidaan ICF-mallin mukaisesti kartoittaen lapsen toimintamahdollisuudet yhteistössä lapsen ja hänen perheensä kanssa. Lapsilähtöinen kuntoutus on lapsen yksilöllistä tukemista hänen omista lähtökohdistaan ja tarpeistaan. Lasten kuntoutuksen yleiset tavoitteet ovat lapsen kasvun, kehityskaaren ja minäkuvan tukeminen sekä elämäntilanteissa osallisuuden vahvistaminen. Kuntoutuksella pyritään vahvistamaan taitoja, joilla lapsi voi osallistua arjessa, jotta lapsi saa itsensä kuulluksi, kokea olevansa arvostettu ja suoriutuvansa hänelle tärkeissä rooleissa. Kuntoutus on aina sidoksissa lapsen muuhun elämään, arkeen ja ympäristö, jossa lapsi elää ohjaa kuntoutusta. Kaikkien lapsien tulee saada olla lapsia muiden joukossa –perheenjäseniä, leikkikavereita, päiväkodin ryhmäläisiä eikä kuntoutujia. Kuntoutuksen tulee tukea arkitoiminnoissa suoriutumista, kuten leikkiä tai luokkatyöskentelyä. Kuntoutusmenetelmän tulee olla lapselle mielekäs. Lapselle yleensä leikki on kehitystä ja uuden oppimista eteenpäin vievä toiminta. Kuntoutuksen tavoitteiden saavuttaminen ei ole mahdollista, elleivät ne ole myös lapselle itselleen tärkeitä. Jokaisen lapsen kohdalla on ensisijaista tiedostaa ja tunnistaa, miten lapsi oppii yksilönä ja pyrkiä löytämään ne asiat, joissa lapsi tarvitsee erityistä tukea. (Koivikko ja Sipari 2006, 108-116.)

4.1 Lapsi toimintaympäristössään

Uuden ekologisen paradigman myötä lasta tarkastellaan toimintaympäristössään. Ekologia (kreik. oikos 'talo', 'elinpiiri' ja logos 'tieto') tarkoittaa biologiassa oppia eliöiden riippuvuudesta ympäristöstä, ekojärjestelmästä. Psykologi Bronfenbrenner on tutkinut ihmisen ja ympäristön välistä riippuvuutta. Bronfenbrenner julkaisi 1979 ekologisen systeemiteorian (bioekologinen systeemiteoria, *The Ecology of Human Development*), joka kuvaa sitä, miten lapsen kehitykseen ja kasvuun vaikuttaa sekä biologinen kehitys että ympäristö. Ekologinen ympäristö (kuvio 3) muodostuu Bronfenbrennerin mukaan useista eritasoisista järjestelmistä, jotka ovat vuorovaikutuksessa keskenään. Kullakin näistä ympäristön järjestelmistä on erotettavissa: fyysinen ympäristö (tilat, esineet ja aineellinen ympäristö), sosiaalinen ympäristö (ihmiset sosiaalisine suhteineen ja rooleineen) sekä toimintaympäristö (ihmisten yhdessä suorittamat toiminnot). Ekologinen malli antaa kuntoutukselle kolme merkittävää perusoletusta: 1) lapsi on aktiivinen, ympäristöönsä vaikuttava olento, 2) ympäristä vaatii lasta mukautumaan sen ehtoihin ja edellytyksiin ja 3) ympäristö koostuu erilaajuisista sisäkkäisistä kokonaisuuksista sekä niiden keskisistä suhteista (mikro-, meso-, ekso- ja makrojärjestelmistä). (Korpela, Nieminen ja Tammela 1991, 23-24; Härkönen n.d., 21-22, 26.)

Kuvio 3. Yksilön kehitykseen vaikuttavien eri tasojen hierarginen systeemi Bronfenbrennerin mallissa (Korpela, Nieminen ja Tammela 1991, 23).

Kuvion sisimmäinen systeemi, mikrotaso, on se välitön ympäristö (esim. koti, päiväkot, koulu), johon lapsi itse sosiaalisine ja fyysisine ominaisuuksineen kuuluu. Toinen taso, mesosysteemi, käsittää mikrotasojen väliset suhteet (kuten kodin ja päiväkodin yhteistyön). Kolmannelle tasolle, eksotasolle, kuuluvat ne tapahtumat, jotka välillisesti vaikuttavat lapsen ympäristöön ja hänen käsitykseensä siitä (kuten vanhempien työhön liittyvät tapahtumat). Uloimpaan, makrotasoon, kuuluvat alempiin tasoihin vaikuttavat yhteiskunnalliset tekijät, kulttuuri ja ideologiat (esim. kasvatustavoitteet, päivähoidon resurssit jne.). Lapsen toimintakyky kehittyy lapsen toimisessa tässä ympäristösysteemissä. Lapsi oppii uusia taitoja toimisessaan aktiivisesti ympäristössään omaksuen tietoa ja saadessaan palautetta toiminnastaan ympäristöstään. Lapsen kasvaessa ekologisen ympäristön tasojen merkitys ja niiden sisältämät fyysiset, sosiaaliset ja toiminnalliset sisällöt muuttuvat. (Korpela, Nieminen ja Tammela 1991, 24; Määttä 1999, 77-79.)

Ekologisessa toimintamallissa kuntoutustarpeen aiheuttajaksi määritellään lapsen ja hänen fyysisen, sosiaalisen ja kulttuurisen ympäristön suhde, jonka ”häiriö tai yhteensopimattomuus” vaikeuttaa lapsen selviytymistä arjessa, heijastuu lapsen kehitykseen tai hyvinvointiin negatiivisesti. Kuntoutuksen tavoitteet tulee olla voimavarojen vahvistaminen, jotta lapsen elämänhallinta, toiminta- ja selvitysmahdollisuudet parantuvat. Kuntoutuksen toiminta-alueena on lapsi ja hänen toimintaympäristönsä ja keinoina lähi- ja peruspalvelut, yhteisö- ja kotikuntoutus sekä vertaistuki. (Järvikoski 2008, 50; Järvikoski ja Karjalainen 2008, 85-86.)

Olenneiseksi lapsen kehityksen kannalta nousee päivittäinen toiminta lapsen arkiympäristössään. Arkipäivän erilaiset toiminta- ja vuorovaikutustilanteet kotona ja päiväkodissa/koulussa haastavat ja innostavat lasta harjoittelemaan uutta. Päivittäisissä rutiineissa lapsi oppii jäljittelemällä, osallistumalla yhteiseen toimintaan, tekemällä tehtäviä ja leikkiessään yhdessä toisten kanssa. Ekologisen mallin mukaan lapsi ja vanhemmat mukautuvat arjen haasteisiin mm. tekemällä tietoisia valintoja ja muokkaamalla ympäristöä sekä arkirutiinejaan selviytyäkseen paremmin. Mukautumista ohjaavat tilanne, ympäristö ja käsillä oleva toiminta ja siihen kohdistuvat tunteet ja motiivit, toiminnan tavoite, arvot ja päämäärät sekä tottumus ja vuorovaikutusta ohjaavat normit ja säännöt. Perhekulttuurin tunteminen, sen ymmärtäminen miksi lapsi/perhe ajattelee, tuntee ja toimii tietyllä tavalla, on kuntoutusyhteistyön edellytys. Kuntoutujan tulee selvittää minkälaisiin muutoksiin lapsi/perhe on arjessaan valmis ja halukas. (Määttä 1999, 79-82.)

Edellä kuvattua mukautuvuus voidaan käsittää toimintakykyisyydeksi: lapsi ja perhe mukautuvat tilanteen ja ympäristön haasteisiin itse mielekkääksi kokemallaan tavalla. Ekologisen mallin mukautuvuuden käsite näin ymmärrettynä on hyvin lähellä toimijuuden käsitettä. Toimijuus mahdollistaa ihmiselle oman arjen hallinnan; valintojen ja päätöksen tekemisen oman elämänsä suhteen. Toimijuus on toimintakyvyn käyttämistä, suoriutumista arjessa. Ekologinen malli ja toimijuuden tukeminen ohjaavat molemmat kuntouttajaa tarkastelemaan lapsen toimintakykyä suhteessa ympäristön luomiin mahdollisuuksiin ja rajoituksiin.

4.2 Lapsen ja perhe yhteistyökumppaneita

Valtaistavan toimintamallin mukaisesti lapsen ja hänen perheensä nähdään aktiivisina osallistujina ja päätöksentekijöinä kuntoutusprosessissa; elämäänsä suunnittelevina subjekteina (Järvikoski 2008, 50; Järvikoski ja Karjalainen 2008, 85-86). Empowerment-käsite syntyi 1960-luvulla, jolloin sillä oli poliittinen merkitys: se liittyi vähemmistöjen sortoa ja alistamista vastustavaan toimintaan. Sillä viitattiin vallan ja voiman saamiseen; toisaalta valtuuttamiseen. Suomessa yhteiskuntatieteissä käsite käännetään yleensä valtaistumiseksi; kasvatustieteissä käytetään muotoa voimaantuminen. Valtaistuminen käsitteenä laaja-alaisempi ja viittaa myös alistamisen rakenteellisiin syihin. Sitä on käytetty erityisesti palveluiden käyttäjien ja kuluttajien päätösvaltaa sekä valinnanmahdollisuuksia koskevassa keskustelussa. Järvikoski ja Härkäpää (2011: 141-146) käyttävätkin kuntoutuksen yhteydessä valtaistumisen käsitettä. Kuntoutuksessa valtaistuminen merkitsee yksilön ja ympäristön välisen suhteen muuttumista: kuntoutuksen tavoite on auttaa kuntoutujaa toteuttamaan elämänprojektejaan ja ylläpitämään elämänhallintaansa silloin, kun mahdollisuudet siihen ovat syystä tai toisesta uhattuina. Valtaistumisen myötä kuntoutujalla on mahdollisuus osallistua sekä tehdä itsenäisiä päätöksiä liittyen kuntoutuspalveluihin. Valtaistumisen perusta on kokemus siitä, että vaikeuksista voi selviytyä ja on mahdollista saada aikaan toivomiaan muutoksia elämäntilanteeseensa ja elinoloihin. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 141-146.)

Valtaistuminen tarkoittaa asioiden mahdollistamista, voimavarojen löytymistä sekä elämänhallinnan, toimintavalmiuksien ja toimintakykyisyyden saavuttamista. Valtaistavassa toimintamallissa työntekijä toimii asiakkaan valtaistamisprosessissa

katalysaattorina, mahdollistajana. Valtaistuminen sisältää: 1) kontrollin omasta elämästä, 2) luottamuksen omiin kykyihin toimia itselleen tärkeissä asioissa, 3) kykyyn tunnistaa tai kehittää toimintavoimaansa, 4) tietoisuutta ja mahdollisuutta valintoihin sekä 4) riippumattomuutta muista ihmisistä ja päätöksen teosta. (Helsingin yliopisto n.d., 1.) Valtaistavassa toimintamallissa toteutuu egalitaarinen valta (power with) eli sosiaalinen jaettu valta, jossa työntekijä ja asiakas ovat tasavertaisia asiantuntijoita ja siinä työskennellään dialogisen prosessin kautta (Määttä 1999, 101-102; Helsingin yliopisto n.d., 1). Tasavertaisen kumppanuuden edellytyksenä on keskinäinen kunnioitus ja arvostus. Määttä (1999: 102) toteaa, että lasten kuntoutuksessa perheiden näkökulmasta valtaistuminen tarkoittaa sitä, että kuntouttajat uskovat vanhempien tietoihin, taitoihin ja muuttumisen mahdollisuuksiin.

Valtaistava toimintamalli kuntoutuksessa edellyttää lapsen ja hänen perheensä näkemistä aktiivisina toimijoina kaikissa kuntoutusprosessin vaiheissa. Jaettu toimijuus (shared agency) on käsitteenä hyvin lähellä valtaistavan toimintamallin egalitaarista valtaa (power with). Molemmissa on kyse tasavertaisesta yhteistyöstä yhdessä laadittujen tavoitteiden saavuttamiseksi. Kuntoutuksen suunnittelussa tulee yhdessä perheen ja lapsen kanssa määritellä tavoite; se ”hyvä”, jota kuntoutuksella tavoitellaan sekä sopia kuntoutuksen toteuttamistavasta. Ilman perheen ja lapsen aktiivista toimijuutta kuntoutuksen suunnittelussa ei ole mahdollista tehdä suunnitelmaa, joka pohjaa lapsen todellisille vahvuuksille ja osallistumisen vaikeuksille arkiympäristössä. Kuntoutus jää irralleen lapsen ja perheen arjesta. Linnakangas, Seppälä, Suikkanen ja Lentoranta (2014: 303-304) esittävät moniammatillisuus korvaamista monitoimijuudella. Monitoimijuus käsitteenä kiinnittää huomion useiden eri tahojen verkostoyhteistyöhön lapsen asiassa (kuten moniammatillisuus), mutta ottaa huomioon myös perheen roolin tasavertaisena kuntoutuksen toimijana (ammattilaisten rinnalla).

Voimaantumisenella viitataan ehkä enemmän yksilön kehitykseen (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 141). Siitonen (1999) liitti voimaantumisen sisäisen voimantunteen rakentumiseen. Väitöskirjassaan hän määrittelee voimaantumisen seuraavasti:

”Voimaantuminen on ihmisestä itsestään lähtevä prosessi: voimaa ei voi antaa toiselle. Se on henkilökohtainen ja sosiaalinen prosessi, jota ei tuota tai aiheuta toinen ihminen. Voimaantuminen on prosessi tai tapahtumasarja, jonka kannalta toimintaympäristön olosuhteet (esim. valinnanvapaus ja turvallisiksi koettu ilmapiiri) voivat olla merkityksellisiä, ja tämän vuoksi voimaantuminen voi olla jossain tietyssä ympäristössä todennäköisempää kuin toisessa.” (Siitonen 1999, 93).

Lasten kuntoutuksen osalta lapsen voimaantumista on tutkinut mm. Sario (2004). Hänen mukaansa toimintaterapeutit käyttivät terapiassa leikkiä toimintana tavalla, joka mahdollisti lapsen voimaantumista. Toimintaterapeutit pyrkivät luomaan terapiassa sellaiset sosiaaliset ja fyysiset ympäristön olosuhteet, jotka edesauttoivat lapsen voimaantumista. Terapeutit olivat aidosti kiinnostuneita lapsen tahdon ilmaisuista, muokkasivat fyysistä ympäristöä ja refleктоivat omaa käyttäytymistään terapian tavoitteiden suuntaisesti. (Sario 2004, 13-14).

Voimaantumisen käsite on hyvin lähellä toimijuuden käsitettä. Myös toimijuus voidaan nähdä identiteetin ja sisäisen voimantunteen rakentajana. Hokkasen (2014: 60) esittämässä toimijuuden määritelmässä: *"Toimijuus tarkoittaa sitä, että toimijalla on mahdollisuus tehdä haluamansa, saada aikaan jokin tapahtuma tai lopputulos. Mahdollisuuteen toimia vaikuttaa sekä toimija ja konteksti että muut toimijat"* voidaan nähdä paljon yhtäläisyyttä edellä esitettyyn voimaantumisen määritelmään. Toimijuus muokkaa identiteettiä, ymmärrystä omasta itsestä. Vammasta, sairaudesta tai muusta toimintakykyyn alentavasti vaikuttavasta tekijästä huolimatta lapsen tulee kokea olevansa aktiivinen toimija, joka hallitsee omaa arkeaan, tekee valintoja ja päätöksiä oman elämänsä suhteen. Toimijuuden käsitteen tarkastelu auttaa lapsen voimaannuttamisessa auttaessaan ymmärtämään lapsuutta elämänvaiheena ja lasta osana ympäröivää maailmaa ja kulttuuria. Kuntoutustilanteessa tulisi toteutua jaettu toimijuus, jossa lapsi ja kuntouttaja työskentelevät yhdessä lapsen toimintakyvyn vahvistumiseksi.

4.3 Lapsen osallisuus ja osallistuminen

Kuntoutuksen tutkimuksen kehittämissuunnitelmassa (2004) on linjattu kuntoutuksen tärkeimpiä tutkimus- ja kehittämistarpeita. Tutkimussuunnitelmassa todetaan, että kuntoutusparadigman muutos vaatii tutkimusta palvelun käyttäjän näkökulmasta. Kuntoutuksen alalla pitäisi tutkia mm. kuntoutujan mahdollisuuksia toimia palvelujen aktiivisena käyttäjänä, kuntoutujan omaa kokemusta toimijuudestaan kuntoutusprosessissa ja miten erilaiset kuntoutusmenetelmät mahdollistavat asiakkaan aktiivisen roolin. (Sosiaali- ja terveysministeriö 2004, 24-25, 43-45, 47.) Sipari, Pietiläinen ja Arikka (n.d.) toteavat, että lapsen osallisuus ja osallistuminen kuntoutusprosessissa haastaakin jatkossa kuntoutuksen tutkimuksen. Lasten

osallisuutta ja osallistumista kuntoutuksessa on toistaiseksi tutkittu vähän lapsen omasta näkökulmasta. Tehty tutkimus on nojaa yleensä kuntouttajien näkökulmaan; kuntouttajat ovat olleet määrittämässä sitä, mitä lapsen osallisuus ja osallistuminen tarkoittaa.

Osallisuuden käsite liittyy yhteisöön osallistumiseen ja siinä osallisena olemiseen. Osallisuuteen liittyy aina kokemuksellisuus ja yhteisössä jaettu tietämys, ymmärrys, näkemys tai asia. Osallisuus antaa lapselle mahdollisuuden tulla kuulluksi ja antaa kokemuksen, että hänen mielipiteillään on merkitystä. Osallisuus laajasti ymmärrettynä antaa tunteen johonkin kuulumisesta ja mukana olosta. Osallisuus tuottaa ihmisille hyvinvointia ja terveyttä, koska osallisuus luo mielekästä merkitystä elämään. Osallisuuden vastakohtana voidaan nähdä syrjäytyminen. (THL 2014; THL 2014b; Launiainen ja Sipari 2011, 34.) Osallisuus ja osallistuminen ovat käsitteinä hyvin lähellä toisiaan. Osallistuminen on henkilön osallisuutta elämäntilanteisiin (WHO/Stakes 2004, 167). Kuntoutuksen tavoite on vahvistaa henkilön osallistumista elämäntilanteisiinsa. Kuntoutuksen tarpeen määrittelee näin kuntoutujan kokema osallistumisrajoite (participation restriction), joka todetaan vertaamalla kuntoutujan osallistumista sellaisen yksilön osallistumisen oletusarvoon, jolla ei ole toimintarajoitteita ja, joka elää samassa kulttuurissa tai yhteiskunnassa. (WHO / Stakes 2011, 208-209).

Lastensuojelun käsikirjassa Oranen (2009) määrittelee lapsen osallisuutta käsitteenä ja esittelee siihen liittyvää lainsäädäntöä. Orasen mukaan Lapsen osallisuudessa on kyse siitä, miten hän voi olla mukana määrittämässä, toteuttamassa ja arvioimassa hänen etunsa turvaamiseksi tehtävää työtä. Mahdollisuus olla osallisena ja mukana asioiden käsittelyssä itselle merkittävissä yhteisöissä on ratkaisevaa ihmisen identiteetin kehittymisen kannalta. Kyse on yhdestä kasvun ja kehityksen perusedellytyksestä. Osallistumisen kautta opitaan olemaan ja elämään yhdessä. (Oranen 2009).

Osallisuus on silta lapsen omasta maailmasta aikuisten maailmaan, jossa varsinainen vaikuttaminen eri asioihin, myös lasten asioihin tapahtuu (Kostamo 2010, 8). Osallisuus muuttaa aikuisen ja lapsen suhdetta tasavertaisemmaksi. Lapsen osallisuus edellyttää kuitenkin sen, että aikuisen luovat heille mahdollisuuksia ja edellytyksiä osallistua. (Karimäki 2008, 3).

Lapsen oikeus osallisuuteen on kirjattu YK:n lasten oikeuksien julistukseen seuraavasti: lapsella on oikeus 1) erityiseen suojaan ja hoivaan, 2) riittävään osuuteen yhteiskunnan voimavaroista ja 3) oikeus osallistua ikänsä ja kehitystasonsa mukaisesti itseään koskevaan päätöksentekoon. (UNICEF Suomi 2013). Lapsen oikeus osallistua on suojattu vahvasti lainsäädännöllä. Tässä yhteydessä lapsilla tarkoitetaan kaikkia alle 18 -vuotiaita kansalaisia. Perusta kansalliselle lainsäädännölle on kansainvälisessä Lapsen oikeuksien sopimuksen 12. artiklassa, jonka mukaan lapsen osallisuus on yksi kaikkea viranomaistoimintaa läpäisevä perusoikeus. Sopimusvaltiot takaavat lapselle, joka kykenee muodostamaan omat näkemyksensä, oikeuden vapaasti ilmaista nämä näkemyksensä kaikissa lasta koskevissa asioissa. Lapsen näkemykset on otettava huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. Tämän toteuttamiseksi lapselle on annettava erityisesti mahdollisuus tulla kuulluksi häntä koskevissa oikeudellisissa ja hallinnollisissa toimissa joko suoraan tai edustajan tai asianomaisen toimielimen välityksellä kansallisen lainsäädännön menettelytapojen mukaisesti. Suomen lainsäädäntö; lähtien perustuslaista painottaa johdonmukaisesti sitä, että asianosaisilla on aina oikeus saada tietoa heitä koskevista asioista sekä oikeus lausua niistä omat näkemyksensä. Ikä ei ole peruste sulkea ketään tämän oikeuden ulkopuolelle. Lasten kohdalla viranomaisilla on erityinen velvoite kohdella heitä tasa-arvoisesti yksilöinä ja antaa heille mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin asioihin. Suomessa lastensuojelulaki korostaa lapsen asianosaisuutta kaikissa lastensuojeluprosessin vaiheissa. (Oranen, 2009).

Kuntoutuslainsäädännössä ei ole mainittu veloitetta mahdollistaa lapsen osallisuutta kuntoutusprosessissa. Koivikko ja Sipari (2006) ovat esittäneet linjauksia lapsen ja nuoren hyvästä kuntoutustavasta. He toteavat kuntoutuksen olevan yksilöllistä toimintaa, jossa tukitoimet tulee kohdistaa ja sijoittaa oikein. Tämä tarkoittaa lapsen ja hänen perheensä kuulemista ja heidän ottamistaan mukaan kuntoutuksen suunnitteluun, jotta kuntoutuksen tarve tunnistetaan oikein ja tukitoimet osataan kohdistaa oikein. (Koivikko ja Sipari 2006, 30-33).

Lasten kuntoutuksessa osallisuus on muutakin kuin osallistumista kuntoutuksen palveluprosessiin -tulemista kuulluksi prosessin eri vaiheissa. Osallisuus tulee ajatella lapsilähtöisesti ja huomio kohdistaa lapsen arkeen ja päivittäisiin toimintoihin: lapsen tulee saada olla osallinen hänelle merkityksellisessä asiassa ja yhteisössä ja lapsen

tulee saada osallistua hänelle mielekkääseen tekemiseen. Näin lapsen osallisuus ja osallistuminen kytkeytyvät toimijuuden käsitteeseen. Toimijuus painottaa lasta aktiivisena, sosiaalisena ja osaavana toimijana, joka rakentaa omaa toimijuuttaan jatkuvassa vuorovaikutuksessa toimintaympäristön kanssa. (Launiainen ja Sipari 2011, 36-37). Toimijuus ja sen vahvistaminen tarjoavat kuntouttajalle ajattelumallin, jonka avulla lapsen osallisuus ja osallistuminen toteutuvat kuntoutusprosessin kaikissa vaiheissa.

Lapsen osallisuutta ja osallistumista on kuntoutuksen alalla tutkittu vasta huomattavan vähän. Eniten tutkimusta lapsen osallisuudesta Suomessa ja maailmalla erilaisissa yhteiskunnallisissa instituutioissa. Esimerkiksi Kalsson (2000), Riihelä (1996), Huovinen ja Tossavainen (2010) ja Kiili (2006) ovat tutkineet lapsen osallisuuden toteutumista instituutioiden toiminnassa ja . yhteiskunnallisessa päätöksenteossa. Lasten osallisuutta ja toimijuuden toteutumista on tutkittu myös varhais- ja erityiskasvatuksen alalla (mm. Kostamo 2010, Lehtinen 2000, Korppi ja Latvala 2010 sekä Strandel 1995. From (2010) on väitöskirjassaan tutkinut erityistä tukea tarvitsevien lasten toiminnallista osallistumista heidän toimintaympäristöissään.

Lasten osallisuudesta kuntoutusprosessissa on vasta muutama tutkimus ja niissä lapsen osallisuutta on tutkittu lähinnä vanhempien tai asiantuntijoiden kokemana. Uotinen (2008) tarkasteli lapsen ja vanhempien toimijuutta selvittäessä konduktiiviseen kasvatukseen (CE) merkitystä perheille, joissa lapsella on motorisen koordinaation häiriö. Sutinen ja Maaranen (2009) toteuttivat tapaustutkimuksen autistisesti käyttäytyvän lapsen toimijuudesta yksilöohjaustilanteissa. Kankaanpää (2013) on selvittänyt Tervaväylän koulun oppilaiden näkemyksiä osallisuudestaan oman kuntoutuksensa suunnittelussa. Sario (2004) on tarkastellut sitä mitä lapsi kokee ja miten lapsi toimii toimintaterapiassa selvittääkseen miten leikki toimintaterapiassa voimaannuttaa lasta. Tietoni mukaan myös maailmalla on vasta vähän tutkimusta lapsen osallisuudesta mm. fysio- ja toimintaterapiassa. Pfeifer (1999) on selvittänyt miten vammaisen alakouluikäisen lapsen toimijuus ilmentyy ja miten siihen vaikuttaa lapsen luonnollinen ympäristö kotona, terapiassa ja ikätovereiden kanssa.

4.4 Lähtökohtana lapsen oma tahto kuntoutua

Airaksinen (2008) määrittelee kuntoutuksen auttamistoiminnaksi, jossa kuntouttaja auttaa asiakasta saavuttamaan autarkisen (itsenäisen, omavaraisen) tilan siinä määrin kuin se on mahdollista. Tämän auttamistoiminnan tulisi aina lähteä autettavan omasta aloitteesta ja palvella juuri häntä. Kuntoutus on asiakkaan avustamista kuntoutumisessa. (Airaksinen, 2008, 114-115.)

Airaksisen (2008) mukaan yhteiskunnan kannalta kuntoutus on tarve (syntyy tieteelliseen näyttöön perustuvasta haitasta tai puutoksesta), mutta yksilön kohdalla haluaminen. Haluaminen on ihmisen motiivi toimia. Ihminen valitsee ja käyttäytyy halunsa mukaan ja sen perusteella. Jos ihminen ei halua edistää omaa asiaansa (esim. kuntoutua takaisin työhön), muiden on vaikea tehdä mitään asian hyväksi. Ihmistä voidaan kyllä kuntouttaa, mutta tulokset ovat huonot. (Airaksinen, 2008, 117-118.)

Työssään kuntouttaja kohtaa eettisesti ajatellen Airaksisen (2008: 114-115) mukaan kahdenlaisia ristiriitaisia tilanteita: 1) kuntoutettavalla on oikeus kuntoutukseen ja hän vaatii itselleen kuntoutusta; tai 2) kuntoutujalla on velvollisuus ottaa vastaan kuntoutus ja hän suostuu siihen. Ensimmäisessä tapauksessa eettinen ristiriita liittyy usein kuntoutuksen määrään: asiakkaan tavoitteet kuntoutukselle voivat olla ylimitoitettuja ja kuntouttaja joutuu perustelemaan kuntoutuksen jatkamisen eväämistä silloin, kun hänen arviointinsa mukaan saavutettavissa olevat tavoitteet ovat täyttyneet. Jälkimmäisessä tilanteessa kuntoutuja ei välttämättä sitoudu kuntoutukseen, jolloin tavoitteiden saavuttaminen tuskin onnistuu ja kuntouttajan toiminta on turhaa. Kuntouttajan on pohdittava omaa ammattietiikkaansa ja velvollisuuksiaan tässä tilanteessa: pyrkiikö kuntouttaja tilaajan (esim. työnantaja) edun mukaisesti maksimaaliseen kuntoutustulokseen (esim. työhön palaaminen) asiakkaan tahdosta riippumatta vai toteuttaako kuntouttaja asiakkaan tahdon ja tyytyy osittaiseen tulokseen? Kuntouttajan tulee jokaisen kuntoutujan kohdalla aina käyttää eettistä harkintakykyään ja tehdä ratkaisu yksilöllisen tilanteen mukaan. (Airaksinen, 2008, 114-115.) Huomioitavaa on, että aikuinen kuntoutuja voi halutessaan kieltäytyä kuntoutuksesta vedoten itsemäärämisoikeuteensa, mutta alaikäisten lasten kohdalla hoidosta, kuntoutuksesta tai muista tukitoimista kieltäytyminen sellaisenaan ei ole mahdollista, jos lastensuojeluviranomainen katsoo ne tarpeelliseksi. (Koivikko ja Sipari, 2006, 24.)

Myös lasten kohdalla oman halun kuntoutua tulisi olla kuntoutustoiminnan lähtökohta. Autti-Rämö (2008: 481-488) toteaa, että lasten kuntoutuksessa tavoitteiden saavuttaminen ei ole mahdollista, elleivät ne ole myös lapselle itselleen tärkeitä. Kuntoutus, joka toteutetaan, jotta lapsi muuttuisi esim. vanhempien tavoitteiden mukaisesti, viestittää lapselle, että hän ei kelpaa itsenään. Lapsen itsensä kuuleminen ja lapsen omaan ajatusmaailmaan tutustuminen on siksi ensisijaisen tärkeää. (Autti-Rämö, 2008, 481-488.) Lapsen asema kuntoutuksen subjektina on kuitenkin ongelmallinen, koska lapsi on monella tapaa riippuvainen aikuisten avusta ja ohjauksesta. Miten lapsen yksilöllinen identiteetti voidaan huomioida? Miten lapsi ilmaisee omaa tahtoaan tai kokee toimintakykynsä ja siihen liittyen kuntoutuksen tarpeellisuuden? Kuntouttajien tulee kehittää toimintamalleja, joiden avulla lasten tasavertainen toimijuus kuntoutusprosessissa toteutuu. Kuntouttajien pitäisi hakea lapsilta vastauksia siihen, miten he kokevat kuntoutustilanteen; oman roolinsa prosessin eri vaiheissa; mitkä ovat heidän toiveensa ja tavoitteensa kuntoutukselle.

5 Lapsen osallisuuden vahvistaminen kuntoutuksessa

Lapsen kuntoutuksen työkäytännön kehittäminen kohti osallistavaa toimintamallia edellyttää lapsen tasavertaisen toimijuuden vahvistamista kuntoutusprosessissa. Lapsi on "oman elämänsä ja itsensä asiantuntija" ja tämän asiantuntijuuden nostaminen kuntouttajan asiantuntijuuden rinnalle on välttämätöntä, kun tavoitteena on lapsen osallisuus hänelle merkityksellisessä asiassa ja yhteisössä ja lapsen osallistuminen hänelle mielekkääseen tekemiseen.

Osallisuus toteutuu, silloin kun toimintakyvy mahdollistaa suoriutumisen arjen toiminnoissa ja osallistumisen elämäntilanteissa. Lapsi kokee tulevansa kuulluksi ja olevansa arvokas yhteisön jäsen. Kuntoutuksen tavoitteena on kuntouttaa taitoja, joilla lapsi osallistuu. Lasten hyvä kuntoutuskäytännön viitekehyksenä toimii kansainväliseen toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden ICF-luokitus. ICF-luokitus korostaa sosiaalisen toimintakyvyn; osallistumisen merkitystä. Luokitus ohjaa huomioimaan ympäristötekijät ja yhteisöllisen kontekstin kuntoutuksen suunnittelussa ja toteuttamisessa. Kuntoutuksen viitekehykseksi ICF-luokitus ei yksinään ole riittävä mm. siksi, ettei sen avulla voi tarkastella kuntoutujan kokemuksellista toimintakykyä.

Sen rinnalle tarvitaan muita malleja, jotka ohjaavat huomioimaan myös kuntoutujan oman kokemuksen toimintakyvystään asiantuntija näkemyksen rinnalle. Toimijuuden käsite antaa kuntouttajalle välineen nostaa kuntoutuksen keskiöön kuntoutujan arkielämän tilanteissa kokeman toimintakyvyn. Toimijuus on oman elämän hallintaa, kykyä toimia arkielänteissa ja tehdä valintoja, joilla voi vaikuttaa omaan toimintaan ja elämäntilanteeseen. Toimijuus mahdollistaa osallisuuden.

Ihmisen toimijuuden tarkasteluun (toimintakyvyn ja sen analysointiin, miten ihminen toimintakykyään käyttää) tietyssä tilanteessa, kuten kuntoutustilanteessa voidaan käyttää Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallia. Toimijuus rakentuu sille, mitä tietyssä tilanteessa ihminen osaa, kykenee, haluaa, tuntee ja mitä hänen tässä tietyssä tilanteessa täytyy tehdä tai olla tekemättä ja hän voi tehdä; mitä juuri tietty tilanne mahdollistaa. (Jyrkämä 2007, 201, 206-207, Jyrkämä 2008, 273-274, 276-277). Koivikko ja Sipari toteavat, että vastaavaa Tarastin (2004) semiotiikkaan pohjaavaa minuuden mallia voidaan käyttää apuna kuntoutuksessa, kun halutaan vahvistaa lapsen asemaa kuntoutuksen subjektina. (Koivikko ja Sipari 2006, 33-34).

Toimijuus rakentuu ja ilmenee aina vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa. Toimijuus on aina henkilökohtaisen toimijuuden lisäksi yhteistä toimijuutta, joka on sidoksissa toimintatilanteeseen, kuten kuntoutustilanteeseen ja sen toimijoihin. (Giddensin 2001, 28 ; Uotinen 2008, 157; Engeström 2007.) Lapsen toimijuutta kuntoutustilanteessa ei siten voi tarkastella irrallaan kuntoutujan toiminnasta. Valtaistavan toimintamallin toteutumisen kannalta oleelliseksi nousee jaetun toimijuuden toteutuminen. Jaettu toimijuus (shared agency) on tasavertaista kumppanuutta, jossa tehdään yhteistyötä vastuuta jakaen yhdessä sovituksen tavoitteen saavuttamiseksi (Härkäpää 4.10.2013; Romakkaniemi ja Järvikoski, 2013, 39, 43).

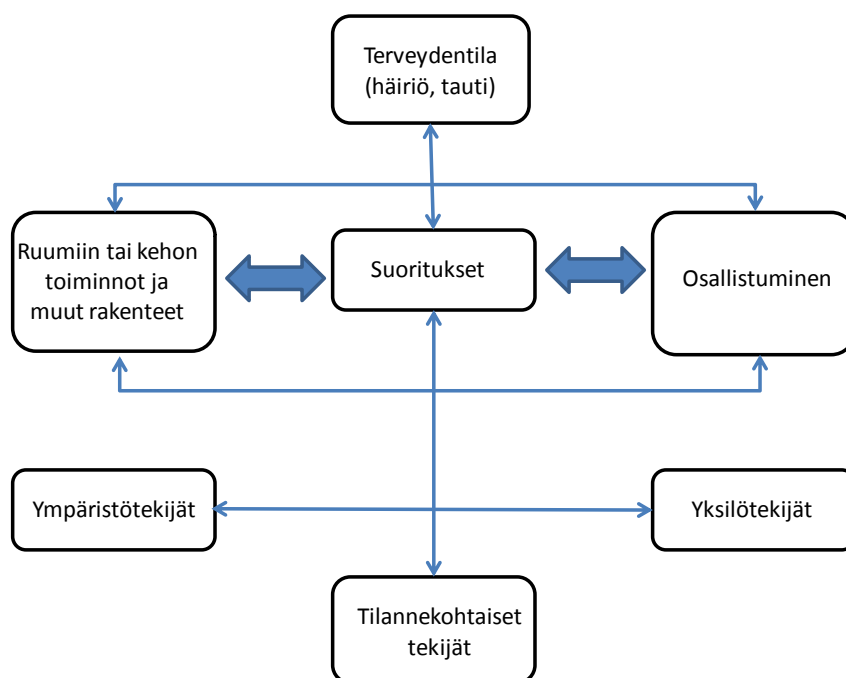
5.1 Toimintakyvyn tukeminen mahdollistaa lapsen osallistumisen

Toimintakyvyllä tarkoitetaan yleensä ihmisen valmiuksia selviytyä jokapäiväisen elämän tehtävistä kotona, työssä ja vapaa-aikana. Ei ole olemassa yhtä yleisesti hyväksyttyä toimintakyvyn käsitettä. Talo (2001: 33) toteaa, että toimintakyvyn käsite tulisi aina määrittää sen mukaan mihin sitä tarvitaan ja mihin sitä käytetään. (Järvikoski ja Härkäpää, 2011, 92; Talo 2001, 33.) Kuntoutuksessa on perinteisesti tarkasteltu toimintakykyä erikseen fyysisellä (esim. lihasvoima, tasapaino jne.) ja psyykkisellä

(esim. kognitiiviset kyvyt, tunteiden hallinta) ulottuvuudella. Lisäksi usein mukaan on liitetty myös sosiaalinen toimintakyky (toiminta vuorovaikutussuhteissa ja osallistuminen). Sosiaalista toimintakykyä tarkastellaan aina siinä ympäristössä missä toiminta tapahtuu. Talo (2001: 39) on kuitenkin ehdottanut, että tarkoituksenmukaisinta on puhua yleisesti toimintakyvystä ja sen fyysisistä, psyykkisistä ja sosiaalisista edellytyksistä. Yksilön toimintakykyä arvioitaessa sen osa-alueita tulisi selvittää yksilön oman kokemuksen pohjalta sekä niin sanottuna objektiivisena asiantuntija-arviona. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 92-93; Talo 2001; 39-44.)

Koivikon ja Siparin (2006) mukaan lasten hyvän kuntoutuksen linjaukset voidaan rakentaa ICF-luokituksen pohjalle (International Classification Of Functioning, Disability and Health; Toimintakyvyn ja toimintarajoitteiden käsitteellinen malli, WHO 2001). ICF-luokitus toimii teoreettisena viitekehystenä ja ajattelumallina, jonka avulla voidaan jäsentää lasten kuntoutuksen kokonaiskenttää. (Koivikko ja Sipari 2006, 98.) ICF on terveyden ja toimintakyvyn yhteyksiä kuvaava viitekehys (kuvio 4), joka tarjoaa tieteellisen perustan toimintakykyisyyden ymmärtämiselle ja tukemiselle sekä toimii eri ammattiryhmien ja toimintasektorien yhteistyön pohjana. ICF-mallissa (2004: 208) määritellään toimintakyky seuraavasti: yksilön, hänen lääketieteellisen terveydentilansa (taudit, vammat, traumat ym.) ja yksilöön liittyvien kontekstuaalisten tekijöiden välisen vuorovaikutuksen myönteiset piirteet. Toimintakyvyn tasoja ovat kehon toiminnot ja rakenteet, toisaalta suoritukset ja osallistuminen arkielämän ja yhteiskunnan toimintaan. ICF-mallin olennainen piirre on vuorovaikutuksellisuus. (WHO/Stakes 2011, 208.)

Esimerkiksi lapsen toimintakykyisyyttä ja kuntoutuksen tarvetta arvioidessaan asiantuntija tutkii lapsen sensomotorisia, kognitiivisia ja sosiaalisia taitoja eri arviointimenetelmiä käyttämällä. Muita toimintakyvyn osa-alueita (terveydentilaa, ympäristö- ja tilannetekijöitä, yksilötekijöitä sekä suorituksia ja osallistumista) selvitetään haastatteleamalla lasta, vanhempia ja muuta lähiympäristöä. Lapsen toimintakyvystä eri menetelmin saatua tietoa verrataan tietoon lasten keskimääräisestä suoriutumisesta (iänmukaiseen normaalikehitykseen), jotta voidaan päätellä kuntoutuksen tarve.

Kuvio 4. Toimintakyvyn ja toimintarajoitteiden käsitteellinen malli (WHO/Stakes 2011, 18).

ICF-mallia on kritisoitu siitä, että se on peruslähtökohdiltaan vain luokitusjärjestelmä ja perustuu vain asiantuntija-arviointeihin ottamatta huomioon yksilön tahtoa ja kokemusta, koska mallissa myös yksilöllisten tekijöiden tarkastelu perustuu asiantuntija-arviointeihin. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 99-100.) ICF-luokituksessa ihmisen oma kokemus toimintakyvystään liittyy toimintakyvyn kontekstuaalisten tekijöiden osaan. Kontekstuaaliset tekijät muodostavat yhdessä yksilön koko elämän viitekehyksen: taustan, jota vasten yksilön toiminnallista terveystilaa luokitellaan. Kontekstuaaliset tekijät jaetaan kahteen osa-alueeseen: ympäristötekijöihin ja yksilötekijöihin. Näistä ympäristötekijöitä luokitellaan ICF-mallissa edistäviin ja rajoittaviin tekijöihin; kun taas yksilötekijöitä ei ICF-mallissa vielä toistaiseksi lainkaan luokitella vaan luokituksen käyttäjä voi halutessaan liittää niiden tarkastelun mukaan. (WHO/Stakes 2011, 10-11, 209-211.)

Japanilaiset tutkijat (Üeda ja Okawa 2003) ovat ehdottaneet, että IFC-malliin lisättäisiin subjektiivinen, kokemuksellinen ulottuvuus asiantuntija-arvioiden rinnalle. Nordenfeldt (2006) on tarkastellut mallia filosofisen toiminnan teorian pohjalta ja nostanut esille sen, että mallista puuttuvat yksilön tahto ja motivaatio, jotka toiminnan teorian mukaan ovat keskeisiä edellytyksiä toiminnan realisoitumiselle. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 99-100.) Toimijuuden käsitteen voidaan käyttää rinnalla täydentämässä ICF-luokituksen

toimintakyvyn käsitettä tuomalla siihen mukaan kuntoutujan oman arvion omasta toimintakyvystään. Toimijuuden mallin avulla voidaan tarkastella kuntoutujan kokemaa toimintakyvyä (mitä kuntoutuja haluaa, kokee voivansa tehdä).

5.2 Toimijuuden tukeminen mahdollistaa lapsen osallisuuden

Toimijuus (human agency) tarkoittaa yhteisöllisessä toiminnassa; osallistumisessa syntyvää; yksilön identiteettiin ja kulttuurisiin malleihin perustuvaa toimintavalmiutta. Toimijuus mahdollistaa ihmiselle oman arjen hallinnan; valintojen ja päätösten tekemisen oman elämänsä suhteen. Toimijuus on tahtoa olla olemassa, kokea ja toimia aktiivisesti. (Hakkarainen, Lonka ja Lipponen 2004, 391; Kumpulainen, Krokfors, Lipponen, Tissari, Hilppö ja Rajala 2010, 23, 93.)

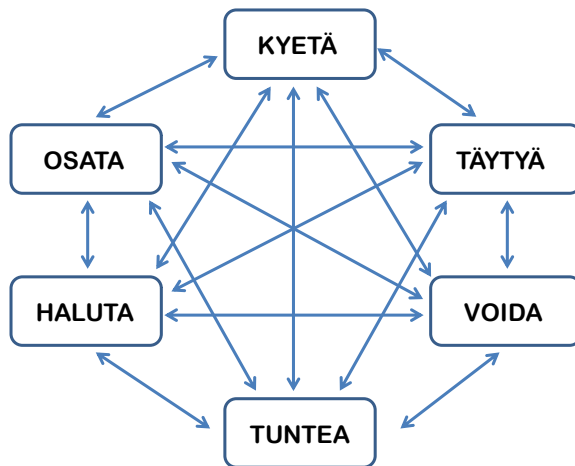
Toimintakyvyn perinteisen tarkastelun rinnalle on noussut kuntoutuksen alalla uusia näkökulmia täydentämään toimintakyvyn käsitettä. Kuntoutuksessa ollaan siirtymässä potentiaalisen toimintakyvyn tutkimisesta/kuntouttamisesta *käytössä olevan toimintakyvyn, toimijuuden* arviointiin/tukemiseen. Kuntoutuksen painopiste siirtyy ICF-mallin käsitteissä suoriutuskyvyn selvittämisestä aktuaalisen suoritustason tarkasteluun; siihen miten ihmien käyttää tai eivät käytä toimintakykyään. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 100-101.) Jyrkämä toteaa, että kuntoutuja tulisi nähdä toimintakyvyn käyttäjänä eikä toimintakyvyn kantajana. Olennaista on millä tavoin ja mihin toimintaan ihminen käyttää eli suoriutuu omassa arjessaan kädellä, jonka puristuvoima on heikentynyt. Sillä, mikä on tämän henkilön käden puristusvoiman mitattava taso verrattuna keskiarvoon, ei niinkään ole merkityksellistä henkilön arjessa suoriutumisen kannalta. (Jyrkämä 2007, 1999.)

Toimijuuden noustessa tarkastelun keskiöön siirytään objektiivisesti mitattavissa olevasta, kuntouttajan arvioimasta toimintakyvystä, kuntoutujan itsensä tai hänen läheisensä erilaisissa arkielämän tilanteissa arvioimaan toimijuuteen eli koettuun toimintakykyyn. Kuntoutuksessa huomio kiinnittyy toimintakyvyn sosiaaliseen ilmiökokonaisuuteen: toimintaan, erilaisiin toimintatilanteisiin ja toimintakäytäntöihin. Yksilön kyvyt määrittävät vain tietyiltä osin toimintamahdollisuuksia. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 100-101; Jyrkämä 2007, 200-201.)

Järvikoski ja Härkäpää (2011: 201) toteavat toimijuuden (human agency) olevan kuntoutuksen kannalta tärkeä käsite ja tuo kuntoutukseen monenlaisia näkökulmia riippuen siitä, minkä tieteenalan kautta käsitettä tarkastellaan. Sosiologiassa toimijuutta tarkastellaan Giddensin (1984) teorian kautta, jonka lähtökohta on sosiaalisten rakenteiden ja ihmisen toiminnan välinen dialektinen vuorovaikutus. Sosiaaliset rakenteet toisaalta rajoittavat; toisaalta mahdollistavat toimintaa ja ihminen omalla toiminnallaan puolestaan vaikuttaa ympäristöönsä ja luo sosiaalisia rakenteita (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 101; Giddens 28, 108.) Hakkarainen, Lonka ja Lipponen (2004) ovat kehittäneet tutkivan oppimisen pedagogista mallia ja määritelleet toimijuuden seuraavasti: toimijuus tarkoittaa yhteisöllisessä toiminnassa syntyvää yksilön identiteettiä ja kulttuurisiin malleihin perustuvaa toimintavalmiutta. Toimijuutta voi olla sekä yksilöllillä että yhteisöllillä. (Hakkarainen, Lonka ja Lipponen 2004, 391.) Toimijuus tarkoittaa osallistumisen kautta muodostunutta identiteettiä, jolloin yksilö (tai yhteisö) on oppinut toimimaan aloitteellisesti ja vastuullisesti. Toimijuus on tahtoa olla olemassa, kokea ja toimia aktiivisesti. Aktiivisuus, intentionaalisuus, osallisuus, vaikutus- ja valinnanmahdollisuus, vapaaehtoisuus sekä taito ja voima valita itse toimintatavat ovat toimijuuteen usein liitettäviä käsitteitä. (Kumpulainen ja kumppanit 2010, 23, 93.) Lasten toimijuus on nykyisessä yhteiskuntatieteellisessä lapsuustutkimuksessa (childhood studies) avainkäsite. Tämä tutkimus pyrkii rakentamaan ja tekemään lapsuutta näkyväksi, lasta ja lapsuutta tarkastellaan osana yhteiskunnan rakenteita ja kulttuuria. Lapset ovat yhteiskunnallisia toimijoita ja vaikuttajia: aktiivisia, tuottavia, kommunikoivia ympäristöä ja kulttuuria rakentavia toimijoita. (Alanen 2001, 9, 162, 178.)

Jyrkämä (2007) on tarkastellut toimijuutta semiotiikan tai semioottisen sosiologian mukaisesti kielessä ilmenevien tekemisen tapoina ikäihmisten kohdalla. Hän tarkastelee vanhemista sosiaalisena ilmiönä ja kuvaa toimijuutta elämän eri vaiheissa tehtävinä valintoina. Sosiaaliset rakenteet (sosiokulttuurinen ympäristö) muovaavat vanhemista sekä muodostavat ja rajaavat puitteet, joissa ihminen elää. Ihminen on kuitenkin aktiivinen toimija, joka omalla toiminnallaan ja omilla valinnoillaan rakentaa elämänsä ja vaikuttaa ympäristöönsä. Semiootikko Greimasin ympärille muodostunut ns. ranskalainen koulukunta on esitellyt kielessä ilmenevät *kuusi toimimisen modaliteettia: tahtominen, tietäminen, oleminen, täytyminen, voiminen ja tekeminen*, joiden avulla voidaan analysoida tekstejä ja niihin liittyviä merkityksiä. Jyrkämä on käyttänyt tätä analysointikehikkoa tarkastellessaan toimintaa, toimintatilanteita ja toimintakykyä. Hänen mukaansa *ihmisen toimijuutta eli ihmisen*

toimintakykyä sekä sitä miten ihminen käyttää toimintakykyään tietyssä tilanteessa voidaan tarkastella näiden kuuden modaliteetin kautta (modaliteetit esitellyt kuviossa 5). Mitä ihminen osaa, kykenee, haluaa, tuntee ja mitä hänen tietyssä tilanteessa täytyy tehdä tai olla tekemättä ja hän voi tehdä; mitä juuri tietty tilanne mahdollistaa – tällainen yksilöanalyysi toimii elämäntilanneanalyysin lähtökohtana ja perustana. (Jyrkämä 2007, 201, 206-207, Jyrkämä 2008, 273-274, 276-277.)

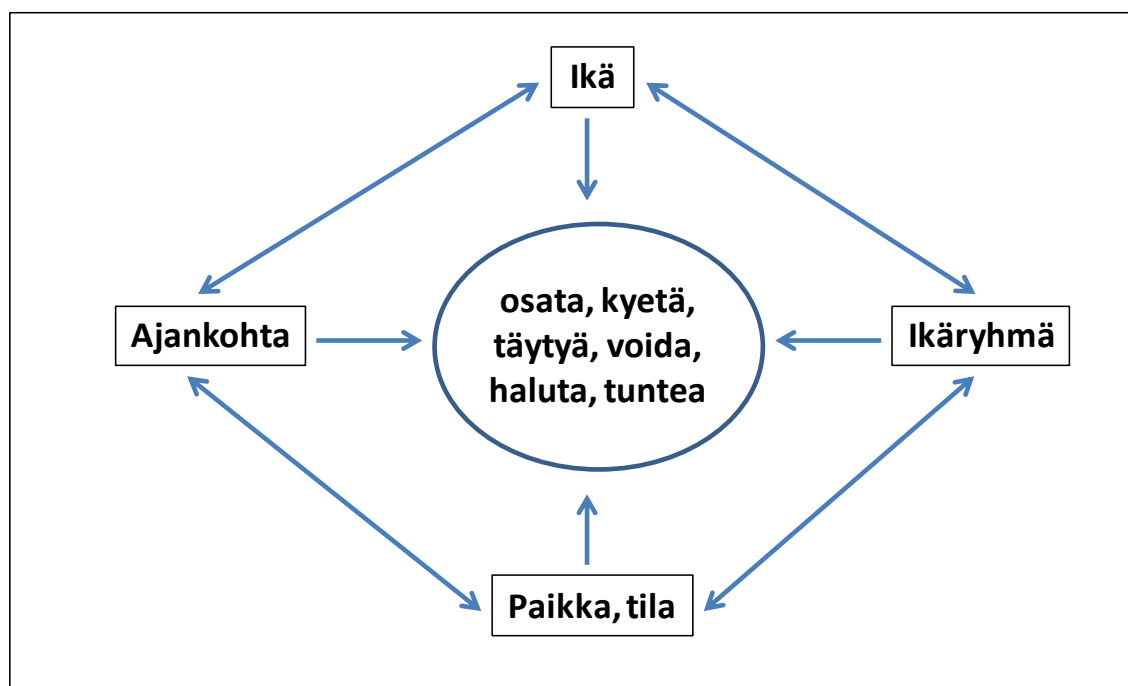

Kuvio 5. Toimijuuden modaliteetit Jyrkämän (2007, 206) mukaan.

KYKENEMINEN	Perinteinen fyysinen ja psyykkinen toimintakyky.
OSAAMINEN	Tiedot ja taidot, jotka mahdollistavat toiminnan.
HALUAMINEN	Motivaatio, päämäärät ja tavoitteet; tahtominen.
TÄYTYMINEN	Ympäristön asettamat fyysiset, sosiaaliset tai kulttuuriset pakot ja rajoitukset.
TUNTEMINEN	Tilanteisiin ja asioihin kohdistuvat emootiot ja arvostukset, jotka syntyvät kokiessa ja arvioitaessa kokemusta.
VOIMINEN	Mahdollisuudet, jotka tilanne ja siihen liittyvät rakenteet avaavat ja tuottavat.

Kuvio 6. Toimijuuden modaliteettien merkitys Jyrkämän (2007, 206-207 ja 2008, 276-278) mukaan.

Kuviossa 6 on esitelty Jyrkämän (2007) määritelmät toimijuuden kuudelle modaliteetille. Jyrkämän mukaan toimijuus on jotakin, joka syntyy, muotoutuu ja uusiutuu yllä olevassa kuviossa esitettyjen modaalisten ulottuvuuksien kietoutuessa yhteen muodostaen dynaamisen kokonaisuuden. Ihmisen kyvyt, fyysinen ja psyykinen toimintakyky, vaikuttavat ihmisen elämänsä osaltaan, mutta elämänsä kokonaisuus muotoutuu toimijuuden eri modaliteettien vuorovaikutuksessa, ei kykyjen määräämäänä. Olennaista tämän toimijuuden kokonaisdynamiikan kannalta on sen moniulotteinen kontekstuaalisuus (ks. kuvio 7). Jokainen toimijuuden ulottuvuus on yhteydessä ihmisen ikään, ajankohtaan, ikäryhmään tai sukupolveen kuulumiseen sekä paikkaan ja tilaan, jossa toimijuus toteutuu. Ihmisen elämäntilanne ja ympäristö määrittävät sitä, millaisena toimijuus ja sen eri modaliteetit toteutuvat. Erilaisissa arkitilanteissa toimijuuden eri modaliteetit painottuvat eri tavoin. (Jyrkämä 2008, 276-278; Jyrkämä 2007, 207-2008.)

Kuvio 7. Kontekstuaalisuus ja toimijuuden modaliteetit Jyrkämän (2007, 207) mukaan.

Myös lapsi voidaan nähdä toimijana ja lapsuus elämänsä vaiheena. Lapsen kasvaessa uusien taitojen oppiminen ja tietojen omaksuminen tuottaa uudenlaista osaamista. Lasta kiinnostavat ja motivoivat erilaiset asiat eri ikäisenä; hän haluaa erilaisia asioita taaperona kuin leikki-ikäisenä. Jyrkämää (2008: 277-278) mukaillen lapsi voi opetella uusia taitoja, haluta uusia asioita, mutta myös lapsen elämässä on täytymisiä ja

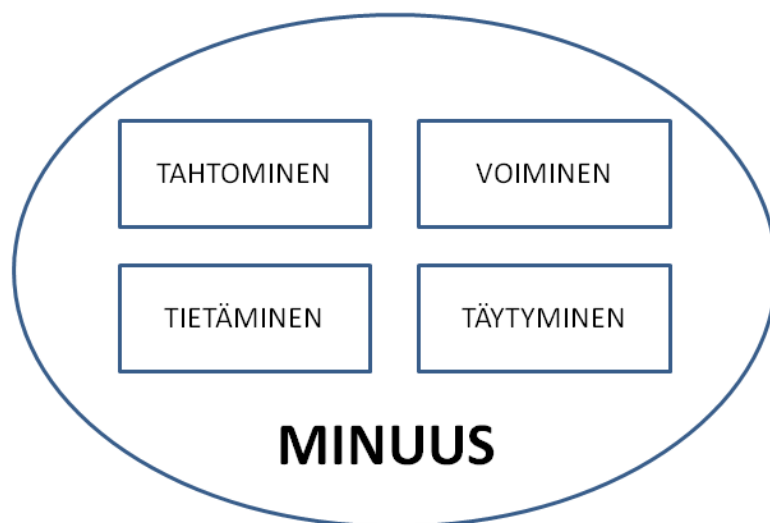
voimisia. Olennaiseksi muodostuukin lapsi valintoineen, tahtoineen ja tekemisineen. Ajankohta ja paikka vaikuttavat paljon lapsen toiminnoista suoriutumiseen. Esimerkkinä voidaan tarkastella esimerkiksi pukeutumista. Voi olla, *ettei lapsi kykene* pukemaan ryhmätilanteessa häiriötekijöiden vuoksi, *vaikka hän osaa* pukea ja kotona rauhallisessa tilanteessa suoriutuu oma-aloitteisesti. Toisaalta ryhmätilanne voi toimia myös motivaattorina; *lapsi haluaa* onnistua siinä missä muutkin ja onnistuu pukeutumaan seuraamalla muiden lasten esimerkkiä. Voi olla, että kotona *lapsi ei halua* pukea omatoisesti, kun motivaation toiminnalle tarjoavat läheisyyden kokemukset, joita lapsi saa äidin sylissä ollessaan puettavana. Toisaalta ryhmätilanteessa *voi olla ”pakko”* pukeutua itsenäisesti, jotta ehtii ulos leikkimään yhtä aikaa kavereiden kanssa. Tai ryhmätilanne *voi mahdollistaa* omatoimista suoriutumista, kun pukeutumiseen voi käyttää rauhassa tarvitsemansa ajan. Kun taas aamulla kotona vanhemmat joutuvat pukemaan lapsen ehtiäkseen töihin. Myös lapsen tunteet ja arvostukset, jotka lapsi omatoimiseen pukeutumiseen liittää voivat vaikuttaa omatoimiseen suoriutumiseen. Onnistumisen kokemukset motivoivat yrittämään myös seuraavalla kerralla. Vanhempien ja muiden aikuisten positiivinen palaute tuottaa mielihyvää, jota lapsi pyrkii tavoittelemaan uudelleen. Toisaalta, jos lapsi kokee epäonnistuvansa tai saa negatiivista palautetta yrityksestään huolimatta, voi lapsi vältellä vaikeaksi kokeamaansa toimintaa eikä halua edes yrittää itsenäisesti pukeutumista.

Lapsen näkökulmasta kuntoutus on oppimista (Launiainen ja Sipari 2011, 9). Kun kuntoutuksen tavoitteena on lapsen toimijuuden vahvistaminen, tavoitteena on lapsen oppimaan oppiminen eli se, että lapsi oppisi soveltamaan oppimaansa uusissa tilanteissa; lapsella olisi keinoja, asennetta ja halua selvityä omatoimisesti uusissa tilanteissa.

Järkikoski ja Härkäpää (2011) toteavat toimijuuden eri modalityettien tarkastelun kuntoutustyössä tarjoavan hyvän lähtökohdan kuntoutussuunnitelman laatimiselle tai kun selvitetään kuntoutuksen mahdollisuuksia ja kuntoutusprosessin etenemisen ongelmia (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 102). Voidaan olettaa, että kun kuntoutustilanteessa osaaminen, kykeneminen, haluaminen, täytyminen, voiminen ja tunteminen ovat eheässä sopusoinnussa mahdollistuu uuden oppiminen lapsen motivoituessa harjoittelemaan uutta taitoa. Lasten toimijuutta kuntoutustilanteessa ei kuitenkaan vielä ole juurikaan tarkasteltu.

Koivikko ja Sipari nostavat esiin Tarastin (2004) semiotiikkaan pohjaavan minuuden mallin kirjassaan Lapsen ja nuoren hyvä kuntoutus. Minuuden mallia voidaan käyttää apuna kuntoutuksessa, kun halutaan vahvistaa lapsen asemaa kuntoutuksen subjektina. Mallin avulla voidaan tarkastella lapsen identiteetin rakentumista ja hahmottaa miten sairaus, vamma tai muu toimintakykyä alentava tekijä mahdollisesti aiheuttaa ristiriitoja. (Koivikko ja Sipari 2006, 33-34; Tarasti 2004, 100-101.)

Tarastin mallissa minuus rakentuu henkisestä ja ruumiillisesta minästä. Henkinen minä tahtoo ja sen päällä on ruumiillinen minä, joka toteuttaa. Henkinen minä; tahto näyttäytyy ulos, toteutuu ruumiillisen minän kautta. Minuus näyttäytyy mallissa nelikenttänä (kuvio 8), jossa minuuden ilmenemismuotoja on neljä minuuden lajien (henkinen ja ruumiillinen) jakautuessa sisäisiin ja ulkoisiin osiin. Henkinen minä toimii sekä sisäisesti tahtona (mielessään ihminen haluaa, tahtoo) että ulkoisesti voimisenä (ulkoiset tekijät määräävät oman tahdon ohella). Myös ruumiillinen minä toimii sekä sisäisesti arvoina (tietäminen, tiedän fyysistä rajoitteistani) että muiden antamina ulkoisina käsitteinä (täytyminen, ulkoa määritetty vammaisuus). (Tarasti 2004, 100-101.)

Kuvio 8. Tarastin minuuden malli (Tarasti 2004, 100).

Tarastin mallissa identiteetti syntyy näiden tekijöiden vuorovaikutuksessa, jossa tekijät voivat olla keskenään ristiriidassa. Esimerkiksi lapsi voi mielessään voimakkaasti haluta leikkiä muiden kanssa ja olla tietämätön esim. käyttäytymisen säätelynsä pulmista, joiden vuoksi muut lapset pelkäävät arvaamatonta käyttäytymistä eivätkä

halua leikkiä yhdessä. On eri asia mitä lapsi tahtoo (leikkiä yhdessä), mitä hän voi (hyväksytäänkö leikkikaveriksi) sekä mitä tietää (muut ovat ilkeitä, kun eivät halua leikkiä kanssani vs. minun moottorini käy joskus ylikierroksilla ja saataan satuttaa toisia, jolloin muiden on vaikea leikkiä kanssani) ja mitä hänen täytyy (harjoitella hillitsemään tunteitaan ja noudattamaan yhteisiä sääntöjä, jotta muut hyväksyisivät hänet yhteiseen leikkiin). Lapsen oman tahdon ja tietämisen voidaan nähdä merkittävästi vaikuttavan siihen miten lapsi motivoituu kuntoutukseen. Yllä olevassa esimerkissä lapsen motivaationa kuntoutumiseen voi olla halu leikkiä toisten kanssa ja tieto siitä, ettei hänen ”moottorinsa toimi kunnolla vaan tarvitsee vielä säätöä” auttaa sitoutumaan kuntoutukseen, jonka tavoitteena on itsesäätelyn vahvistaminen. Tarastin minuuden mallissa voidaan nähdä yhteys Jyrkämän toimijuuden modaaliteettimalliin. Jyrkämän toimijuuden mallissa voidaan perustana voidaan nähdä minuuden malli selittämässä identiteetin rakentumista. Jyrkämä tuo kuitenkin malliinsa lisäelementtejä, joiden avulla mahdollistuu yksilön toimijuuden (toiminnan, toimintatilanteisiin ja toimintakykyyn vaikuttavia yksilö- ja ympäristötekijöiden) tarkastelu. Jyrkämän mallissa tarkastellaan yksityiskohtaisemmin yksilön toimintaan vaikuttavia elämäntilanne- ja ympäristötekijöitä.

Lasten kuntoutuksen alalla tietoni mukaan toistaiseksi vain Uotinen (2008) on tutkinut lapsen toimijuutta kuntoutustilanteessa yhtenä tutkimuskysymyksenä väitöskirjassaan. Uotinen tutki konduktiivisen kasvatuksen merkitystä liikuntavammaisten lasten ja heidän perheidensä elämässä tarkoituksenaan tuoda esille ja tarkastella perheiden tarpeita ja kokemuksia kuntoutuksesta. Tutkimuksessa tuli esille, että lapsen aktiivinen toimijuus rakentui vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa ja tiiviillä ohjauksella sitä pystyttiin vahvistamaan. Lasten toimijuuteen liittyi vahvasti tahdonalaisuus ja toiminnan tarkoituksellisuus, mutta siinä oli nähtävissä myös tilanteelliset ja rakenteelliset tekijät (mm. eri ympäristöjen erilaiset mahdollisuudet lapsen toimijuuden tukemisessa). Uotisen tutkimuksessa Jyrkämän (ks. yllä) esittämät toimijuuden ulottuvuudet (osaaminen, kykeneminen, täytyminen, voiminen, haluaminen ja tunteminen) ilmensivät hyvin lasten toimijuutta. Osaamisen ja kykenemisen ulottuvuudet olivat korostuneita ja kietoutuivat haluamiseen eli motivaatioon ja tavoitteellisuuteen. Täytyminen ja voiminen toimijuuden ulottuvuuksina lapsilla liittyivät kiinteästi kontekstiin; sen luomiin rajoitteisiin ja mahdollisuuksiin. (Uotinen 2008, 157.)

5.3 Toimijuus syntyy ja ilmentyy vuorovaikutuksessa

Lapsen toimijuus rakentuu vuorovaikutuksessa ympäristön kanssa (vrt. Giddensin 2001, 28; Uotinen 2008, 157.). Toimijuus on aina henkilökohtaisen toimijuuden (personal agency) lisäksi läheisen tai luotetun henkilön kanssa luotua yhteistä toimijuutta (proxy agency, kahdenkeskistä toimijuutta) ja ihmisten toimintavoiman yhdistämistä yhteisölliseksi toimijuudeksi (collective agency). Kahdenkeskisessä toimijuudessa on keskeistä kahden erilaisessa valta-asemassa olevan yksilötoimijan yhteistoimijuus (co-operative agency, kanssatoimijuus), jossa heikommassa asemassa olevalla on mahdollista hyötyä. (Hokkanen 2014, 63-64; Jyrkämä 2013; Romakkaniemi ja Järvikoski 2013; 39.) Esimerkkinä yhteisestä kahdenkeskisestä toimijuudesta on se, että vanhempi toimii lapsensa asioiden hoitaja tai esim. kuntouttaja toimii asiakkaansa asioiden ajajana. Yhteisöllisestä toimijuudesta esimerkkinä toimivat mm. vertaistukiryhmät.

Romakkaniemen ja Järvikosken (2013: 39) mukaan yhteinen toimijuus (yhteistoimijuus, co-operative agency, kanssatoimijuus) viittaa tilanteisiin, joissa ihmiset kääntyvät niiden henkilöiden puoleen, joiden he uskovat kykenevät auttamaan ja yhteisöllinen toimijuus (collective agency, kollektiivitoimijuus) tilanteisiin, joissa ihmiset uskovat voivansa saavuttaa tavoitteen yhdistämällä voimansa. Hokkanen (2014: 67-68) toteaa, ettei yhteisöllisessä toimijuudessa pidä olla osapuolilla identtisiä päämääriä eikä toimijuuden laadun tai insentiteetin olla yhteismitallisia. Yhteisöllinen toimijuus perustuu ajatukselle synenergiasta –yhdessä on helpompi saavuttaa haluttu lopputulos.

Jaettu toimijuus (shared agency) on toimijoiden välistä yhteistyötä tavoitteen saavuttamiseksi ja, jossa tavoitteet perustuvat yhteiseen suunnitelmaan, päätöksentekoon ja tukeen. Jaetussa toimijuudessa toimijat sitoutuvat yhteisen toimintaan, jakavat vastuuta ja tukea. Jaettu toimijuus koostuu yhteisestä neuvottelemisesta ja päätöksen teosta, rohkaisevasta, emotionaalisesta ja sosiaalisesta tuesta ja mukautumisesta, toisen näkökulman ymmärtämisestä. (Härkäpää 4.10.2013; Romakkaniemi ja Järvikoski, 2013, 39, 43.) Jaettu toimijuus voi toteutua kahden tai useamman ihmisen kesken.

Romakkaniemi ja Järvikoski (2013: 39-40) tutkivat jaetun toimijuuden rakentumista haastatteluaineiston avulla, jossa selvitettiin masennuksen vuoksi mielenterveyspalveluihin ohjautuneiden näkemyksiä kuntoutumisestaan ja kuntoutuspalveluiden merkityksestä siinä. Tutkimuksessa he löysivät jaettua toimijuutta tukevia ja estäviä tekijöitä. Tekijät, jotka rakentavat ja tukevat jaettua toimijuutta on esitelty taulukossa alla (taulukku 3).

Taulukko 3. Jaetun toimijuuden rakentumisen ulottuvuudet (Romakkaniemi ja Järvikoski 2013, 40)

Jaettu toimijuus		
Emotionaalinen tuki	Kommunikatiivinen tuki	Supportiivinen tuki
<ul style="list-style-type: none"> • kuulluksi tuleminen • hyväksytyksi tuleminen • luottamuksellisen suhteen luominen • sitoutuminen 	<ul style="list-style-type: none"> • reflektio, dialogi • sanojen löytäminen • tiedon jakaminen, uuden ymmärryksen rakentuminen 	<ul style="list-style-type: none"> • pystyvyyden kokemusten etsiminen • rohkaiseminen, kannustus • positiivinen ajattelua • toivon löytäminen ja ylläpito • tieto • välineellinen tuki

Toimintatilanteissa, kuten kuntoutustilanteessa toteutuva toimijuus on sidoksissa kohteelliseen ja kollektiiviseen toimintaan, toimijuus ei siis ole ensisijaisesti yksilön ominaisuus, vaan sitä tuotetaan ja ylläpidetään yhteisesti (Engeström 2007). Lapsen toimijuutta kuntoutustilanteessa ei voida siis tarkastella irrallaan kuntouttavan ammattihenkilön toimijuudesta vaan tarkastelun alle on otettava jaetun toimijuuden ulottuvuuksien toteutuminen. Jotta kuntoutuksessa toteutuu valtaistava toimintamalli, tulee kuntoutustilanteissa toteutua jaettu toimijuus ja kuntoutuksen keskiössä tulee olla kuntoutujan itsensä tai hänen läheistensä erilaisissa arkielämän tilanteissa koettu toimintakyky eli henkilökohtainen toimijuus. Kuntoutustarpeen ja kuntoutuksen tavoitteen tulee taas lähteä kuntoutujan henkilökohtaisesta toimijuudesta, kokemuksesta omasta toimintakykyisyydestä arkielämän tilanteissa ja ympäristöissä. Kuntoutustilanteessa tulee toteutua jaettu toimijuus, jossa kuntoutuja on tasavertainen, vastuullinen, aktiivinen kumppani ("oman elämänsä asiantuntija") ja toiminta yhteistyötä yhdessä asetutun tavoitteet saavuttamiseksi.

On huomion arvoista, että vaikka tässä työssä lapsen toimijuuden ilmentymistä on tarkasteltu Jyrkämän modaliteettimallin avulla ja siten tarkastelu kohdistuu lapsen henkilökohtaiseen toimijuuteen, on samalla tarkastelun alle nousut kuntouttajan toimijuus (mitä toiminnallaan mahdollistaa tai estää lapsen toimijuutta tai jaetun toimijuuden toteutumista) sekä jaetun toimijuuden ulottuvuudet (erityisesti supportiivisen tuen osalta).

6 Lapsen toimijuuden analyysikehikko

- ICF, Jyrkämän toimijuuden modaliteettimalli ja Inhimillisen toiminnan malli toisiaan täydentämässä

Tässä opinnäytetyössä on käytetty ICF-luokitusta (International Classification Of Functioning, Disability and Health; Toimintakyvyn ja toimintarajoitteiden käsitteellinen malli, WHO 2001), Jyrkämän (2007) toimijuuden modaliteettimallia ja Inhimillisen toiminnan mallia (Kielhofner 1980) toisiaan täydentävinä rakennettaessa lapsen toimijuuden analyysikehikkoa kuntoutustilanteeseen.

Jyrkämä (2007: 209) esittää, että toimijuuden modaliteettimallia voidaan soveltaa monien ilmiöiden ja kontekstien tarkasteluun ja analysointiin. Sen avulla voidaan tarkastella vanhustyötä ja vanhuspolitiikkaa, hyvinvointiteknologian sovellutuksia, erilaisia fyysisiä ja sosiaalisia tiloja, laitoisten ja instituutioiden kulttuureja sekä ikääntyviä yksilöitä ja heidän arkielämänsä tilanteita. (Jyrkämä 2007a, 209.) Järkikoski ja Härkäpää (2011) tuovat esille, että toimijuuden modaliteettien tarkastelua voidaan käyttää kuntoutuksen kentässä laajemmaltikin ja käyttää sitä viitekehyksenä kuntoutusprosessin toteuttamisessa (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 102). Lapsen hyvä kuntoutus –projektissa jäsennettiin lapsen toimijuuden ilmentymistä modaliteettimallin avulla. Käyttökokemusten perusteella malli todettiin hyödylliseksi jäsentäessään toimijuuden teoreettista ilmiötä käytännön toimintaan. Ymmärrys toimijuuden monitahoisuudesta, jatkuvasta muutoksesta ja tilannesidonnaisuudesta luovat perustan lapsen kehityksen ja oppimisen tarkasteluun. (Launiainen ja Sipari 2011, 36-37.)

Jyrkämän toimijuuden modaliteettien mallia voi käyttää erilaisten arkitilanteiden ja –toimintojen analysointikehikkona. Sen avulla voidaan siirtää toimintakykytarkastelun painopistettä yksilön henkilökohtaisista ominaisuuksista toimintatilanteisiin,

arkitoimintoihin ja toimintakäytäntöihin. Olennaista on kehikon kontekstuaalisuus, sidonnaisuus konkreettisiin tilanteisiin ja toimintoihin, jotka tapahtuvat tietyssä paikassa ja ajassa. Toimijuuden modaliteettien analysointikehikkoa on käytetty tutkimuksissa, joissa on selvitetty mm. vanhuspalveluiden sisältöä ja laatua. Analyysikehikon avulla on pystytty samanaikaisesti tarkastelemaan esim. laitososaston toimintakulttuuria ja yksilöllistä toimintakykyä suhteessa tähän kulttuuriin. (Jyrkämä 2008, 277.) Tässä työssä lapsen toimijuuden analyysikehikkoa on lähdetty rakentamaan Jyrkämän modaliteettimallin pohjalta, koska sen avulla on mahdollista tutkia konkreettista toimintaa sekä toimijan ja rakenteiden suhdetta tietyssä rajatussa tilanteessa, kuten kuntoutustilanteessa. Analyysikehikon avulla on näin ollen mahdollista tarkastella lasten kuntouksen toimintakulttuuria (mitä kuntouttaja olettaa lapsen osaavan, kykenevän, haluavan; tai ei oletta lapsen osaavan, kykenevän tai haluavan) sekä toisaalta sen avulla voidaan tarkastella lapsen yksilöllistä toimintakykyä suhteessa tähän. Toisin sanoen tarkastella sitä, miten lapsen toimijuus toteutuu.

ICF voidaan nähdä isona kuntoutusta ohjaavana viitekehyksenä, joka toimii kansainvälisenä toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden luokituksena. Tässä työssä ICF-luokituksen toimintakyvyn ja toimintarajoitteiden sekä kontekstuaalisten tekijöiden luokittelua avuksi toimijuuden modaliteettien käsitteellistämiseksi. ICF-luokitusta hyväksi käyttäen on pyritty selvittämään miten mm. osaamisen, kykenemisen, voimisen ja täytymisen modaliteetit voisivat ilmetä käytännössä kuntoutustilanteessa lapsen toiminnassa.

Inhimillisen toiminnan malli (The Model Of Human Occupation, MOHO, Kielhofner 1980) on toimintaterapian viitekehys, jossa ihmisen toiminta ja asiakaslähtöinen terapiakäytäntö ovat keskiössä. Mallin tarkoituksena on selittää yksilön osallistumista ja mukautumista elämän toimintojen alueella. Mallin käsitteiden avulla voidaan tarkastella motivoitumista toimintaan, toimintojen jäsentymistä sekä ihmisen, toiminnan ja ympäristön välistä vuorovaikutusta. Mallissa yksilön sisäisten tekijöiden ja ulkoisten ympäristötekijöiden nähdään linkittyvän toisiinsa muodostaen dynaamisen kokonaisuuden. (Hautala, Hämäläinen, Mäkelä ja Rusi-Pyykönen, 2011, 234-235.) Tässä työssä Inhimillisen toiminnan mallia on käytetty hyväksi kuten ICF-luokitusta. Sen avulla on pyritty selvittämään miten eri modaliteetit ilmenevät konkreettisessa toiminnassa kuntoutustilanteessa.

Jyrkämän toimijuuden modaliteettimalli, ICF-luokitus ja Inhimillisen toiminnan malli voidaan nähdä toisiaan täydentävinä ihmisen toimintakykyä ja osallistumista selittävinä malleina. Seuraavassa on malleja yhdistelemällä pyritty käsitteellistämään toimijuuden modaliteetit niin, että lapsen toimijuuden tarkastelu kuntoutustilanteessa mahdollistuu.

6.1 Haluaminen kuntoutustilanteessa

Toimijuuden haluamisen modaliteetti liittyy motivaatioon ja motivoituneisuuteen, tahtomiseen, päämääriin ja tavoitteisiin (Jyrkämä 2008, 195). Usko omaan voimiseen (osaamiseen, kykenemiseen) luo pohjan tavoitteisiin pyrkimiselle, yrittämiselle. Tämä haluaminen, tavoitteisiin pyrkiminen nimetään psykologiassa motivaatioksi. Arkikielellä motivaation voi käsitteellistää seuraavasti: mitä yrittää/haluaa, kuinka kovasti yrittää/haluaa ja miten yrittää/haluaa. (Helkama, Myllyniemi ja Liebkind 1998, 93, 150-151.) Haluamisessa toimija ennakoi toiminnan vaatimuksia suhteessa minäkäsitykseensä ja toiminnan tuloksien vaikutuksia itseensä. Tulkinta toiminnassa syntyvästä tuntemuksen luonteesta määrittää sen tunteen, mitä yksilö kokee ja, miten tämä toiminnassa saatu kokemus määrittää tulevaisuuden kokemuksia. Haluaminen (tahtominen ja motivoituminen) perustuu toiminnassa saadun tunnekokemuksen jälkeiseen tunnepohdintaa ja –arviointiin (tunne saa arvon ja merkityksen). (Mykkänen, 2010, 94.)

Tahto ja motivaatio tulee käsitteinä erottaa toisistaan, koska pelkkä motivaatio ei useinkaan riitä tavoitteiden saavuttamiseen vaan *tahto motivoi ihmisen toimintaa*. Ihminen tekee asioita, joista hän on kiinnostunut, joita hän arvostaa ja kokee osaavansa tehdä ja, jotka tuottavat nautintoa ja tyydytystä. Tahtoa voi pitää tietoisesti yllä ja sen avulla voidaan toiminta viedä loppuun saakka. Teoreettisesti tahto (volition) voidaan kuvata niiksi ajatuksiksi ja tunteiksi, jotka ovat yhteydessä ihmisen henkilökohtaiseen vaikuttamiseen, arvoihin ja mielenkiinnon kohteisiin. Tahto on jatkuva prosessi, jonka avulla ihminen ennakoi, valitsee, kokee ja tulkitsee toimintaansa. (Järvilehti ja Kiiski 2010; Ruohitie 2012, 80; Kielhofner 2008, 12-16.) Tahtoon liittyvät prosessit ohjaavat ja toteuttavat päätöksiä (Järvilehti ja Kiiski 2010; Ruohotie 2012; 80). Ruohotie toteaa (2012: 81), että tahto ja motivaatio ovat sidoksissa tilanteeseen ja ympäristöön. Ympäristä voi innostaa tai lannistaa tai mahdollistaa tai vaikeuttaa.

Tahto herättää motivaation toimia. Motivaatio antaa selityksen sille, miksi ihminen kiinnostuu jostakin tietystä toiminnasta. *Motivaatio voidaan käsitteellistää toiminnan voimaksi*. Motivaatio voidaan käsitteellistää toiminnan suuntaamiseksi tiettyä päämäärää kohden. Motivaatio on sidoksissa tavoiteorientaatioon, arvioihin, uskomuksiin ja odotuksiin. Motivaatio on riippuvainen ihmisen kyvystä reflektoida ja analysoida omia kokemuksia ja ajatteluprosessissa. Motivaatioon liittyvät psyykkiset prosessit toivat välittäjinä päätöksenteossa (kiinnostuksen herääminen, toiminnan suuntaaminen) ja edistävät toimintaan sitoutumista (intensiteettiä ja jatkuvuutta). (Järvilehto ja Kiiski 2010; Ruohotie 2012, 80.)

Motivaation syntymistä selitetään eri tavoin. Biologisen mallin mukaan motivaatio kumpuaa lajikehityksen seurauksena syntyneestä geneettisestä tausta. Psylogiset mallit yhdistävät geneettistä taustaa motivaatioterioissa (esim. Maslowin tarvehierurgia) ja temperamenttiteorioissa. Yhdyskuntatieteissä korostuu ihmisen tarve olla vuorovaikutuksessa muiden kanssa ja yhteisön jäsen. Kasvatustiede näkee motivaation taustalla ihmisen luontaisen tarpeen oppia uutta. (Hautala ja kumppanit 2011, 45.) Oli lähtökohta mikä tahansa on toiminnan tarve ja suuntautuminen aina yksilöllistä (taustalla vaikuttavat yksilön minäkuva toimijana, arvot ja mielenkiinnon kohteet). Tämän vuoksi on motivaatiotutkimuksessa on siirrytty erilaisista tarpeisiin perustuvista malleista tarkastelemaan ihmistä aktiivisena päätöksen tekijänä, joka asettaa eritasoisia tavoitteita, tekee suunnitelmia, panee suunnitelmia käytäntöön ja arvioi niiden toteutumista. (Helkama, Myllyniemi ja Liebkind 1998, 93, 150-154.)

Kielhofner (2008, 35-36) on käsitteellistänyt psyykkisiä prosesseja, joista tahto ja sen myötä motivaatio muodostuu. *Henkilökohtainen vaikuttaminen* kuvaa sitä, miten ihminen kokee pystyvänsä hallitsemaan omaa suoriutumistaan ja saavuttamaan toivomiaan tuloksia eli miten ihminen uskoo toimintansa tehokkuuteen (itsetunto toimijana). Henkilökohtainen vaikuttaminen sisältää tiedon omista kyvyistä (sense of competence; ”mitä pystyn tekemään”) ja käsityksen oman toiminnan tehokkuudesta (sense of effectiveness; ”minkälaisia seurauksia toiminnallani voi olla”). *Tieto omista kyvyistä* perustuu arviolle fyysisistä, älyllisistä ja sosiaalisista kyvyistämme. *Käsitys oman toiminnan tehokkuudesta* perustuu arviolle siitä, miten meidän yksilölliset kyvyt mahdollistavat saavuttamaan haluamiamme asioita elämässämme. Käsitys oman toiminnan tehokkuudesta rakentuu erikseen elämän eri osa-alueille ja vaihtelee niin, että toisissa tilanteissa koemme itsemme kyvykkäämmäksi/tehokkaammaksi kuin toisissa. Henkilökohtaisen vaikuttamisen tunne alkaa kehittyä jo pienellä vauvalla

ympäristön tutkimisen ja muiden kanssa vuorovaikutuksessa olemisen myötä. Tunne muuntuu ja kehittyy edelleen ihmisen ennakoissa, valitessa, kokiessa ja tulkitessa toimintoja/toimintaansa. (Kielhofner 2008, 35-36.)

Arvot ohjaavat valintojamme. Arvot ovat kulttuurisidonnaisia ja niihin liittyy velvollisuuden tunne. Ympäröivän kulttuurin ohjaamana syntyy henkilökohtaisia vakaumuksia, jotka määrittelevät sen, mikä ihmiselle on merkityksellistä, miten tulee käyttäytyä sekä sen mikä on tavoittelemisen arvoista. Arvot ohjaavat toimintaa; pyrimme toimimaan yhdenmukaisella tavalla arvojemme kanssa. Arvot vaikuttavat siihen, miten merkitykselliseksi ihminen kokee toiminnan ja siinä onnistumisen. Velvollisuuden tunne on vahva emotionaalinen taipumus noudattaa oikeaksi pitämiään tapoja; toimia omien arvojensa mukaisesti. (Kielhofner 2008, 39-41.)

Mielenkiinnon kohteet ovat niitä asioita, jotka ihminen kokee itselleen merkityksellisiksi. Ihminen valitsee toimintoja, joiden tekeminen tuottaa nautintoa tai tyydytystä. Toiminnasta saatu nautinto voi vaihdella yksittäisestä mielihyvän kokemuksesta (esim. päivittäisten rutiinotoimintojen suorittaminen) voimakkaaseen nautinnon tunteeseen, joka syntyy tavoiteltaessa intohimon kohdetta (esim. harrastuksessa onnistumista). Henkilökohtaiset mielenkiinnon kohteet kehittyvät toiminnan ja siitä saatujen kokemusten kautta. Mielihyvää ja nautintoa voi kokea mm. fyysisen rasituksesta, tiettyjen materiaalien tai esineiden käsittelystä, omien kognitiivisten tai fyysisten kykyjen ja taitojen haastamisesta, luovasta toiminnasta, mielyttävän lopputuloksen saamisesta tai toisten kanssa toimimisesta. Usein mielenkiinnon kohteen syntymisen taustalla useita mielihyvää tuottavia tekijöitä. Ihminen voi olla kiinnostunut monenlaisista yksittäisistä asioista tai hänen mielenkiintonsa kohteet voivat olla voimakkaasti sidottu tiettyyn teemaan (Kielhofner 2008, 42-44).

Aunola (2005: 105-107) toteaa, että lasten motivaatiotutkimuksissa nousee esille se, että lasten itseensä ja suoriutumiseen liittämät uskomukset, arvot ja päämäärät vaikuttavat ja keskeisellä tavalla tavalla motivoivat lasten toimintaa. Aunolan mukaan Atkinsonin (1964) odotusarvoteoria kokoaa ja tiivistää kattavasti lasten motivaatiota käsittelevän kirjallisuuden käsitteineen. Myös edellä kuvattu Kielhofnerin esittämä tahdon ja motivaation syntymisen malli vastaa tätä odotusarvoteoriaa. Odotusarvoteorian mukaan motivaation vaikuttaa: 1) yksilön omaan itseensä ja suoriutumiseen liittämät uskomukset ja ennakoinnit (odotus, vrt. Kielhofner: henkilökohtainen vaikuttaminen) ja 2) yksilön toimintaan tai tehtävään liittämät

arvotukset (arvo, vrt. Kielhofner: arvot ja mielenkiinnon kohteet). Toisin sanoen lapsen tehtävävallinat, sinnikkyys ja suoriutuminen tietyssä tehtävässä pohjaa siihen, miten hyvin hän uskoo suoriutuvansa tehtävästä ja kuinka paljon hän tehtävää arvostaa. Odotukset rakentuvat kykyuskomuksille, pystyvyyden ja pätevyyden tunteille, tehtävässä onnistumisen ja epäonnistumisen syytulkinnoille, arvioinneille ja havainnoille tehtävän vaikeudesta, onnistumisolettamuksille ja tehtävässä menestymisen ennakkoinnille. Siihen, miten lapsi motivoituu (mikä on toiminnan päämäärä) vaikuttaa paljon lapsen itsetunto ja minäkuva. Mitä paremmin lapsi omiin kykyihinsä luottaa (uskoo, että yrittämällä onnistuu), sen sitkeämmin hän jaksaa yrittää. Lapsi, joka ei usko onnistumiseensa alisuoriutuu. Lapsi, jonka päämäärä on oppia (kehittää itseään) ja, joka pystyy käsittelemään toiminnan tuloksen arviointia menettämättä omantunnon arvoaan, uskaltautuu haastamaan itsensä vaikeampiin toimintoihin. Lapsi, jonka päämäärä on suoriutua (säilyttää myönteinen minäkuva onnistumalla toiminnassa) valitsee helppoja tehtäviä ja helposti kokevat epäonnistumisen/tuloksesta saadun kriittisen palautteen heijastelevan omaa arvottomuuttaan. (Aunola 2005, 105-107.)

Odotusten lisäksi toimintaa motivoivat arvotukset. Näistä on lasten kohdalla selvästi vähemmän tutkimusta, vaikka on esitetty, että toiminnan subjektiivinen arvo olisi odotuksiakin merkityksellisempi motivaation syntymiselle. Vaikka tehtävä olisi lapselle helppo, hän ei siihen motivoitu, jos sillä ei ole hänelle arvoa. Subjektiivinen arvo syntyy: saavutusarvosta (tehtävässä onnistumisen tärkeys minäkuvan tai suoriutumistarpeiden kannalta), kiinnostusarvosta (sisäinen mielihyvä tai nautinto, joka syntyy tehtävään sitouduttaessa) ja hyötyarvosta (toiminnasta saatu hyöty/saavutettu päämäärä lyhyellä tai pitkällä aikavälillä). Lisäksi voidaan erottaa motivaatiota heikentäviä tekijöitä (kuluja), kuten onnistumisen vaatimien yritysten määrä tai epäonnistumisen psykologinen merkitys minäkuvalle. (Aunola 2005, 108-109.)

Motivaatio kehittyy lapsen kasvaessa ajattelun ja itseymmärryksen kehittymisen myötä. Nuoremmilla lapsilla nähdään myönteisempiä suoriutumiseen liittyviä uskomuksia ja suhtautumistapoja kuin vanhemmilla yli 8-vuotiailla lapsilla. Viiden ja seitsämän ikävuoden aikana kehittyy kyky verrata itseään muihin, joka merkittävästi vaikuttaa itsearviointiin. Toisaalta tämän ikäiset lapset alkavat myös antaa toisilleen palautetta toiminnasta ja 7-vuotiaana sosiaalinen vertailu nousee merkittävimmäksi itsearvioinnin muodoksi. On myös esitetty, että koulumaailma tekee arvioinnin näkyvämmäksi ja kilpailun todennäköisemmäksi. (Aunola, 109, 112.)

Motivaation eri osa-alueet kehittyvät voimakkaasti kognitiivisten taitojen kehittymisen myötä. Pienet lapset ajattelevat kyvykkyyden ja yrityksen vastaavan toisiaan. He uskovat, että yrittämällä tarpeeksi he onnistuvat ja näkevät onnistumisen merkinä omasta kyvykkyydestään. Vasta noin 9-vuotias lapsi alkaa hahmottaa, että onnistumiseen vaikuttavat yrittämisen ohella myös muut tekijät. Vastaavasti arvostuksen eri puolet eivät ole pienillä lapsilla eriytyneet. Pieni lapsi ei tee eroa tehtävän hyödyn, tärkeyden ja kiinnostavuuden välillä: jos tehtävä kiinnostaa, se koetaan tärkeäksi ja hyödylliseksi. Vasta 12-14-vuotias alkaa hahmottaa arvostuksen eri puolia: vaikka tehtävä hahmotetaan tärkeäksi ja hyödylliseksi, se ei välttämättä ole kiinnostava. Toisaalta jo alakoulun ensimmäisillä luokilla oleva lapsi osaa selvästi erottaa toisistaan odotukset (miten hyvin osaan) ja arvot (mikä on hyödyllistä ja/tai kiinnostavaa) toisistaan. (Aunola 2005, 109-111.)

Lapsen itsetunnon ja minäkuvan merkityksestä motivaatiolle kertovat, tutkimukset oppimismotivaation kehityksestä alaluokilla. Alaluokilla motivaatio on suhteellisen eriytymätöntä ja lapset jakaantuvat selvästi kahteen ryhmään koulun alkaessa. Niihin, jotka ovat erityisen kiinnostuneita yhdestä oppiaineesta, kuten matematiikasta ja sen myötä motivoituneita muihin oppiaineisiin. Vastaavasti nähdään motivoitumattomien lasten ryhmä, jotka näyttävät olevan motivoitumattomia jokaisella tehtäväalueella. Yksittäisten taitojen/oppinaiden osalta voidaan vastaavasti nähdä, että usko omiin kykyihin ja onnistumiseen tietyssä oppiaineessa johtaa lapsen taitojen vahvempaan kehittymiseen tässä oppiaineessa. (Aunio 2005, 111, 113-114.)

Onnistuminen ruokkii lapsen motivaatiota ja motivaatio tuottaa onnistumista kannustaessaan yrittämään enemmän. Kuntoutustilanteessa voidaan nähdä vastaava motivoitumisen haaste lapsella, jolla on erityisvaikeus jollakin kehityksen osa-alueella. Lapsen on huomattavan vaikea motivoitua harjoittelemaan hankalalta tuntuva asia ja pahimmassa tapauksessa yhden alueen vaikeus heijastuu lapsen motivaation laajemmin: lapsi ei usko omaan onnistumiseensa eikä usko yrittämisen kannattavan. Lapsen oppimisen ja kehittymisen kannalta on siis ensisijaista minkälaiseksi hänen kokemus itsestään oppijana, kykyuskomukset itsestään, kehittyvät. Aunolan (1999) tutkimuksessa, jossa seurattiin esikoulusta kouluun siirtyviä lapsia, keskeiseksi motivaatiota selittäväksi tekijäksi nousi opettajan pedagogiset tavoitteet, jotka tähtäsivät lapsen minäkuvan kehittämiseen (Aunola 2005, 124.)

6.2 Kykeneminen kuntoutustilanteessa

Kykenemisessä on kyse ensisijaisesti fyysisistä ja psyykkisistä kyvyistä ja kykenemisestä. Jyrkämä (2008) toteaa kykenemisen ulottuvuuden toimijuuden mallissa vastaavan ”perinteisesti ymmärrettyä ruumillis-mielellistä toimintakykyä”. Tämä toimintakyky vaihtee kontekstin (ks. voiminen sivu 53) mukaan ja ihmisen elinkaaren eri vaiheissa. (Jyrkämä 2008, 195.) Objektiivisen mitattavissa olevan toimintakykyn lisäksi kuntouttajan tulee selvittää ja huomioida kuntoutuksen toteutuksessa myös subjektiivinen toimintakyky, koska sillä on iso vaikutus ihmisen toimintakykyyn. Subjektiivinen, ihmisen kokemuksiin perustuva toimintakyky vaikuttaa voimakkaasti ihmisen toimintakykyyn ohjaamalla toiminnallisia valintoja ja toimintatapoja. (Kielhofner 2008, 69, 83.)

Inhimillisen toiminnan mallissa (Kielhofner 2008) kykeneminen vertautuu suorituskyvyn käsitteeseen (performance capacity). Suorituskyky sisältää mahdollisuuden tehdä asioita olemassa olevien fyysisten ja psyykkisten kykyjen (valmiuksien) avulla. Suorituskyky koostuu objektiivisesta ja subjektiivisesta toimintakyvystä. Objektiivinen, ulkoapäin arvioiduitu toimintakyky koostuu fyysisistä ja psyykkisistä tekijöistä sekä niiden muodostamista järjestelmistä. Nämä ruumiin rakenteet (kuten lihakset, hermot) ja kehon toiminnot (kuten muisti, kognitio, liikkumiseen liittyvät toiminnot) ovat perusta suoritukselle. (Kielhofner 2008, 68.) Maailman terveystieteiden WHO:n Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälisessä luokituksessa, ICF-luokituksessa (International Classification of Functioning, Disability and Health) toimintakyvyn ja toimintarajoitteiden osa-alueista ruumiin/kehon toimintojen ja ruumiin rakenteet-osa-alueen voidaan ajatella vastaavan Jyrkämän mallin mukaista objektiivista, ulkopäin arvioitavissa olevaa kykenemistä. Ruumiin/kehon toimintojen pääluokkia ovat mm. mielentoiminnot, aistitoiminnot ja kipu, ääni- ja puhetoiminnot, tuki- ja liikuntaelimistöön ja liikkeisiin liittyvät toiminnot. Ruumiin rakenteiden pääluokkia ovat mm. hermojärjestelmän rakenteet, silmä, korva ja niihin liittyvät rakenteet, liikkeeseen liittyvät rakenteet. (WHO/Stakes 2011, 208-209, 47-103.)

Subjektiivinen, ihmisen omaan kokemukseen perustuva toimintakyky on suorituskyvyn toinen osa. ICF-luokituksessa toimintakyvyn ja toimintarajoitteiden osa-alueista yksilöön liittyvät kontekstuaalisten tekijöiden voidaan nähdä osittain vastaavan Jyrkämän mallin kykenemistä. Kontekstuaalisiin tekijöihin ICF-mallissa liittyy mm. elämäkokemukset. ICF-mallissa ei kuitenkaan yksilötekijöitä vielä toistaiseksi

tarkemmin luokitella. (WHO/Stakes 2011, 208-210.) Kielhofnerin (2008) mukaan subjektiivinen suorituskyky on yksilöllinen kokemus, joka ihmiselle syntyy toiminnassa. Toiminnan aikana ja oppiessamme miten joku asia tehdään, lisääntyy kokemuksemme omista kyvyistämme (miltä tuntuu tehdä ko. asiaa; subjektiivinen toimintakyky) yhtä aikaa objektiivisen ulkoapäin mitattavissa olevan toimintakyvyn kanssa. Kielhofner (2008, 68-70) toteaa, että kuntoutuksessa tulee aina huomioida molemmat suorituskyvyn osat. Objektiivinen ja subjektiivinen suorituskyky ovat kietoutuneet yhteen jokaisella toiminnan hetkellä ja vaikuttavat osaltaan toiminnan suorittamiseen.

Leder (1990) esitteli Filosofi Merleau-Pontyn ajatuksille ihmisen toiminnasta perustuen käsitteen *eletty keho* (lived body). Eletty keho tarkoittaa kehon kautta saavutettua kokemusta olemassa olost ja kehollisesta tietoa maailmasta. Käsite perustuu ajatukseen, jonka mukaan mieli ja keho ovat yhteenkietoutuneet ja niitä tulee aina tarkastella kokonaisuutena. Toimiessamme keho ”katoaa tietoisuudestamme” huomiomme ollessa ympäristössä ja toiminnassa, jota olemme suorittamassa. Merleau-Ponty kuvaa kokemusta kehosta ”mielipiteeksi, joka suuntautuu kohti käsillä olevaa tehtävää tai toimintavaihtoehtoa”. Kun ihminen tekee itselleen tuttua toimintaa (asiaa, jonka osaa), hän ei enää kiinnitä objektiivisiin osatekijöihin huomiota vaan keskittyy kokemukseen, joka ohjaa toimintaa. Esimerkiksi kirjan lukeminen koetaan mielentoiminnaksi emmekä tiedosta siihen tarvittavia suorituskyvyn objektiivisia tekijöitä (kuten käsien asennot ja liikkeet kirjan pitämiseksi sekä silmien liikkeet tekstin lukemiseksi). Vasta, kun harjoittelemme uutta asiaa tai, kun objektiivisessa toimintakyvyssämme on muutoksia esim. väsymyksen tai sairauden vuoksi, tulemme tietoiseksi kehostamme objektina. Arjessa, tutuissa toiminnoissa kokemus omasta kehosta liittyy ennen kaikkea tekemiseen. Kokemus on aina yksilöllinen ja vaikuttaa voimakkaasti toiminnan onnistumiseen. (Kielhofer 2008, 70-73.)

Esimerkiksi leikkiessään toisten lasten kanssa hippaa, lapsi ei hahmota kehonsa eri osien liikettä erillisinä, vaan ne ovat osa toimintaa eli hippaleikkiä lapsen keskittyessä siinä onnistumiseen. Kömpelö lapsi joutuu taas keskittymään katsomaan jalkojansa, jolloin hän ei pysty suuntaamaan huomiotaan ympäröivään maailmaan (kavereihin ja hippaleikin tapahtumiin) eikä siten suoriutumaan toiminnosta/kokemaan nautintoa hippaleikistä. Tämä kokemus johtaa todennäköisesti siihen, että kömpelö lapsi alkaa jatkossa vältellä hippaleikkiin osallistumista, koska hänelle ei synny kyvykkyyden tunnetta (positiivisia kokemuksia) hippaleikkiin osallistumisesta. Pelko epäonnistumisesta sinänsä voi estää toiminnan aloittamisen.

6.3 Osaaminen kuntoutustilanteessa

Jyrkämä (2008: 195) kuvaa osaamisen tiedoiksi ja taidoiksi, pysyviksi osaamisiksi, joita ihminen on itselleen hankkinut elämänsä aikana tai tulee hankkimaan. Creekin (2010: 146-150) mukaan taidot harjaantuvat käytettäessä ja ne ovat edellytys toimintojen tehokkaalle suorittamiselle. Taito selittää *miten jotakin tehdään*. Kielhofnerin (2008) mukaan taidot ovat havaittavissa olevia, päämääräsuuntautuneita tekoja, joita ihminen tekee suorituakseen toiminnasta. Taidot ovat konkreettisia asioita, joita tehdään toiminnan aikana (kuten puhelimesta kiinnipitäminen ja siihen puhuminen, kun toimintana on puhelinkeskustelu). Näin taito eroaa kyvystä (suorituskyvystä), joka on taustalla oleva fyysinen ja psyykinen valmiudesta / kyvystä (kuten lihasvoima tai muisti). Taidot voidaan luokitella kolmeen luokkaan: 1) motoriset, 2) prosessitaidot sekä 3) kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidot. (Kielhofner 2008, 103.)

Kielhofner (2008: 103) käyttää Fisherin (1999, AMPS Assessment of Motor and Process Skills) luokittelua motorisista taidoista ja prosessitaidoista. Motorisia taitoja tarvitaan tehokkaaseen vuorovaikutukseen / toimintaan fyysisen ympäristön kanssa. Kaikki toiminta vaatii meitä käyttämään kehoamme liikkuksemme tilassa ja käyttäessämme esineitä. Motoriset taidot ovat tekoja liittyen oman kehon tai esineiden liikuttamiseen/siirtämiseen. Motorisia taitoja ovat mm. asennon hallintaan, liikkumiseen, koordinaatioon, voimaan ja tehokkuuteen sekä energiaan (fyysinen jaksaminen/kestävyys) liittyvät teot. (Kielhofner 2008, 103, 217, 220.)

Prosessitaidot taidot ovat tekoja liittyen toiminnan ohjailuun; toiminnan osavaiheiden suorittamiseen loogisessa järjestyksessä, tarkoituksenmukaisten työvälineiden ja materiaalien valintaan sekä ongelmatilanteiden ratkaisuun. Prosessitaitoja ovat tiedon käyttö (kyky tunnistaa ja ymmärtää toiminnan muodot), ajallinen organisointi (toiminnan osavaiheiden suorittaminen ja loogisesti järjestäminen), tilan ja esineiden käsittely/organisointi ja adaptaatio (toiminnan aikana ennakointi, havainnointi ja reagointi) eli oman toiminnan mukauttaminen tai ympäristön säätäminen ennakoitun mukaan. (Kielhofner 2008, 103, 221.)

Kielhofner (2008: 103) käyttää Forsythin ja kumppaneiden (1998, ASIC, The Assessment of Communication and Interaction Skills) luokittelua kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidoista. Kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidot auttavat ilmaisemaan

omia tarpeita ja koordinoimaan sosiaalista vuorovaikutusta muiden kanssa. Kommunikaatio- ja vuorovaikutustaitoihin kuuluu non-verbaali viestintä (kuten elehtiminen ja fyysinen kontakti), verbaalinen viestintä ja vastavuoroisuuden hallinta (toiseen suuntautuminen / huomion kiinnittäminen ja sitoutuminen) sekä vuorovaikutustaitojen hallinta (toisen kunnioittaminen ja yhteistyöntekeminen sekä mukautuminen). (Kielhofner 2008, 103, 225.)

Ihminen suoriutuu omista arkipäivän toiminnoista kuin itsestään opittujen käyttäytymismallien avulla. Kielhofner (2008) toteaa, että toiminnalliseen osallistumiseen vaikuttaa tahdon, suoriutuskyvyn ja ympäristön olosuhteiden lisäksi tottumus. Ihminen rakentaa kokemusten tuloksena taitojen lisäksi käyttäytymismalleja, jotka liittyvät tiettyyn ajalliseen, fyysiseen ja sosiokulttuuriseen kontekstiin. Tottumus on sisäistetty valmius noudattaa yhdenmukaista käyttäytymistapaa, jota ohjaavat tavat ja roolit. (Kielhofner 2008, 52-53.)

Tavat ovat opittuja sisäistettyjä yksilöllisiä taipumuksia reagoida ja suoriutua tietyllä säännönmukaisella automaattisella tavalla tutussa ympäristössä tai tilanteessa. Tapa kehittyy, kun toistamme riittävästi tiettyä samaa toimintaa ympäristössä, joka pysyy samana. Opimme tunnistamaan ympäristön fyysiset (esim. päiväkodin eteinen vaatenaulakkoineen), ajalliset (päiväkotiin tultaessa siirrytään ensin omalle naulakolle) ja sosiaaliset (tervehditään päiväkodin tätiä ja kavereita tietyllä tavalla sekä erotaan vanhemmista päivän ajaksi) elementit niin, että muodostuu käyttäytymistapa (päiväkotipäivän aloitus). Tapojen avulla luodaan tietty tyyli käyttäytyä ja olla maailmassa. Tavat vaikuttavat toimintaamme kolmella tavalla: ne 1) ohjaavat sitä, miten rutiinitilanteessa toimitaan, 2) säätelevät tyypillistä ajankäyttöämme ja 3) luovat tietyn käyttäytymistyyppin. (Kielhofner 2008, 53-56.)

Tapojen avulla ihmisen ei tarvitse tutuissa arkitoiminnoissa niin paljon tietoista tarkkaavaisuutta ja kykenee tehokkaammin suorittamaan yhtäaikaisesti useampaa toimintaa (kuten riisumaan vaatteet ja juttelemaan päiväkotikaverin kanssa). Tavat ohjaavat käyttäytymistämme niin, että pystymme toimimaan tehokkaasti arkiympäristösämme yhdessä toisten kanssa ilman suuria ponnisteluja. On tärkeää huomata, että ihmisillä on myös haitallisia, tehottomia ja kiusallisia tapoja, jotka voivat vaikeuttaa toimintaa ja, joista on vaikea päästä eroon. (Kielhofner 2008, 53-57, Creek, 2010, 104-105.)

Monet käyttäytymismallit liittyvät kulttuuriin ja sosiaaliseen ympäristöön. Sosiaalinen ympäristö sisäistetään roolien kautta. Ihminen omaksuu itselleen tiettyyn sosiaaliseen ympäristöön kuuluvan roolin: identiteetin, johon kuuluu tietty ajattelutapa ja tietyt toiminnot. Roolissaan ihminen toimii kulttuurin synnyttämien sosiaalisten odotuksien ja omien persoonallisten tapojensa mukaan. Lapsi sisäistää kehittyessään sosiaaliseen ympäristöön liittyviä rooleja, kuten kaverin, isoveljen, lastenlapsen ja koululaisen roolit. Roolit muuttuvat ja uudistuvat lapsen kasvaessa sosiaalisen ympäristön muutoksien ja vuorovaikutuksessa saadun palautteen myötä. Roolit ohjaavat käyttäytymistämme kolmella tavalla: ne 1) määrittävät sisällön ja tyylin toiminnalle, 2) sisältävät joukon tehtäviä ja tekoja sekä 3) vaikuttavat siihen, miten käytämme aikaa. Roolien avulla pystymme toimimaan tehokkaasti tutussa sosiaalisessa ympäristössä. Erilaiset fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn häiriöt heijastuvat voimakkaasti roolien kehittymiseen tai, vammautuessa rooleihin liittyvien käyttäytymismallien toteuttamiseen. (Kielhofner 2008, 59-64.) Esimerkiksi fyysinen vamma voi jättää lapsen kaveripiiriin ulkopuolelle, koska leikkipuistossa leikkiminen ei onnistu. Tai keskittymisvaikeuksien vuoksi lapsi saattaa ”kehittää pellen roolin”, jonka varjolla voi alisuoriutua haastavissa päiväkodin tilanteissa.

ICF-luokituksessa voidaan osaamisen modaliteettia nähdä vastaavina suorituksen ja osallistumisen osa-alueet. Luokituksessa suoriutus (activity) on tehtävä tai toimi, jonka yksilö toteuttaa ja suoriutusrajoite (activity limitation) on vaikeus, joka yksilöllä on tehtävän tai toimen suorittamisessa. Osallistumisen ja suoriutumisen pääluokkia ovat oppiminen ja tiedon soveltaminen, yleisluonteiset tehtävät ja vaateet, kommunikointi, liikkuminen, itsestä huolehtiminen, kotielämä, henkilöiden välinen vuorovaikutus ja ihmissuhteet, keskeiset elämän alueet sekä yhteisöllinen, sosiaalinen ja kansalaiselämä. (WHO/Stakes 2011, 209, 39-42.) Tarkasteltaessa pääluokkien sisältöä voidaan nähdä suora yhtäläisyys Kielhofnerin taitojen luokitteluun (sisältävät samat taidot, mutta ne on luokiteltu eri tavalla). Esimerkiksi ICF-luokituksen liikkumisen pääluokkaan kuuluu samat asiat, jotka Kielhofner nimeää motorisiin ja prosessitaitoihin liittyviksi (mm. asennon vaihtaminen ja ylläpitäminen; esineiden kantaminen, liikuttaminen ja käsittely; kävely ja liikkuminen). Kielhofnerin prosessitaitoja vastaavat myös oppimisen ja tiedon soveltamisen pääluokkaan kuuluvat tarkoitukselliset aistikokemukset ja tiedon soveltaminen. Vastaavasti Kielhofnerin nimeämät kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidot vastaavat ICF-luokituksen kommunikointi pääluokkaa. (Kielhofner 2008, 103, 217, 220, 221, 225; WHO/Stakes 2011, 39-42.)

ICF-luokituksessa tarkastellaan suorituksia osallistumiseen (esim. itsestä huolehtimiseen, kotielämään, koulunkäyntiin, työhön, taloudenhoitoon, sosiaalisiin suhteisiin) liittyen yhdistettynä samoihin pääluokkiin. ICF-luokituksessa suoriutumista, yksilön kykyä toteuttaa jokin tehtävä tai toimi, tarkastellaan siinä elinympäristössä, jossa yksilö elää eli miten yksilön ”osallisuus elämänsä tilanteisiin” toteutuu (suoriutustaso). ICF-luokituksessa voidaan näin nähdä selkeä yhteys Jyrkämän toimijuuden mallin kanssa. Toimijuuden mallissa jokainen toimijuuden ulottuvuus on yhteydessä ihmisen ikään, ajankohtaan, ikäryhmään tai sukupolveen kuulumiseen sekä paikkaan ja tilaan, jossa toimijuus toteutuu. Ihmisen elämäntilanne ja ympäristö määrittävät sitä, millaisena toimijuus ja sen eri modaliteetit toteutuvat. (Jyrkämä 2008, 276-278; Jyrkämä 2007b, 207-208.) Näin mielestäni ICF-luokituksen suoriutuksien ja osallistumisen osa-alueet pääluokkineen voidaan nähdä vastaavan toimijuuden mallin osaamisen modaliteettia ja niitä voidaan käyttää avuksi määriteltäessä osaamisen modaliteetin toteutumista ihmisen arkielämässä. Vastaavasti Inhimillisen toiminnan mallissa tottumus (opittu käyttäytymistapa, jota ohjaavat tavat ja roolit), joka ohjaa toiminnallista osallistumista arkielämässä mielestäni antavat mahdollisuuden tarkastella tarkemmin, miten Jyrkämän mallin osaamisen modaliteetti toteutuu ihmisen arjessa.

Tässä opinnäytetyössä on tavoitteena tuottaa analyysikehikko, jonka avulla kuntouttaja voi tarkastella lapsen toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa. Tämän vuoksi osaamisen osa-alueen arviointi rakentuu ensisijaisesti havainnoinnille lapsen taidoista Kielhofnerin (2008) luokittelun mukaan. Toisaalta kuntoutuksen tulisi olla osa lapsen arkea ja arkitoimintoja; tämä kuntoutuksen lähtökohta nostaa tarkastelun keskiöön myös Kielhofnerin (2008) mallin tottumuksen osa-alueen silloin, kun tavoitteena on arvioida toimijuuden toteutumista kuntoutustilanteessa.

6.4 Tunteminen kuntoutustilanteessa

Toimijuuden modaliteettimallissa tunteminen rakentuu tilanteisiin ja asioihin kohdistuvista emootioista ja arvostuksista, jotka syntyvät kokiessa ja arvioitaessa kokemusta (Jyrkämä 2007, 206-207). On ihmisen perusominaisuus arvioida, arvottaa, kokea ja liittää kohtaamiinsa asioihin ja tilanteisiin tunteita (Jyrkämä 2008b, 195). Tunteet vaikuttavat toimintakykyyn ja hyvinvointiin elämänkaaren kaikissa vaiheissa ja elämän kaikilla osa-alueilla. Tilanteiden tarjoamat mahdollisuudet ja niihin liittyvät uhat

herättävät ihmisessä tunteita, jotka ohjaavat toimintaa ja käyttäytymistä. (Juujärvi ja Nummenmaa 2004, 59.) Tunteet ovat keskeisiä inhimillisessä vuorovaikutuksessa. Hänninen (1992: 53) toteaa, että tunteet voidaan nähdä erityislaatuisena informaationa ihmisen ja hänen ympäristönsä suhteesta, tätä suhdetta virittävistä tavoitteista. Tunteiden avulla voimme ymmärtää toisen ihmisen mieltä, tulla itse ymmärretyksi ja kokea yhteenkuuluvuutta.

Goleman (1995: 23) sanottaa tunteet (emootiot) toiminnan ylläpitäviksi, evoluution myötä kehittyneiksi pikaohjeiksi elämän hallitsemiseksi. Latinan emootio sana tulee verbistä *motere*, liikuttaa ja *e-*etuliite tarkoittaa poispäinliikuttaa. Juujärvi ja Nummenmaa (2004: 60) toteavat, että yleistäen emootio/tunne viittaa sekä ympäristön tunteita aikaansaaviin ominaisuuksiin, että yksilön kognitiivisen ja neurofysiologisen toiminnan, että motorisen käyttäytymisen kokonaisvaltaiseen muutokseen. Hänninen (1992: 53-54) kirjoittaa, että tunteet ovat intentionaalisia, kohdistuvat johonkin ja ne muodostuvat kognitiossa, jolloin tunteet eivät ole ainoastaan toimintaan pakottavia (kuten vaaratilanteessa) vaan asioita, jotka ihminen ottaa huomioon toimintansa ohjauksessa.

Tunteet suuntaavat psyykkiset ja fyysiset voimavaramme tilanteen edellyttämällä tavalla ja ovat siten välttämättömiä selviytymiselle. Ne virittävät elimistöä (fysiologinen aktivoituminen) ja ohjaavat toimintaa tilanteen mukaan. Ajatukset, tunteet ja käyttäytyminen sekä fysiologiset reaktiot ovat jatkuvassa yhteydessä ja vaikuttavat toisiinsa. (Kerola, Kujanpää ja Kallio 2013, 1-3, Goleman 1995, 21-27, Juujärvi ja Nummenmaa 2004, 59.) Tunteet voidaan jakaa äkkinäisiin tunnereaktioihin, joihin kuuluvat vahvimmat tunnereaktiot (kuten rakkaus, pelko ja viha) ja ne heräävät välittömästi havainnosta tahdosta riippumatta. Ne voivat ottaa vallan esim. vaaratilanteessa ja ohjata nopeaan reagointiin / toimintaan. Hitaammat tunneasteet kypsyvät ja hautuvat ajatuksissamme ja johtavat vasta sitten tunteeseen. Nämä arviot tuntemuksista ovat tietoisia kognition, ajatuksen määräämiä ja tarkkoja. Ne monimutkaisia ja tiettyyn tilanteeseen sidoksissa olevia. Useimmat tunteet nousevat mieleen kutsumatta, ja ajattelu voi yleensä vain säädellä tunnereaktioiden kulkua. Aiemmin koetut tunteet vaikuttavat tunteen kokemiseen, virittävät tunnetilan. Jos jokin tilanteessa havaittu asia muistuttaa aiemmasta tilanteesta, jossa koettu vahvoja tunteita, heräävät automaattisesti nämä edelliseen tilanteeseen liittyneet tunteet. Tämä tunnetila vaikuttaa toimintaan; miten suhdaudumme käsillä olevaan tilanteeseen (Goleman 1995, 344-348.)

Tunteet koetaan yksilöllisesti, ne vaihtelevat ja muuntuvat ja ilmenevät eri tavoin. Tunteilla on taipumus helposti tarttua henkilöstä toiseen. Tunteita on hankala tutkia ja määritellä eikä niitä voi yksiselitteisesti nimetä. (Kerola, Kujanpää ja Kallio 2013, 1-3.) Goleman (1995: 341) tunteet ovat kaikenlaiset elämykselliset mielenliikkeet ja niihin liittyvät ajatukset, psykologiset ja biologiset tilat sekä toimintayllykkeet. Tunteita on sekoituksineen, muunnelmineen, mutaatioineen ja alalajeineen satoja; niin paljon, ettei kaikille löydy edes nimeä. Jyrkämä (Jyrkämä 2007: 202) nostaa esille Kemperin (1978) nimeämät inhimilliset perustunteet: pelko, viha, onnellisuus ja tyytyväisyys sekä suru ja depressiivisyys. Muut tunteet ovat perustunteiden muunnelmia tai yhdistelmiä.

ICF-luokituksessa tunne-elämän toiminnot luokitellaan ruumiin/kehon toimintojen osa-alueeseen mielentoimintojen pääluokkaan ja edelleen erityisten mielentoimintojen alaluokkaan. Tässä alaluokassa on tunne-elämän toimintojen lisäksi muita toiminnan ohjaukseen vaikuttavia toimintoja, kuten mm. tarkkaavaisuus- ja muistitoiminnot, jotka Jyrkämän toimijuuden mallissa mielestäni liittyvät kykenemisen modaliteettiin. ICF-luokitus kuvaa tunne-elämän toiminnot erityisiksi mielentoiminnoiksi, joihin perustuvat tunnekokemus ja mielen prosessien tunnepitoiset osatekijät. Tunne-elämän toiminnot sisältävät tunteiden tarkoituksenmukaisuuden (tilanteeseen sopiva mieliala tai tunteen ilmaisu), säätelyn (tunnetilan kokemisen ja näkymisen säätely), vaihteluala (tunnetilan ja mielialan viriämisen koko kirjo, kuten suru, ilo, pelko, kiukku jne.). (WHO/Stakes 2011, 33, 55.) ICF-luokituksen tunne-elämän toimintojen luokittelun sisällön tarkastelu liittyy ICF-luokituksen tunne-elämän toiminnot Jyrkämän kykenemisen modaliteettiin; niissä tarkastellaan fyysisiä ja psyykkisiä kykyjä ja kykenemisestä (kyky säädellä tunteita tilanteen vaatimalla tavalla). Toimijuuden mallin tuntemisen modaliteetin tarkasteluun tarvitaan sen arvioimista miten tunne ohjaa toimintaa (virittävät toimintaan ja ohjaajat toiminnallisia valintoja) ja toisaalta, kun tavoitteena on arvioida lapsen toimijuuden toteutumista kuntoutustilanteessa, on keskittyttävä erityisesti siihen kunnioittaako kuntoutustilanne/kuntouttaja lapsen tunteita yhteistä toimintaa ohjaavana tekijänä. Herättääkö kuntoutustilanne toimintoihin positiivisia tunteita lapsessa, jotka ovat oppimisen edellytys?

Virkki (2004) ja Mykkänen (2010) ovat tutkineet tunnetoimijuutta, joka yhdistää toimijuuden ja tunteet. Heidän mukaansa tunteet eivät ole vain passiivisia reaktioita johonkin asiaan vaan ne voivat olla myös yksilön aktiivisuuden osoitus. Tunteet voivat toimia yksilön tahdon toteuttajina ja ne voivat olla tavoitteellisia. Tunteet voivat siis

rajoittaa tai mahdollistaa toimijuutta. (Mykkänen 2010: 93.) Tunteilla on suuri vaikutus oppimiseen ja toimintojen sujumiseen. Positiiviset tunteet antavat energiaa. Mitä innostuneempina tartumme toimintaan, sitä mielenkiintoisempaa ja mukavampaa se on. Vaikeitakin haasteita on helpompi kohdata ja ratkaista, kun niihin suhtautuu myönteisesti. Jos toiminta (käsillä oleva tilanne tai tehtävä) herättää positiivisia tunteita (iloa, voimaa ja kyvykkyyttä) aiempien kokemusten perusteella, haluaa ihminen kokea uudelleen nuo tunteet ja hän sitoutuu vahvasti toimintaan. Jos taas toiminta herättää aiempien kokemusten vuoksi negatiivisia tunteita (kuten pelkoa, vihaa tai esim. apatiaa), ihminen pyrkii välttämään kokemusten aiheuttanutta tilannetta/toimintaa, koska ennakoi sen aiheuttavan pahaa oloa. (Csikszentmihalyi 2005, 78-94; Hautala ja kumppanit 2013, 55; Juujärvi ja Nummenmaa 2004, 59-60.)

Jyrkämä (2008b: 200) on esittänyt toimijuus näkökulman yhdistämistä sosiologisiin pohdintoihin ja nostanut esille erityisesti Kemperin (1978) sosiaalisen vuorovaikutuksen tunneteorian (status-valta-malli). Kemperin mallissa vuorovaikutussuhteessa ja tilanteessa yksilön suhteellisella vallalla ja satuksella; ja niiden muutoksilla, on olennainen vaikutus siihen, miten hän vuorovaikutuksen ja tilanteen kokee ja tuntee. Mallissa vallalla käsitetään kykyä saada toinen seuramaan omia toiveitaan ja toimintaehdotuksia. Status liittyy siihen, miten vuorovaikutuksessa annetaan ja saadaan arvontoa, myötämielisyyttä ja kunnioitusta. (Jyrkämä 2007, 202). Juujärvi ja Nummenmaa (2004: 62-63) pohtivat vastaavaa tutkimuksissa esiin tullutta eroa ristiriitaisten vuorovaikutustilanteiden herättämien negatiivisten tunteiden käsittelyssä esimiesasemassa ja alhaisemmassa ammattiasemassa olevien välillä. Alemmassa ammattiaseamassa reagoivat voimakkaammin fysiologisella mittarilla. Selityksenä voi olla se, että esimiesasemassa olevat pystyivät enemmän vaikuttamaan siihen, milloin ja millaisiin vuorovaikutussuhteisiin he joutuvat. Toisaalta heillä saattoi olla paremmat tunteiden säätelykeinot, jotka ohjasit vuorovaikutussuhteisiin hakeutumista ja, jotka auttoivat epäsuotuisten tunteiden säätelyssä. Tunteiden säätelykeinot (coping-keinot) koostuvat siitä, miten pyrimme ennakoimaan tunteita (jo ennalta pyrimme vaikuttamaan siihen minkalaisia tunteita tunnetsemme), ylläpitämään ja muuntamaan tunnetilaamme (ajattelun ja käyttäymisen avulla) tarkoituksenmukaisesti. Lapsen tunteiden säätely on vasta kehityksessä, joka asettaa lapsen hyvin haavoittuvaan asemaan vuorovaikutustilanteissa aikuisen kanssa. Kuntoutustilanteessa kuntouttajan tulisi kiinnittää huomiota vuorovaikutuksen laatuun: onko suhtautuminen lapseen positiivista, arvostavaa ja kunnioittavaa?

Tunteiden säätelyn kehittyminen on voimakkaasti sidoksissa kielellisiin taitoihin ja siinä on havaittavissa nopeaa vahvistumista 3-vuotiaasta alkaen. Kuitenkin vielä pitkälle kouluikään lapsen kyky hyödyntää kognitiivisia kontrollikeinoja tunteiden säätelyyn on heikko verrattuna aikuiseseen. Ilman aikuisen tukea lapsi voi joutua tunteidensa valtaan. (Aro 2013, 25-26.) Toiminta tai tilanne voi herättää niin voimakkaita fyysisiä tai psyykkisiä stressireaktioita, että toimintakyky laskee voimakkaasti. Erityisesti alle 8-vuotiailla lapsilla, joilla myös neurofysiologinen säätelyjärjestelmä on vasta kehittymässä (Ayres 2008: 58-59), voi negatiiviset tunteet aiheuttaa voimakkaita ja nopeita muutoksia fysiologiseen tilaan. Kuntoutustilanteessa on tärkeää tarkkailla mahdollisia stressireaktioita. Fyysisiä oireita, jotka voivat kertoa stressitilasta ovat mm. päänsärky, huimaus, sydämentykytys, pahoinvointi, vatsavaivat, tihentynyt virtsaamisen tarve ja hikoilu. Psyykkisiä oireita ovat jännittyneisyys, ärtymys, aggressiot, levottomuus ja ahdistuneisuus. (Mattila 2010.) Als ja kumppanit (1994) ovat nimenneet useita merkkejä fysiologisen tilan epätasapainosta / stressistä perustuen havainnoilleen vastasyntyneen reaktioista. Nämä reaktiot liittyvät pääosin autonomisen hermoston toimintaan ja ovat siten nähtävissä myös vanhemmilla lapsilla stressitilanteessa. Merkkejä stressistä voivat olla: hengityksen kiihtyminen, haukottelu, huokailu, yskiminen, niiskuttelu, nenänympäryksen muuttuminen valkoiseksi, suun ympäryksen tummuminen, nikottelu, röyhtäily ja ähkiminen, tonuksen nouseminen, itku, silmien vaeltelu ja lasittuneisuus (katse tuijottava ja katsekontaktia välttelevä, katseessa paniikkia, huolestuneisuutta tai tylsistymistä), ympäristön ärsykkeiden välttely tai niihin voimakas reaktio (esim. kommentoi, säpsähtää pieniäkin ääniä) tai se, että lapsi pyrkii rahoittamaan ja lohduttamaan itseään (kyselee vanhempien perään, tukeutuu omaan pehmoleluun, vie sormia suuhun, napsuttelee sormia, imee vaatteita jne.). (Als ja kumppanit 1994, 853-854.)

Oppimiselle optimaalisessa tilanteessa toiminnassa syntyy tekemisen riemua, joka saa ihmisen yltämään yhä parempiin saavutuksiin ja haastamaan itseään hyvä korkeampi tavoitteita kohti. Tätä tekemisen riemun synnyttämää energiaa kutsutaan flow`ksi. Flow on mielentila, jossa tietoisuus on sopusointuisessa järjestyksessä ja ihminen haluaa tehdä sitä, mitä tekee, tekemisen itsensä vuoksi. (Csikszentmihalyi 2005, 22; Kerola, ja kumppanit, 2013, 3.) Csikszentmihalyin Flow-käsite pohjaa Maslowin motivaatioteoriaan (Hautala ja kumppanit 2011, 51). Tekemisen riemun kokemus ja sen mukanaan tuoma ilo ovat niin palkitsevia, että toiminta itsessään tempaa mukaansa. Toiminta ja tietoisuus yhteensulautuvat, jonka seuraksena ihminen voi

menettää itsetietoisuutensa. Keskittiminen on niin intensiivistä, että ajantaju voi kadota. (Csikszentmihalyi 2005, 19, 112.) Flow'n saavuttaminen edellyttää, että toiminnan haasteellisuus ja toimijan taidot ovat tasapainossa. Toiminnan tulee onnistua, mutta vaatia ponnisteluja, jotka ylittävät toimijan osaamistason ja siten mahdollistaa uuden oppiminen toiminnassa. Toiminnassa täytyy olla tavoite, jonka saavuttamisesta seuraa välitön palaute, mielekkyyden tunne.

Jyrkämän toimijuuden tuntemisen ja haluamisen modaliteeteissa voidaan nähdä tärkeänä tekijänä motivaatio. Flow-käsitteen avulla voidaan tarkastella tuntemiseen ja tahtomiseen liittyvien motivaatiotekijöiden eroa. Flow, tuntemisen modaliteettiin liittyvä motivaatiotekijä, merkitsee sitä, että toimija kohdistaa koko tarkkaavaisuutensa itse toimintaan. Tarkkaavaisuus rajautuu itse toiminnan kannalta keskeisiin asioihin eikä toimijan minä-tietoisuuteen. Toimija ei ennakoi toiminnan vaatimuksia suhteessa minäkäsitykseensä eikä ajattele toiminnan tuloksien vaikutuksia oman minän arvoon. Flow edellyttää myös sitä, ettei toiminnan aikana tarkkaavaisuus suuntaudu ulkoihin tekijöihin (fyysiseen tai sosiaaliseen ympäristöön), jotka ovat toiminnan kannalta ulkoisia tekijöitä. (Csikszentmihalyi 2005, 112-121; Hautala ja kumppanit 2013, 55-56.) Haluamisen modaliteettiin liittyvä motivaatiotekijä liittyy siihen, miten toimija ennakoi toiminnan vaatimuksia suhteessa minäkäsitykseensä ja toiminnan tuloksien vaikutusta (ks. 6.1. Haluaminen kuntoutustilanteessa).

Lapsen leikkiä voidaan verrata flow-tilaan. Leikin tunnuspiirteet: vapaaehtoisuus, spontaani sitoutuminen, tekemisen riemu ja siinä syntyvä ilo, ovat samat kuin flown. Leikin merkitys on leikki itse ja sen tavoitteena on ilo, eikä hyöty. Leikki on lapsen itse suunnittelemaa ja perustuu lapsen omiin tarpeisiinsa. Lapsi leikkii leikkiäkseen. Leikkiminen on sisäisesti motivoitunutta. (Tamminen 2001, 12; Helkama, Myllyniemi ja Liebkind 1998, 151.) Lapsi uppoutuu leikissä oppimiseensa. Toiminnan voidaan nähdä tuottavan mielihyvää silloin, kun se tuottaa pystyvyyden omavoimaisuuden ja autonomisuuden tunteen (Csikszentmihalyi 2005, 357). Leikissä yhdistyvät lapsen ajatukset ja tunteet. Lasta ei voi pakottaa leikkimään vaan hän päättää leikkiä itse. Lapset ja aikuiset voivat leikkiä yhdessä kaveruksina, yhteistyössä pareina tai ryhmissä. Jokaisella leikkijällä on oma suunnitelmansa leikille, vaikka sitä ei aina tiedosteta. (Bruce n.d.,13.)

Lasten kuntoutuksessa toiminta perustuu Piagetin (1952) ja hänen edeltäjiensä esittämille ajatuksille siitä, että lapselle motivoivat (mielihyvää tuottavat) toiminnot ovat sidoksissa lapsen kehitysvaiheeseen. Esimerkiksi sensomotorisen leikin

kehitysvaiheessa olevalle lapselle mielihyvää tuottavat toiminnot, joissa lapsi saa vahvistaa sensomotorisia valmiuksiaan (kuten hyppiminen ja juokseminen) eli kehollinen toiminta sinällään. Kun taas konstruktivisen leikin vaiheessa, lapsen kiinnostus suuntautuu leikin juoneen ja esineiden/lelujen käyttämiseen leikissä. Sosiaalisen leikin vaiheessa lapselle ovat tärkeiksi tulee yhdessä toisten kanssa leikkiminen. Kouluikäinen kiinnostuu sääntöleikeistä ja peleistä. (Parham ja Primeau 1997, 14.)

Liittyen sekä tuntemiseen että kykenemiseen erityisen haasteen edessä ajatellen toimijuuden toteutumista ovat lapset, joilla on neurobiologisperäisiä oireyhtymiä (kuten autismi, asperger tai ADHD). Heillä on usein vaikeutta tunteiden tunnistamisessa ja hallinnassa. Nämä lapset eivät pysty kontrolloimaan psyykkistä energiaansa eikä flow-tilaa, jolloin aidon ilon kokemus jää kokematta ja oppiminen on haastavaa. Näiden lasten kohdalla ensimmäinen teko kuntoutustilanteessa onkin viereystilan säätäminen optimaaliksi, jolloin tarkkaavaisuuden suuntaaminen ja yhteiseen leikkiin osallistuminen mahdollistuu.

6.5 Täytyminen ja voiminen kuntoutustilanteessa

Toimijuus on aina kontekstuaalista. Toimijuus on sidottu aikaan ja paikkaan sekä tilanteeseen. Toimijuus on aina myös interaktionaalisuutta. Toimijuus toteutuu aina vuorovaikutuksessa (Jyrkämä 2008b, 196.). Toimijuuden täytymisen modaliteetti kuvaa ympäristön asettamia fyysisiä, sosiaalisia tai kulttuurisia pakkoja ja rajoituksia, jotka ihminen tilanteessa kohtaa (Jyrkämä 2008b, 195; 2007, 206-207). Vastaavasti voimisen modaliteetti kuvaa niitä mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja, jotka ympäristö ja tilanne sekä niihin liittyvät rakenteet avaavat ja tuottavat (Jyrkämä 2008b, 195; 2007, 206-207).

ICF-luokituksessa kontekstuaaliset tekijät ovat niitä tekijöitä, jotka yhdessä muodostavat yksilön elämän koko viitekehyksen, erityisesti sen taustan, jota vasten toimintakyky luokitellaan. ICF-luokituksessa kontekstuaaliset tekijät jaetaan kahteen osa-alueeseen: ympäristötekijöihin ja yksilötekijöihin. (WHO/Stakes 2011, 209.) Se, että ihminen voi tehdä tai ei voi tehdä jotakin, johtuu joko ulkoisista tai sisäisistä tekijöistä. ICF-luokituksessa sisäiset eli yksilötekijät ovat yksilökohtaisia kontekstuaalisia tekijöitä, kuten mm. ikä, sukupuoli, sosiaalinen asema ja elämäntilanteet. ICF-luokituksessa

yksilötekijöitä ei luokitella tarkemmin. (WHO/Stakes 2011, 210.) Jyrkämän toimijuuden mallissa toimintaa mahdollistavia ja rajoittavia sisäisiä tekijöitä tarkastellaan osaamisen ja kykenemisen modaliteeteissa. (Jyrkämä 2008b, 195; 2007, 206-207)

Ulkoiset tekijät liittyvät fyysiseen ja sosiaaliseen ympäristöön. ICF-luokituksessa nämä ulkoiset tekijät nimetään mukaan ympäristötekijöiksi, joilla tarkoitetaan kaikkia niitä yksilön ulkopuolisen maailman piirteitä, jotka muodostavat yksilön elämän kontekstuaalisen viitekehysten ja, jotka siten vaikuttavat yksilön toimintakykyyn. Ympäristötekijöitä ovat fyysinen maailma piirteineen, ihmisen rakentama fyysinen maailma, muut ihmiset omine suhteineen ja rooleineen, asenteet ja arvot, sosiaaliset järjestelmät ja palvelut sekä politiikat, säännöt, määräykset ja lait. (WHO/Stakes 2011, 209-210.) Jyrkämän toimijuuden mallissa näitä ympäristötekijöitä tarkastellaan täytymisen ja voimisen modaliteeteissa. Jyrkämän mukaan täytyminen käsittää ympäristön ja tilanteen asettamat fyysiset, sosiaaliset tai kulttuuriset pakot, välttämättömyydet, esteet ja rajoitteet. Sen vastakohtana voiminen on puolestaan mahdollisuuksia ja vaihtoehtoja, jotka ympäristö ja tilanne sekä niihin liittyvät rakenteet avaavat ja tuottavat (Jyrkämä 2008b, 195; 2007, 206-207.) Psykologian terminologiassa käsite kontrolli tarkoittaa voimista (mahdollisuutta vaikuttaa tai toiminnanvapautta). Tutkimuksissa on todettu, että kokemus omasta toiminnanvapaudesta, voimisesta, on tärkeää henkiselle hyvinvoinnille. Se, että uskoo voivansa luo henkistä hyvinvointia silloinkin, kun todellisuudessa ihmisellä ei ole ollut mahdollisuutta vaikuttaa. (Helkama, Myllyniemi ja Liebkind 1998, 148-150.)

Toiminta on vuorovaikutusta ympäristön kanssa. Ihmisen toiminnallisuus syntyy ihmisen, toiminnan ja ympäristön vuorovaikutuksessa. Ympäristö voidaan nähdä laajemmin kontekstina, joka koostuu fyysisestä, maantieteellisestä ja sosiokulttuurisesta ympäristöstä sekä ajallisista puitteista, joissa toiminta toteutuu. Tämä konteksti vaikuttaa toimijuuden toteutumiseen luomalla toimintamahdollisuuksia tai rajoittamalla toimintaa. Konteksti asettaa toiminnalle mahdollisuuksia (mitä voi tehdä) ja/tai vaatimuksia, jotka ohjaavat toimintaa/toimintatapoja (mitä täytyy tehdä). (Hautala, Hämäläinen, Mäkelä ja Rusi-Pyykönen 2011, 30-33; Kielhofner 2008, 86-93.)

Fyysinen ympäristö koostuu tilasta, jossa toimitaan ja esineistä, joita toiminnassa käytetään. Sosiaalinen ympäristö koostuu ihmisistä ja ihmisryhmistä, joiden kanssa ihminen toimii. Sosiaalinen ympäristö ohjaa ihmisten toimintaa yhteisten arvojen, mielenkiinnon kohteiden tai yhteisten tehtävien, tavoitteiden kautta. Sosiaalinen

ympäristö muovautuu kulttuurin sekä taloudellisten ja poliittisten päätöksiensä pohjalta. Ympäristön lisäksi itse toiminta (tehtävä, kuten leikkiminen, askartelu) eli toiminnan muoto asettaa toiminnalle tietynlaisia vaatimuksia ja mahdollisuuksia. (Kielhofner 2008, 86-93.)

Konteksti asettaa ihmiselle toiminnallisen roolin (esim. kuntoutuja-kuntouttaja) ja synnyttää toimintatapoja (toiminta kirjastossa – jalkapallokentällä). Ihminen liittyy roolien (perheenjäsen, koululainen jne.) ja niihin liittyvien tehtävien kautta ympäröivään yhteisöön. Ihmisellä on elämänsä aikana erilaisia rooleja, joista osa on ihmisen elämänkaareen liittyviä. Toiminnalliseen rooliin vaikuttaa ikä, kehitysvaihe ja elämänvaihe. (Kielhofner 2008, 88).

Tilanteen ja ympäristön vaikutus ihmisen toimintaan on riippuvainen toisaalta ympäristön luomista mahdollisuuksista tai rajoituksista ja, toisaalta ihmisen itsensä henkilökohtaisesta tahdosta, tottumuksesta ja suorituskyvystä. Toisin sanoen sama ympäristö voi innostaa yhtä, kyllästyttää toista ja hämmentää kolmatta. (Kielhofner 2008, 88.) Jyrkämä (2008: 196) puhuu toimijuuden prosessuaalisuudesta. Toimijuus on dynaaminen prosessi, jossa kyvyt, osaamiset, haluamiset, täytymiset, voimiset ja tuntemiset muuttuvat ja vaikuttavat toisiinsa ilmetäkseen eri tavoin.

7 Tulosten yhteenveto

Jyrkämän toimijuuden modaliteettimalli on toiminut teoreettisen rekonstruktion pohjana käsitteellistettäessä lapsen toimijuutta kuntoutustilanteessa. Kuntoutustilanteen tarkasteluun Jyrkämän (2007) toimijuuden modaliteettimalli mielestäni soveltuu hyvin, koska sen avulla on mahdollista tarkastella konkreettista toimintaa kuntoutustilanteessa sekä toimijan ja rakenteiden suhdetta. Kuntoutujan toimintaa suuntaavat niin kuntoutusympäristön tarjoamat mahdollisuudet ja asettamat rajoitteet kuin kuntoutujan kyvyt, taidot ja tiedot sekä tilanteen/toiminnan herättämät tunteet ja motivaatio. Kuntoutujan käsitykseen omista kyvyistä, taidoista, tiedoista sekä syntyviin tunteisiin vaikuttaa kulttuurinen tausta ja ajankohta. Tämän dynamiikan tavoittaminen mahdollistuu toimijuuden modaliteettimallin avulla. Merkittävää on, että toimijuuden modaliteettimallin, voidaan katsoa ajatella soveltuvan kaikille kuntoutuksen osa-alueille

ja eri ammattikuntien käyttöön. Sen avulla kuntouttajan on ammattitaustaan riippumatta helpompi tarkastella vaikeasti hahmotettavaa teoreettista toimijuuden ilmiötä. Lisäksi mielestäni tässä työssä löydetty yhteydet modaliteettimallin ja hyvää kuntutuskäytäntöä ohjaavan ICF-mallin välillä osaltaan vahvistavat toimijuuden modaliteettimallin pätevyyttä kuntoutustilanteen tarkastelussa.

Toisaalta toimijuuden modaliteettimalli ei yksinään riitä, kun halutaan tarkastella lapsen toimijuutta kuntoutustilanteessa. Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallin pohjaa sosiaalipsykologiaan ja analyttiseen hermeneutiikkaan, joka psykologian teoriana pyrkii selittämään ihmisen toimintaa analysoimalla arkikielen käsitteitä. Jyrkämän modaliteettimalli rakentuu erityisesti Giddensin (1984) toimijuuden strukturaatioteoriaan ja hermeneutiikkaa läheisesti sivuavaan semioottiseen sosiologiaan. Toimijuuden strukturaatioteorian mukaan rakenteet (mahdollistavat ja rajoittavat ympäristökijät) ohjaavat ihmisen toimintaa. Ihminen toimijana on rakenteiden omaksuja, kantaja ja uusintaja sekä hyväksikäyttäjä. (Jyrkämä 2008b, 190-191). Semiotikka on filosofinen suuntaus, joka tutkii merkkien (kuten sanojen merkitystä, yhteyksiä ja tilannekohtaisia merkityksiä). Greimasin (1966) seemianalyysiin pohjaa modaliteettimalli (tahtomisen, tietämisen, olemisen, täytymisen, voimisen ja tekemisen modaliteetit), jonka avulla on mahdollista analysoida tekstien merkitys- ja arvomaailmaa. Jyrkämä on muokannut tätä tekstien ja niihin sisältyvien merkitysten semioottista analyysia siirtääkseen sen toiminnan, toimintatilanteiden, toimintakyvyn ja toimijuuden tutkimiseen ja analysointiin. Kuntoutuksessa käyvät lapset ovat usein joko iän, kehitystason tai vamman vuoksi kykenemättömiä ilmaisemaan ajatuksiaan kielellisesti. Lapsikuntoutujaa ei yleensä pysty haastattelemaan eikä muutenkaan toimijuuden modaliteetteja voi tarkastella asiakkaan puheessa / kielessä esiintyvien merkityksin, joka on Jyrkämän modaliteettimallin lähtökohta. Toimijuuden modaliteettimalli vaatii rinnalleen syvempää ymmärrystä siitä, miten lapsen toimijuus ilmenee kuntoutustilanteessa lapsen toiminnassa ja vuorovaikutuksessa (tekoina ja eleinä).

Toimintaterapeutina minulle oli luontaista ja tärkeää lähteä tarkastelemaan semioottisiin, kielen/sanojen merkityksiin pohjaavia toimijuuden modaliteetteja tarkemmin kuntoutuksen ja toimintaterapian mallien kautta saadakseni vastauksen, siihen miten toimijuuden modaliteetit ovat havaittavissa lapsen toiminnassa ja kuntoutustilanteen vuorovaikutuksessa. Kansainväliseen toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden ICF-luokitus valikoitui lapsen toimijuuden käsitteellistämisen välineeksi, koska sitä tulee hyvän kuntutuskäytännön mukaisesti

aina käyttää kuntoutuksessa viitekehyksenä (Paltamaa ja kumppanit 2011). ICF-luokituksessa keskeistä on ihmisen toimintakyky ja ihmisen ja ympäristön välinen vuorovaikutus. Tarkastelussa (ks. taulukko 4 sivulla 59) voidaan nähdä yhteys ICF-luokituksen ja Jyrkämän toimijuuden mallin kanssa. Toimijuuden mallissa jokainen toimijuuden ulottuvuus on yhteydessä ihmisen ikään, ajankohtaan, ikäryhmään tai sukupolveen kuulumiseen sekä paikkaan ja tilaan, jossa toimijuus toteutuu. Ihmisen elämäntilanne ja ympäristö määrittävät sitä, millaisena toimijuus ja sen eri modaliteetit toteutuvat. (Jyrkämä 2008a, 276-278; Jyrkämä 2007, 207-208). ICF-luokituksessa vastaavasti tarkastellaan suorituksia osallistumiseen (esim. itsestä huolehtimiseen, kotielämään, koulunkäyntiin, työhön, taloudenhoitoon, sosiaalisiin suhteisiin) liittyen yhdistetty samoihin pääluokkiin. Näin ICF-mallissa osallistumiseen kytkeytyy ihmisen ikä, ajankohta, ikäryhmä sekä paikka ja tila, jossa osallistuminen tapahtuu. ICF-luokituksen suoritusten ja osallistumisen osa-alueet pääluokkineen voidaan myös nähdä vastaavan toimijuuden mallin osaamisen modaliteettia ja niitä voidaan vastaavasti käyttää avuksi määriteltäessä toimijuuden osaamisen modaliteetin toteutumista kuntoutustilanteessa.

ICF-luokitusta on kritisoitu siitä, että se on peruslähtökohdiltaan vain luokitusjärjestelmä ja perustuu vain asiantuntija-arviointeihin ottamatta huomioon yksilön tahtoa ja kokemusta. Mallissa myös yksilöllisten tekijöiden tarkastelu perustuu asiantuntija-arvioihin. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 99-100.) Japanilaiset tutkijat (Üeda ja Okawa 2003) ovat ehdottaneet, että IFC-malliin lisättäisiin subjektiivinen, kokemuksellinen ulottuvuus asiantuntija-arvioiden rinnalle. Nordenfeldt (2006) on tarkastellut mallia filosofisen toiminnan teorian pohjalta ja nostanut esille sen, että mallista puuttuvat yksilön tahto ja motivaatio, jotka toiminnan teorian mukaan ovat keskeisiä edellytyksiä toiminnan realisoitumiselle. (Järvikoski ja Härkäpää 2011, 99-100.) Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallin käyttäminen ICF-mallin rinnalla mahdollistaa sen, että kuntoutujan subjektiivinen näkemys omasta toimintakyvystään nousee kuntouttajan näkemyksen rinnalle.

Inhimillisen toiminnan malli (MOHO, Model of Human occupation, 1980) on toimintaterapian toimintakeskeinen malli, joka selittää ihmisen, toiminnan ja ympäristön välisiä suhteita. Mallin on tarkoitettu käytettäväksi kuntoutusta ohjaavana viitekehyksenä ICF-luokituksen rinnalla. Mallissa henkilön sisäisten tekijöiden ja ulkoisten ympäristötekijöiden nähdään linkittyvän toisiinsa muodostaen dynaamisen kokonaisuuden, joka vaikuttaa ihmisen toimintaan. (Hautala ja kumppanit 2011, 340,

235.) Kielhofner käyttää toiminnallisen osallistumisen termiä kuvaamaan näitä itsestä huolehtimiseen, työn tekemiseen ja vapaa-ajan viettämiseen liittyviä tekoja ja tehtäviä, joiden valikoitumiseen vaikuttaa yksilökohtaisten tekijöiden (tahto, tottumus ja suoriutuskyky) lisäksi ympäristön fyysiset, sosiaaliset ja kulttuuriset tekijät. Inhimillisen toiminnan malli perustuu, kuten toimijuuden modaliteettimalli osittain sosiaalipsykologiaan. Molempien taustalla on anayyttiseen hermeneutiikkaan perustuva ajattelu, jossa tehdään perustava erottelu käyttäytymisen (behavior) tai tapahtuman (event) ja teon (action) välille. Käyttäytyminen on ulkoapäin havaittavissa olevaa toimintaa (esim. käden nostaminen). Kun käyttäytyminen tulkitaan teoksi, se nähdään intentionaaliseksi ja määritellään tavoitteensa kautta (käden nostaminen tavoitteena tervehtiä vastaan tulijaa). Näin ihmisen teot ovat intentioidensa kautta selitettäviä vapaan tahdon ilmaisuja. Ihmisen toimintaa ohjaa tahdon (haluan tervehtiä) lisäksi sosiaalinen ympäristö (kättä nostamalla tulee tervehtiä tietyissä tilanteissa). Analyttisen hermeneutiikan mukaan näiden toimintaa ohjaajien sisäisten motivaatioiden ja ulkoisten sosiaalisten merkitysten/sääntöjen ymmärtäminen on ihmisen tekojen selittämisen välttämätön edellytys ja vaatii ”toimijan pään sisälle kurkistamista”. (Hänninen 1992, 7.) Tutustuttuani toimijuuden modaliteettimalliin sen yhteydet Inhimillisen toiminnan malliin olivat ilmeiset (ks. taulukko 4 sivulla 59) ja näin ollen oli luontevaa lähteä tarkastelemaan Inhimillisen toiminnan mallin avulla miten toimijuuden modaliteetit näkyvät/ovat havaittavissa lapsen toiminnassa.

Inhimillisen toiminnan mallin (Kielhofner 2008) avulla voidaan tarkastella yksittäisten modaliteettien ilmenemistä toiminnassa (taulukko 4). Inhimillisen toiminnan mallista voidaan löytää haluamisen modaliteettia vastaamaan tahto (volition), osaamisen modaliteettia vastaamaan taidot (skills), kykenemisen modaliteettia vastaa suoriutuskyvyn käsite (performance capacity) sekä täytymisen ja voimisen modaliteetteja vastaa ympäristön ja itse toiminnan (toiminnan muoto) asettamat mahdollisuudet ja rajoitukset. Jyrkämä nostaa toimijuuden mallissa kuudenneksi modaliteetiksi tuntemisen, joka Inhimillisen toiminnan mallissa se on liitetty osaksi tahtoa, jolloin se ymmärretään kapeammassa merkityksessä kuin Jyrkämän mallissa.

Taulukko 4. Toimijuuden modaliteettien (Jyrkämä 2007) vertailu ICF-luokitukseen (WHO/Stakes 2004) ja Inhimillisen toiminnan malliin (Kielhofner 2008).

Jyrkämän modaliteettimalli	ICF-luokitus	Inhimillisen toiminnan malli
Haluaminen: motivaatio ja tahtominen	<i>Puuttuu.</i>	Tahto: henkilökohtainen vaikuttaminen, arvot, mielenkiinnon kohteet
Osaaminen: tiedot ja taidot, pysyvät osaamiset, joita ihminen on elämänsä aikana hankkinut.	Suorituksien ja osallistumisen osa-alueet.	Taidot ja tottumus: motoriset taidot, prosessitaidot sekä kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidot; tavat ja roolit.
Kykeneminen (perinteisesti ymmärretty ruumillis-mielellinen toimintakyky, käsittää sekä ulkopäin mitattavissa olevan että subjektiivisen, omaan kokemukseen perustavan toimintakyvyn)	Objektiivinen toimintakyky: ruumiin/kehon toiminnot sekä ruumiin rakenteet. <i>Subjektiivinen toimintakyvyn osalta yksilöön liittyviä kontekstuaalisia tekijöitä (kuten elämän kokemukset) mainitaan, mutta ei luokitella.</i>	Suorituskyky: käsittää objektiivisesti mitattavan fyysisen ja psyykkisen toimintakyvyn (ruumiin rakenteet ja kehon toiminnat) sekä subjektiivisen koetun toimintakyvyn (eletty keho).
Täytyminen: ympäristön fyysiset, sosiaaliset tai kulttuuriset pakot ja rajoitukset tilanteessa	Ympäristöön liittyvät kontekstuaaliset tekijät.	Ympäristön ja toiminnan muodon asettamat rajoitukset / ehdot
Voiminen: ympäristön fyysiset, sosiaaliset tai kulttuuriset mahdollisuudet ja vaihtoehdot tilanteessa.	Ympäristöön liittyvät kontekstuaaliset tekijät.	Ympäristön ja toiminnan muodon antamat mahdollisuudet
Tunteminen: tilanteisiin ja asioihin kohdistuvat emootiot ja arvostuksen, jotka syntyvät kokiessa ja arvioitaessa kokemusta.	<i>Puuttuu.</i>	<i>Liitetty osaksi tahtoa (rajallisempi merkitys).</i>

8 Pohdinta

Seuraavassa tuon ensin esiin tutkimuksen luottavuuteen ja tulosten uskottavuuteen liittyviä tekijöitä, jonka jälkeen tarkastelen kehittämistyön pohjalta nousseita jatkotutkimusaiheita ja kehittämistyön kohteita. Lopuksi pohdin mitä uutta toimijuuden käsite tuo lasten kuntoutukseen ja miten toimijuuden malli ohjaa lapsilähtöistä kuntoutuksen toimintatapaa.

Tutkimuksen luottevuus ja tulosten uskottavuus

Tutkimusaiheen valinta ja tutkimuskysymykset ovat aina kannanottoja, jotka tutkijan tulee pystyä perustelemaan. Lapsen toimijuus valikoitui tutkimusaiheeksi ajankohtaisuutensa vuoksi. Kuntoutuksessa on siirrytty valtaistavaan toimintamalliin, joka korostaa kuntoutujan osallisuutta kuntoutusprosessissa. Kuntoutuksessa keskeiseksi nousee kuntoutujan kyky osallistua itselleen merkityksellisiin asioihin ja tilanteisiin omassa elämässään eli kuntoutujan itsensä tai hänen läheistensä erilaisissa arkielämän tilanteissa kokema toimintakyky eli toimijuus. Lapsen toimijuuden vahvistamisen kuntoutustilanteissa voidaan olettaa lisäävän kuntoutuksen vaikuttavuutta.

Oma ammattitaustani toimintaterapeuttina vahvisti ajatuksia tutkimusaiheen hyödyllisyydestä. Toiminta on toimintaterapeutin ammatin teoreettisessa ja käytännön toiminnan keskiössä. Toimintaterapian paradigmassa ja sosiaalipsykologian toimijuuden mallissa on paljon yhtenäisyyksiä. Toimintaterapiassa ihmisen, toiminnan ja ympäristön elementtien vuorovaikutus saa aikaan toiminnallisuuden. Toimijuus käsite vertautuu toimintaterapiassa toiminnallisen identiteetin käsitteeseen: molemmat muokkaavat ihmisen ymmärrystä omasta itsestään ja molemmissa toiminta on keskeisessä asemassa. Toimintaterapiassa keskeistä on kuntoutujan arjen toimintakyky – se, miten ihminen pystyy osallistumaan omaan elämäänsä ja sen valintoihin eli ihmisen toimijuus. Toimintaterapia pohjautuu toimintaterapeutin ja asiakkaan väliseen yhteistyöhön ja vuorovaikutukseen. Toimintaterapiassa asiakkaan rooli voidaan toimijuuden käsitteen kautta sanoittaa seuraavasti: asiakkaan tulee olla aktiivinen toimija ja kuntoutustilanteissa toteutua jaettu toimijuus. Toimintaterapiassa

lapsen aktiivinen sitoutuminen kuntoutustilanteen toimintaan nähdään kehityksen, oppimisen ja hyvinvoinnin edellytyksenä. Tämän opinnäytetyön lähtökohta on ollut kiinnostukseni lapsen osallisuuden vahvistamiseen kuntoutustilanteessa. Lasten toimintaterapeuttina olen ollut pitkään kiinnostunut siitä, miten terapeuttina voin varmistua kuntoutuksen vaikuttavuudesta, jonka ehtona on kyky arvioida kuntoutustoiminnan mielekkyyttä ja merkityksellisyyttä lapselle. Lapsen osallisuuden vahvistaminen kuntoutuksessa edellyttää sen määrittämistä miten lapsen aktiivinen toimijuus ilmenee ja toteutuu kuntoutustilanteessa.

Tutkimus on ollut laadullinen, teoreettinen käsitetutkimus. Tutkimuksessa on selvitetty käsitetutkimuksen menetelmin lapsen toimijuuden ilmenemistä kuntoutustilanteessa ja käsiteanalyysin pohjalta kehitetty työväline, jonka avulla voidaan kuvata toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa. Käsitetutkimus voidaan nähdä itsenäisenä tutkimusotteena, jossa käsitteiden analyysi muodostaa tutkimuksen ydinosan. Käsiteanalyysi pohjautuu aikaisempiin tutkimuksiin sekä tutkimuksen kohteena olevien jo tunnettujen määritelmien pohdintaan. Käsiteanalyysin kautta saavutetun tiedon avulla on mahdollista ymmärtää tarkastelun kohteena olevan käsitteen sisällön lisäksi myös käsitteen kuvaamaa kohdeilmiötä. (Puusa 2008, 36, 38-39.) Tässä työssä on perehdytty laajasti toimijuuteen liittyvään lähdeaineistoon, jolla on pyritty vahvistamaan teoreettisen tutkimuksen argumentaation uskottavuutta.

Tutkimuksen toteutuminen pitkällä aikavälillä on toiminut tutkijaa hyödyttävänä tekijänä mahdollistaen syvällisen perehtymisen aiheeseen laajan lähdemateriaalin avulla. Aloittaessani tutkimusta 2010 toimijuutta ei ollut juurikaan kuntoutuksen alalla tutkittu. Perehdyin toimijuuden käsitteeseen lähitieteiden avulla ja muodostin itsenäisesti esiymmärryksen siitä, miten lapsen toimijuus kuntoutustilanteessa ilmenee. Toisaalta pitkä aikajänne on myös haastanut tutkijaa aiheen ajankohtaisuuteen liittyen. Kirjoittaessani raporttia vuonna 2014 toimijuuden käsite on lyönyt itsensä läpi kuntoutuksen alalla ja tällä hetkellä on meneillään useampikin tutkimushanke aiheeseen liittyen. Olenkin joutunut yhä uudelleen palamaan lähdeaineistoon ja tarkastelemaan uuden tiedon valossa rakentamaani mallia lapsen toimijuudesta kuntoutustilanteessa. Tässä tutkimuksessa pitkä tutkimusaika voidaan nähdä tutkimuksen luotettavuutta lisäävänä tekijänä. Tutkimusraportti on kirjoitettu siten, että lukijalle avautuisi tutkijan ajattelu. Raportti ilmentää sitä, miten tutkimustuloksiin on päädytty: lukija voi seurata käsitetutkimuksen etenemistä ja saada ymmärryksen siitä, miten teoreettinen rekonstruktio on rakennettu.

Teoreettisessa aineiston jälkikonstruktiossa on pyritty pysymään uskollisena alkuperäisten mallien (Jyrkämän toimijuuden modaliteettimallin, ICF-luokituksen ja Inhimillisen toiminnan mallin) ajatuksille rakennettaessa käsitteellistä mallia lapsen toimijuudesta kuntoutustilanteessa. Käsitetutkimuksen analyysi on lähtenyt liikkeelle kuntoutuksen viitekehyksestä. Lapsen toimijuuden käsitteen tulkinta on toteutunut toimijuuden modaliteettien jäsentelyn lisäksi sen ymmärtämyksen pohjalta, miten lapsen toimijuus modaliteettien kautta ilmenee nimenomaisesti kuntoutustilanteessa. Käsiteanalyysissä on hyödynnetty sekä jo olemassa olevaa teoretietoa lapsen toimijuudesta että tutkijan omaa oivalluskykyä. Ammattitaustani toimintaterapeutina on vaikuttanut vahvasti tämän opinnäytetyöhön ohjaten niiden teoreettisten viitekehysten valintaa, joiden avulla olen toimijuuden modaliteetteja tarkastellut.

Laadullinen tutkimus voidaan käsittää arvoituksen ratkaisemiseksi loogisen päättelyn avulla – sarjaksi tutkijan vastuulla olevia päätöksiä. Tutkijan tulee pystyä perustelemaan tekemänsä päätökset ja vakuuttaa tutkimuksen lukijat perustelujensa ja tutkimuksen luotettavuudesta. (Alasuutari 2011,33-34; Niiniluoto 2002, 81.) Tässä opinnäytetyössä tehty laaja-alainen teoreettinen analyysi lapsen toimijuudesta ja tämän pohjalta rakennettu käsitteellinen malli lapsen toimijuudesta kuntoutustilanteessa. Mallin rakentaminen on vaatinut sen selvittämistä, miten kuntoutustilanteen toiminta ja vuorovaikutus ilmentävät lapsen toimijuutta (miten toimijuuden modaliteetit ilmenevät teoissa ja eleissä). Tämä on antanut minulle tutkijana perusteet käyttää kolmea itsenäistä mallia teoreettisen rekonstruktion toteuttamisessa. Jyrkämän toimijuuden modaliteettimalli, ICF-luokitus ja Inhimillisen toiminnan malli pohjaavat osittain samoille perustieteille, kuten sosiologiaan, psykologiaan ja terveystieteisiin, mikä tukee valintaani käyttää niitä yhdessä käsitteellistäessäni lapsen toimijuutta. Toisaalta malleissa on selkeitä eroavaisuuksia. Mallien yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia on käsitelty kappaleessa 7 (tulosten yhteenveto). Tutkijana käyttänyt omaa harkintaani ja toimintaterapeutin erityistietämystä mallien tarkastelussa. Tämä on mahdollistanut uuden, teoriaan pohjaavan käsitteellisen mallin syntymisen.

Jatkotutkimustarve

Jatkotutkimusta tarvitaan lasten kuntoutuksen alueella erityisesti liittyen toimijuuden tuntemisen modaliteettiin. Kokemukseni mukaan meillä kuntouttajilla on tietoa ja taitoa arvioida, jopa useita arviointimenetelmiä ja keinoja tukea useimpia toimijuuden modaliteetteja. Erityisesti osaamisen arviointiin ja tukemiseen on osaamista. Osaamme myös arvioida ympäristön luomia mahdollisuuksia ja rajoituksia – voimisen ja täytymisen modaliteetteja. Samoin kykenemisen modaliteetin arviointiin meillä on käytössä useita menetelmiä ja ainakin Inhimillisen mallin pohjalta on toimintaterapeuttien käyttöön olemassa lapsen tahtoon liittyvä arviointimenetelmä, jota voidaan käyttää apuna arvioitaessa toimijuuden haluamisen modaliteettiin liittyviä tekijöitä. Sen sijaan, kuten taulukostakin 4 (sivulla 59) tulee esille, tuntemisen modaliteettia on käsitteellistetty vähän lasten kuntoutuksen alalla.

Tuntemisen modaliteetin arviointi ja tukeminen voidaan kuitenkin nähdä kuntoutuksen vaikuttavuuden kannalta keskeiseksi, koska lapsen oma motivaatio on kuntoutuksen onnistumisen kannalta olennainen. Motivaatio perustuu haluamisen modaliteettiin liittyvään minätietoisuuden (mitä lapsi tavoittelee arvojensa, kiinnostuksen kohteidensa, kykyuskomustensa ja palauteodotuksiensa pohjalta) lisäksi tuntemisen modaliteettiin liittyvään motivaatioon. Tuntemisen modaliteettiin liittyvä motivaatio syntyy itse toiminnan synnyttämästä motivaatiosta. Siitä mielihyvän tunteesta, jota toiminnan elementti tai elementit tuottavat. Esimerksi lapsi nauttii toiminnassa syntyvästä liikeaistimuksesta ja motivaationa toimii tämän aistimuksen tuottaminen.

Jatkossa tuntemisen modaliteettia voisi syventyä tarkastelemaan esimerkiksi varhaisen vuorovaikutuksen teorioiden tai erilaisten kehitysteorioiden kautta. Esimerkiksi sensorisen integraation teoria (Ayres 2008: 44) perustuu ajatukselle lapsen sisäisesti motivaatiosta/vietistä, joka ohjaa lasta hakeutumaan ikätyypillisiin sensomotorisiin toimintoihin. Nomaalisti kehittynyttä lasta ei tarvitse erikseen kehottaa ryömimään tai kiipeilemään vaan lapsi hakeutuu luontaisesti harjoittelemaan ja yrittää yhä uudelleen, kunnes hallitsee uuden taidon. Sensorisen integraation teorian kautta voisi kartoittaa ja tarkastella lapsen sensomotoriseen kehitykseen liittyviä ikätyypillisiä motivaatiotekijöitä. Vastaavasti leikin kehityksellisiä teorioita voisi hyödyntää sen selvittämisessä millaiset ovat vähän vanhemman lapsen ikätyypilliset motivaatiotekijät konstruktiivisen ja sosiaalisen leikin vaiheessa.

Varhaista vuorovaikusta koskevista teorioista ja tutkimuksista olisi mahdollista löytää niitä vuorovaikutuksen laatuun liittyviä tekijöitä, jotka kertovat lapsen tunnetoimijuudesta. Lawlor (2003) on tutkimuksissaan tarkastellut lapsia sosiaalisina toimijoina sekä sitä miten vuorovaikutus ja toiminta liittyvät kiinteästi toisiinsa. Lawer korostaa, että toiminnassa on aina kyse yhdessä tekemisestä ja toiminnalla on merkitys ja tarkoitus. (Lawlor 2003, 424.) Toiminnan merkitys lapselle syntyy yhteisen toiminnan ymmärryksestä ja yhdessä jaetusta toiminnan kokemuksesta. Kokemukset saavat merkityksen, kun ne herättävät tunteita. Merkityksellisiin toimintoihin vastaamme tunnetasolla, joten voidaan olettaa, että havainnoimalla tunteita ja vuorovaikutusta voidaan kerätä tietoa toiminnan merkityksellisyydestä lapselle. Kuntouttajien olisi tärkeää löytää keinoja havainnoida lapsen tunteita (niiden ilmenemistä eleissä ja toiminnassa), koska kuntoutuksessa käyvillä lapsilla ei useinkaan ole kielellisistä kykyä ilmaista tunteitaan. Tässä työssä on listattu psyykkisiä ja fyysisiä oireita, jotka kertovat stressistä ja siten voivat kertoa kuntouttajalle lapsen kokemasta turvattomuuden, pelon tai jännityksen tunteista. Varmasti olisi mahdollista vastaavasti listata myös onnellisuudesta, ilosta ja riemusta kertovia psyykkisiä ja fyysisiä merkkejä? Tunteita on tietysti niin lukuisia, ettei kaikkien huomioiminen strukturoidusti ole mahdollista, mutta jatkossa olisi tärkeää nimetä kuntoutustilanteen kannalta olennaisimmat tunteet ja hahmottaa niiden ilmenemistä lapsen toiminnassa ja vuorovaikutuksessa. Oman haasteensa lasten tunteiden arvioimiseksi tuo se, etteivät kuntoutuksessa olevat lapset useinkaan osaa tunnistaa tai säädellä tunteitaan. Esimerkiksi voimakas innostuneisuus, riemu voi ylivirittää lapsen ja positiivinen tunne välittyikin ulospäin levottomuutena ja mahdollisesti stressireaktioina.

Työn pohjalta on rakennettu analyysikehikko on vasta luonnos ja sen saattaminen lopulliseen käytettävään muotoon vaatii paljon jatkokehittelyä. Analyysikehikkoa pitäisi seuraavassa vaiheessa koekäyttää erilaisissa kuntoutustilanteissa, jotta voidaan arvioida sen soveltuvuutta eri tyyppisten kuntoutustilanteiden ja eri ammattiryhminen käyttöön. Koekäytössä tulisi arvioida myös sitä, vaatiiko analyysikehikon käyttäminen kuntoutustilanteen kuvaamista: onnistuuko toiminnan ja vuorovaikutuksen havainnointi riittävän luotettavasti ilman mahdollisuutta syventyä havainnointien tekemiseen nauhoitetun materiaalin apua? Lapsen toimijuuden tarkastelu vaatii kokemusta ja tarkkaa havainnointikykyä. Lapsen tekemät toiminta-aloitteet tai eleet, joilla hän ilmaisee esimerkiksi kiinnostustaan toimintaan tai epävarmuutta osaamisestaan toiminnassa, ovat usein hyvin pieniä, vaikeasti huomattavia, kuten katseen kiinnittäminen kiinnostavaan leluun. Jos kuntouttaja ei ole vahvasti läsnä tilanteessa ja

vuorovaikutuksessa lapsen kanssa, jäävät nämä lapsen haluamisesta, täytymisestä ja voimisesta kertovat pienet eleet helposti huomaamatta. Ongelmaksi voi nousta myös se, ettei kuntouttaja voi samanaikaisesti havainnoida omaa ja lapsen toimintaa kuntoutustilanteessa. Kuntoutustilanteen kuvaaminen ja havainnointien tekeminen myöhemmin nauhoitukselta mahdollistaisi tarkempien havaintojen tekemisen. Tarvittaessa nauhoituksen voi katsoa useampaan kertaan ja siten eri katselukerroilla keskittyä eri asioiden havainnointiin. Esimerkiksi ensimmäisellä katselukerralla keskittyä lapsen toiminnan havainnointiin tai vaikkapa vain tiettyjen toimijuuden modaaliteettien tarkasteluun ja sitten toisella katsomiskerralla kiinnittää huomionsa kuntouttajan toimintaan tai jäljelle jääneiden modaaliteettien tarkasteluun.

Analyysikehikkoa tulee myös jatkokehittää käytettävyyden osalta. Havainnointien tekemistä ja analyysiä voisivat helpottaa selkeät väittämät tai mahdollisesti listat asioista (lapsen käyttäytymisessä ja vuorovaikutuksessa), joita eri toimijuuden osalueiden osalta kuntouttajan tulisi tarkkailla. Ehkäpä tulevaisuudessa jatkokehittelyn tuloksena voisi syntyä arviointimenetelmä, jolla lapsen toimijuuden toteutumista olisi mahdollista arvioida kuntoutustilanteessa?

Toimijuuden käsitteen merkitys lapsen kuntoutuksessa

Toimijuuden käsite tuo kuntoutukseen laajan sosiokulttuurisen näkökulman, jonka avulla on mahdollista vahvistaa kuntoutuksen vaikuttavuutta. Toimijuuden käsite laajentaa toimintakyvyn määritelmää perinteisestä lääketieteelliseen terveydentilaan perustuvasta toimintakyvystä kuntoutujan itsensä tai hänen läheisiensä arkielämän tilanteissa koettuun toimintakykyyn. Terveyslähtöisen toimintakyvyn ICF-luokituksen toimiessa ”kuntoutuksen käynnistäjänä” (diagnoosi / lääketieteellinen syy oikeuttaa kuntoutukseen), toimijuuden malli voidaan nostaa rinnalle ohjaamaan kuntoutuksen toteuttamista. Diagnoosi ei sinällään vielä kerro kuntoutujan toimintakyvystä vaan tarvitaan tietoa toimijuudesta (mikä on kuntoutujan oma kokemus toimintakyvystään, miten kuntoutuja käyttää tai ei käytä toimintakykyään). Toimijuuden käsitteen avulla on mahdollista tarkastella ja huomioida lapsuutta kontekstissa ja kulttuurisidonnaisena ilmiönä. Minkälaisia asioita, toimintoja lapset pitävät tärkeinä ja arvokkaina? Mitkä asiat, toiminnot tuottavat lapsille mielihyvää ja onnistumisen kokemuksia?

Kuntoutusta, erityistä tukea tarvitseva lapsi, tulee aina ensisijaisesti nähdä lapsena ja aktiivisena toimijana, joka elää lapsuuttaan, tuottaa ja rakentaa omaa elämäänsä tietyssä kontekstissa ja kulttuurissa. Erityistä tukea tarvitseva lapsi leikkii, harjoittelee arkitoiminnoissa suoriutumista, nauttii yhdessäolosta toisten kanssa ja tarvitsee huolenpitoa siinä missä muutkin lapset. Lapsen tärkeimmät roolit ovat perheenjäsenen ja leikkijän roolit. Isommalla lapsella tärkeiksi nousevat myös kaverin ja erilaisten ryhmien, kuten koululaisen roolit (mm. Koivikko ja Sipari 2006, 109). Osallisuuden kokemus syntyy erityistä tukea tarvitsevalle lapselle samoista arjen asioista kuin ikätovereillekin.

Lasten kuntoutus on haastavaa johtuen sen kokonaisvaltaisesta luonteesta. Kuntoutuksen tavoitteena on lapsen osallisuuden vahvistuminen arjessa ja kuntoutus nivoutuu aina lapsen ja koko hänen perheensä elämään. Toimijuuden modaaliteettimallin avulla kuntouttaja voi kartoittaa lapsen toimijuutta kantavia voimavaroja ja sitä heikentäviä tekijöitä. Sen avulla voidaan tunnistaa arkitilanteissa esiintyviä osallistumista mahdollistavia tai estäviä tekijöitä. Lapsen kuntoutuminen on uuden oppimista ja tehokas oppiminen vaatii oppijalta aktiivista toimijuutta. Kuntoutustilanne, joka on lapselle itselleen mielekäs ja merkityksellinen, sitouttaa ja motivoi harjoittelemaan vaikealtakin tuntuvia asioita.

Leikki kietoutuu osaksi lapsen toimijuutta monitahoisesti ollessaan keskeinen toiminnan areena lapsille ja lapsen kehityksen perusedellytys. Lapsi oppii leikkiessään taitoja, joita hän tarvitsee arjessaan ja oppimisessaan. Leikissä ajattelu, kieli, oman toiminnan ohjaus ja minäkuva kehittyvät. Leikki tarjoaa myös areenan käsitellä vaikeilta tuntuvia asioita ja kokeilla erilaisia ratkaisumalleja. Leikissä voi luoda oman kuvitteellisen maailman, todellista paremman ja kokea iloa. Leikki on keskeinen oppimisen foorumi alle kouluikäisen lapsen arjessa. (Tamminen 2000, 12-14; Lautamo 2012.) Kaikilla lapsilla on fyysisistä ja psyykkisistä rajoituksistaan huolimatta luontainen pyrkimys leikkiä. Tutkimuksissa on kuitenkin tullut esiin, että erityisryhmiin kuuluvilla lapsien leikkivän ja tutkivan ympäristöään ikätovereitaan vähemmän. Erityisryhmien mahdollisuudet tietyyppiseen leikkiin voivat olla rajoittuneet tai leikkien sisältö voi poiketa normaalista ikätyyppillisestä leikistä. (Lyytinen ja Lautamo 2003, 204-205.)

Leikin tulisikin olla lasten kuntoutuksen keskiössä. Kuntouttajien tulisi kiinnittää huomiota lapsen mahdollisuuksiin leikkiä ikätyypillisiä tai hänen kehitysvaiheelle ominaisia leikkejä yksin ja yhdessä muiden kanssa. Leikissä toteutuu lapsen aktiivinen toimijuus ja osallisuus. Lapsi oppii leikkiessään ja leikki motivoi harjoittelemaan vaikealtakin tuntuvia asioita.

Toimijuus on aina tilannesidonnaista ja toteutuu suhteessa toisiin ihmisiin. Kuntoutustilanteessa tulee toteutua jaettu toimijuus, jossa lapsen ja hänen lähiaikuisten rinnalle nousee toimijaksi kuntoutuksen ammattilainen, jonka tehtävänä tuoda oma erityisosaamisensa kuntoutustilanteeseen. Kuntouttajan tulee yhdessä lapsen ja lähiaikuisten kanssa määrittää minkälainen muutos lapsen osallisuuden vahvistamiseksi ympäristössä tai; lapsen ja ympäristön välisissä suhteissa, on tarpeen ja miten se on mahdollista toteuttaa.

Lähtökohtana on lapsen ja lähiaikuisten kokemus kuntoutustarpeesta (mihin asiaan arjessani haluan muutosta, jotta minulla/lapsellani olisi parempi olla). Lapsen autonomiaa, itsemääräämisoikeutta ja kykyä osallistua päätöksentekoon pohdittaessa on hyvä tunnistaa, kuten Hohti (2013) toteaa, että kaikki ihmiset ovat iästään ja asemastaan riippumatta tarvitsevia ja fyysiseen, sosiaaliseen ja kulttuuralliseen ympäristöönsä nähden riippuvuussuhteissa. Riippuvuussuhteen ollessa tosiasia kuntoutujan tulisikin osata kuunnella ja yrittää ymmärtää lapsen kokemusta maailmasta – löytää lapsen näkökulma kuntoutustilanteen tarkasteluun. Lapsuus on tärkeää aikaa minäkuvan ja itsetunnon kehittymisen kannalta, joten kuntoutuksen ensisijaisena tavoitteena tulisi olla, että lapsi kokee tulevansa kuulluksi sekä olevansa hyväksyty ja rakastettu juuri sellaisena kuin hän on.

Toimijuuden malli vahvistaa lapsilähtöistä kuntoutuksen toimintatapaa mahdollistaen kasvun ja kehityksen tukemisen niin, että lapsen minäkuva ja osallisuus vahvistuvat.

Toimijuuden malli nostaa keskiöön arkielämän tilanteet. Sen avulla voidaan löytää ne arjen tilanteet ja ympäristöt sekä toimintakyvyn alueet, joissa lapsi kokee tarvitsevansa tukea voidakseen osallistua täysipainoisesti omassa arjessaan – sen erilaisissa ympäristöissä, tilanteissa ja yhteisöissä. Tavoitteena on, että lapsi saa olla oma itsensä ja, ennen kaikkea pyrkiä muuttamaan ympäristöä lapsen toimintakykyä paremmin tukevaksi ja löytää lapsen vahvuudet ja voimavarat (kuten kiinnostuksen kohteet), joiden avulla voidaan tukea toimintakyvyn heikompia alueita.

Lähteet

Airaksinen, Timo 2008. Kuntoutuksen etiikka. Teoksessa Rissanen, Paavo – Kallanranta, Tapani – Suikkanen, Asko (toim.) 2008: Kuntoutus. Duodecim. 2. painos. Keuruu: Otavan kirjapaino 2008. 111-118.

Alanen, Leena 2001. Iän sosiologiaa. Teoksessa Sankari, Anne – Jyrkämä, Jyrki (toim.) 2001: Lapsuudesta vanhuuteen. Tampere: Vastapaino, 2001.

Alasuutari, Pertti 2011. Laadullinen tutkimus 2.0. Vastapaino. 4. uudistettu painos, 2011. Riika: Inkprint, 2011.

Als, Heidelise - Lawhon Gretchen – Duffy, Frank – McAnulty, Gloria – Gibes-Grossman, Rita – Blickman, Johan 1994. Individualized Developmental Care for the Very Low-Weight Preterm Infant. Medical and Neurofunctional Effects. The Journal of American Medical Association, vol 272,11, 853-858. USA.

Anttila, Pirkko 2006. Tutkiva toiminta ja ilmaisu, teos, tekeminen. Akatiimi oy, Haminan 2006. 2. painos.

Aro, Tuija 2013. Itsesäätelytaitojen kehitys ja biologinen perusta. Teoksessa Aro, Tuija – Laakso, Marja-Leena (toim.) 2013: Taaperosta taitavaksi toimijaksi. Itsesäätelytaitojen kehitys ja tukeminen. Niilo Mäki instituutti. Porvoo: Bookwell Oy 2013. 2. painos. 20-39.

Aunola, Kaisa 2005. Motivaation kehitys ja merkitys kouluikässä. Teoksessa Salmela-Aro, Katariina – Nurmi, Jari-Erik (toim.) 2005: Mikä meitä liikuttaa. Modernin motivaatiopsykologian perusteet. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy, 2005.

Autti-Rämö, Ilona 2008. Lasten ja nuorten kuntoutus. Teoksessa Rissanen, Paavo – Kallanranta, Tapani – Suikkanen, Asko (toim.) 2008: Kuntoutus. Duodecim. 2. painos. Keuruu: Otavan kirjapaino 2008. 479-487.

Ayres, A. Jean 2008. Aistimusten aallokossa. Sensorisen integraation häiriö ja terapia. PS-kustannus, käänös teoksesta: Sensory integration and the Child. Understanding hidden sensory challenges. Revised, updated version: Pediatric Therapy Network. Juva: WS Bookwell Oy 2008.

Bruce, Tina n.d.. Virittäytymisaikan valmistaa vapaasti virtaavaan leikkiin. Julkaisussa Leikin aika. Lastentarhanopettajaliitto. Forssa, Painotalo Auranen.
<<http://www.lastentarha.fi/pls/portal/docs/PAGE/LTOL/01LTOL/00LTOL/06JULKAISUT/ESITTEET/LEIKINAIKA.PDF>>

Coleman, Daniel 2009. Lahjakkuuden koko kuva, Tunneäly. Keuruu: Otavan kirjapaino, 2009.

Creek, Jennifer 2010. The Core Concepts in Occupational Therapy. A Dynamic Framework for Practice. Jessica Kingsley Publishers, MPG Books Limited, Great Britain 2010.

Csikszentmihalyi, Mihaly 2005. Elämän virta, Flow. Tutkimuksia onnesta, siitä kun kaikki sujuu. Raamatutrükikoda, Tallinna 2005.

Elder, Glen – Kirkpatrick Johnsson, Monica 2003. The life course and aging: Challenges, lessons and new directions. Teoksessa Settersten, Richard (toim.): Invitation to the life course. Toward new understanding of later life. Baywood Publishing 2003: Amityville, New York.

Engeström, Yrjö 2007. Toimijuus toiminnan teoriassa. Konferenssiesitys. Kolmannet toiminnan teorian ja sosiokulttuurisen tutkimuksen päivät (FISCAR'07) "Sosiaalisten käytäntöjen muuttuvat kohteet globaaleissa verkostoissa". 27.–28. syyskuuta 2007, Helsingin yliopisto.

From, Kristine 2010. "Että saisi olla lapsena toisten lasten joukossa" : substantiivinen teoria erityistä tukea tarvitsevan lapsen toiminnallisesta osallistumisesta toimintaympäristöissään. Jyväskylä: Jyväskylä University Printing House, 2010.

Giddens, Anthony 2001. Sociology. 4th edition. Oxford: Polity Press, 2001.

Hakkarainen, Kai – Lonka, Kirsi – Lipponen, Lasse 2004. Tutkiva oppiminen – Järki, tunteet ja kulttuuri oppimisen sytyttäjinä. Porvoo: WS Bookwell, 2004

Hautala, Tiina – Hämäläinen, Tuula – Mäkelä, Leila - Rusi-Pyykönen, Mari 2011. Toiminnan voimaa. Toimintaterapiaa käytännössä. Edita Prima, Helsinki 2011.

Helkama, Klaus – Myllyniemi, Rauni – Liebkind, Karmela 1998. Johdatus sosiaalipsykologiaan. 2.painos. Helsinki: Oy Edita Ab, 1998.

Helsingin yliopisto n.d.. Valtaistava sosiaalityö. Sosweb-sosiaalityön työmenetelmät, Helsingin yliopisto. Verkkodokumentti. <<http://www.valt.helsinki.fi/yhpo/sosweb/sivut/valtaistavatapa.htm>>. Luettu 11.10.2010.

Hohti, Riikka 2013. Lapsuuden rajat. Lääketieteellinen Aikakauskirja Duodecim 2013; 129(23): 2519-25.

Hokkanen, Liisa 2014. Asiakaskansalaisen toimijuus sosiaalityöllisessä asianajossa. Teoksessa Laitinen, Merja – Niskala, Asta (toim.), 2014: Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. 2. painos, Vastapaino. Vantaa: Hansaprint oy 2014.

Huovinen, Anne – Tossavainen, Tatu 2010. Lasten osallisuutta edistämässä. Oppinäytetyö, JAMK, 2010.

Hänninen, Vilma 1992. Toimiva ihminen. Tekojen psykologian, eksistentiaalisen psykologian ja marxilaisen toiminnan teorian filosofisten lähtökohtien vertailua. 2., korjattu painos. Tampereen yliopiston sosiologian ja sosiaalipsykologian laitoksen julkaisuja A:17. Tampere 1992: Tampereen yliopisto, Jäljennepalvelu.

Härkäpää, Kristiina 2013. Esitys: Jaettu toimijuus kuntoutuksessa – tieteellinen näkökulma. Pohjois-Suomen asiakasyhteistyötoimikunnan seminaari 4.10.2013, Oulu. http://www.kuntoutusportti.fi/files/attachments/kuntoutusasian_neuvottelukunta/pohjois-suomen_seminaari/jaettu_toimijuus_kuntoutuksessa-harkapaa.pdf. Luettu 12.3.2014.

Härkönen, Ulla n.d.. Teorian ja tutkimuskohteen vuorovaikutus – Bronfenbrennerin ekologinen systeemitheoria ihmisen kehittymisestä. Teorian ja tutkimuskohteen vuorovaikutus, Joensuun yliopisto. Verkkodokumentti. <http://joyx.joensuu.fi/~uhar-kone/tuotoksia/Bronfenbrenner_in%20Finnish_07.pdf>. Luettu 21.11.2010.

Juujärvi, Petri – Nummenmaa, Lauri 2004. Emootiot, emootioiden säätely ja hyvinvointi. Psykologia 01/04. 59-66.

Jyrkämä, Jyrki 2008a. Vanheneva yksilö, toimijuus ja toimintatilanteet. Teoksessa Heikkinen, Eino ja Rantanen, Taina (toim.), 2008: Gerontologia. 2., uudistettu painos. Duodecim, Helsinki 2008.

Jyrkämä, Jyrki 2008b. Toimijuus, ikääntyminen ja arkielämä – Hahmottelu teoreettis-metodologiseksi viitekehykseksi. Gerontologia 4/2008, 190-203.

Jyrkämä, Jyrki 2007. Emootiot, toimijuus ja vanhuuden arkitilanteet. Kokemus ja kokemuksellisuus ikääntyessä. Seminaariesityksiä 26.-27.11.2007. Oraitia 1/2008. Ikäinstituutti ja kirjoittajat. Heimonen, Sirkka-Liisa – Syrén, Ilkka (toim.). Jyväskylän yliopisto, n.d.. Teoreettinen tutkimus. Verkkodokumentti. <<https://koppa.jyu.fi/avoimet/hum/metelmapolkuja/metelmapolku/tutkimusstrategia/t/teoreettinen-tutkimus>>. Luettu 13.2.2011

Jyrkämä, Jyrki 2013. Toimijuudesta. Ovia yhteistyöhön. Ovet-projektin päätösseminaari. Helsinki, 24.1.2013
<<http://www.omaishoitajat.fi/sites/omaishoitaja.pohjaton-asiakas.fi/files/Jyrki%20Jyrk%C3%A4m%C3%A4%20Toimijuudesta.pdf>>. Luettu 13.4.2014.

Järvikoski, Aila 2008. Kuntoutuskäsityksen muutos ja kuntoutuksen vaikuttavuuden tutkimus. Teoksessa Mäkitalo, Jorma – Turunen, Jari – Viikkumaa, Ilpo (toim.) 2008: Vaikuttavuus muutoksessa. Verve. Oulu: Kalevaprint OY 2008. 46-59.

Järvikoski A, Hokkanen L, Härkäpää K (toim.) 2009. Asiakkaan äänellä. Odotuksia ja arvioita vaikeavammaisten lääkinnällisestä kuntoutuksesta. Helsinki: Kuntoutussäätiön tutkimuksia 80/2009.

Järvikoski, Aila – Karjalainen, Vappu 2008. Kuntoutus monitieteisenä ja –alaisena prosessina. Teoksessa Rissanen, Paavo – Kallanranta, Tapani – Suikkanen, Asko (toim.) 2008: Kuntoutus. Duodecim. 2. painos. Keuruu: Otavan kirjapaino 2008. 80-92.

Järvilehto, Soili – Kiiski, Raija 2010. Motivaatio ja tahto. Kuntoutussäätiö 2010. <http://www.kuntoutussaatio.fi/files/491/motivaatio_ja_tahto.pdf>. Luettu 19.9.2013.

Karimäki, Reeli 2008. Katsaus: näkökulmia 2000-luvun lapsuuteen. Suomen Kansantietouden Tutkijain Seura ry, vol. 15 – 1/2008. Verkko-versio. <http://www.elore.fi/arkisto/1_08/kar1_08.pdf>. Luettu 25.11.2010.

Karlsson, Liisa 2000. Lapsille puheenvuoro – Ammattikäytännön perinteet murroksessa. Väitöskirjan käsikirjoitus 4.4.2000. Helsingin yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunta, Kasvatustieteiden yksikkö.

Kerola, Kyllikki - Kujanpää, Sari - Kallio, Anja 2013. Tunteesta tunteeseen – Ihmismielen tarinat sanoin ja kuvin. Tunnetaitojen oppimateriaali kasvatukseen ja erityiskasvatukseen ohjaajan opas harjoituskirjaan. Opetushallitus. 1.8.2013. <http://www.edu.fi/tunteesta_tunteeseen>

Kielhofner, Gary 1995. Introdution to the Model of Human Occupation. Teoksessa Kielhofner, Gary (toim.) 1995: A Model of Human Occupation. Theory and Application. Second Edition. Baltimore, USA: Williams & Wilkins 1995. 1-7.

Kielhofner, Gary 2008. Model of Human Occupation, Theory and Application. 4. Edition. Lippincott Williams & Wilkins, a Wolters Kluwer business, China 2008.

Kiili, Johanna 2006. Lasten osallistumisen voimavarat : tutkimus Ipanoiden osallistumisesta. Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä studies in education, psychology and social research 2006.

Koivikko, Matti – Sipari, Salla 2006. Lapsen ja nuoren hyvä kuntoutus. Vajaaliikkeisten Kunto ry. Valkeakoski: Koskiprint 2006.

Koponen, Meini 1995. Näkemys ihmisestä. Teoksessa Holmikivi, Johanna (toim.) 1995: Toimintaterapia. Tie omatoimisuuteen. Saarijärvi: Gummerus Kirjapaino Oy 1995. 23-32.

Korpela, Raija – Nieminen, Pirkko – Tammela, Antti (toim.) 1991. Monivammaisen lapsen apuvälineet. Osa III. Apuvälineet ja monivammaisen lapsen sosiaalinen toimintakyky. Valtion teknillinen tutkimuskeskus. Tutkimuksia 720. Espoo: VTT OFFSETPAINO 1991.

Korppi, Marika - Latvala, Johanna 2010. Osallistava vuorovaikutuksen malli lasten osallisuuden mahdollistajana. Pro gradu –työ, Jyväskylän yliopisto, kasvatustieteiden laitos, varhaiskasvatus, 2010.

Kostamo, Heli 2010. Lapsen toimijuuden tarkastelua Honkaharjun päiväkodissa. Opinnäytetyö, JAMK, 2010

Kumpulainen, Kristiina – Krokfors, Leena – Lipponen, Lasse – Tissari, Varpu – Hilppö, Jaakko – Rajala, Antti 2010. Oppimisen Sillat - Kohti osallistavia oppimisympäristöjä. Helsinki: Yliopistopaino, 2010. Teoksen verkkoversio / HELDA - The Digital Repository of University of Helsinki. Luettu 22.11.2010.

Lautamo, Tiina 2012. Lapsi oppii leikkiessään. Väitös: 19.10.2012. Leikin arviointi osaksi päiväkotien arkea. < <https://www.jyu.fi/ajankohtaista/arkisto/2012/10/tiedote-2012-10-10-09-56-35-480388>>. Luettu 17.3.2014.

Linnakangas, Ritva – Seppälä, Ulla-Maija – Suikkanen, Asko – Lentoranta, Pirja 2014. Monitoimijuus lapsen perhekuntoutuksessa. Teoksessa Laitinen, Merja ja Niskala, Asta (toim.), 2014: Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. 2. painos, Vastapaino. Vantaa: Hansaprint oy 2014.

Lyytinen, Paula - Lautamo, Tiina 2004. Leikki. Teoksessa Tiina Siiskonen – Tuija Aro - Timo Ahonen – Ritva Ketonen (toim.), 2004: Joko se puhuu? Kielenkehityksen vaikeudet varhaislapsuudessa?. Juva: WS Bookwell Oy 2004.

Mattila, Antti 2010. Stressi. Duodecim. Terveysportti. 18.10.2010. <http://www.terveyskirjasto.fi/terveyskirjasto/tk.koti?p_artikkeli=dlk00976>. Luettu 13.3.2014.

Mikkola, Tuula 2009. Sinusta kiinni – Tutkimus puoliso- ja arjen toimijuuksista. Diakonia-ammattikorkeakoulun julkaisuja. A Tutkimuksia 21. Tampere: Juvenes Print Oy 2009.

Mykkänen, Johanna 2010. Isäksi tulon tarinat, tunteet ja toimijuus. Jyväskylän yliopisto. Jyväskylä University Printing House, Jyväskylä 2010.

Launiainen, Helena – Sipari, Salla 2011. Lapsen hyvä kuntoutus käytännössä. Lapsen ja nuoren kuntoutuksen toteutuminen palveluverkostossa –projekti 2007-2011. Vajaaliikkeisten Kunto ry.

Niiniluoto, Ilkka 2002. Johdatus tieteenfilosofiaan. Käsitteen- ja teorian muodostus. Keuruu: Otavan Kirjapaino Oy 2002.

Oranen, Raija. 2009. Lasten osallisuus. Lasten suojelun työkirja. Sosiaaliportti, Terveiden ja hyvinvoinnin laitos. Verkkodokumentti. <<http://www.sosiaaliportti.fi/fi-FI/lastensuojelunkasikirja/hallinto/lapsenosallisuus/>>. Luettu 10.10.2010.

Paltamaa, Jaana – Karhula, Maarit – Suomela-Markkanen, Tiina – Autti-Rämö, Ilona (toim.) 2011. Hyvän kuntoutuskäytännön perusta. Käytännön ja tutkimustiedon analyysistä suosituksiin vaikeavammaisten kuntoutuksen kehittämishankkeessa. Kelan tutkimusosasto, 2011. Sastamala: Vammalan Kirjapaino Oy 2011.

Parham, Diane – Primeau, Loree 1997. Play and occupational therapy. Teoksessa Parham, Diana – Fazio, Linda (toim.), 1997: Play in occupational therapy for children. Mosby, St. Luis 1997.

Pfeifer, TA. 1999. Exploration of agency in preschool children with disabilities. Doctoral dissertation, Texas Woman`s University, 1999.

Riihelä, Monika 1996. Mitä teemme lasten kysymyksille? Lasten ja ammattilaisten kohtaamisten merkityksiä lapsi-instituutiossa. Stakes, Jyväskylä, Gummerrus kirjapaino oy, 1996.

Puusa, Anu 2006. Käsiteanalyysi tutkimusmenetelmänä. Tieteellinen artikkeli. Premissi 4/2008, 36-42.

Romakkaniemi, Marjo – Järvikoski, Aila 2013. Jaetun toimijuuden rakentuminen mielenterveyspalveluissa. Kuntoutus 1/2013, 39 - 44. Kuntoutussäätiö 2013.

Ruohotie, Pekka 2002. Oppiminen ja ammatillinen kasvu. 1.-2. painos. WSOY, Aikuiskasvatus. WS Bookwell Oy, Juva 2002.

Sario, Anja 2004. Haastava leikki lasten toimintaterapiassa. Pro gradu-tutkielma, Jyväskylän yliopisto, 2004

Siitonen, Juha 1999. Voimaantumisteorian perusteiden hahmottelua. Kasvatustieteiden tiedekunta, Oulun opettajankoulutuslaitos, Oulun yliopisto, 1999.

Sipari Salla – Pietiläinen, Erja – Arikka, Harri n.d., Kuntoutusportti, Kuntoutussäätiö. Verkkodokumentti. <http://www.kuntoutusportti.fi/portal/fi/tutkimus/tutkimuskohteita/lapsen_kuntoutus/>. Luettu 11.10.2010.

Sosiaali- ja terveysministeriö 2004. Kuntoutuksen tutkimuksen kehittämisohjelma. Kuntoutusasiaian neuvottelukunta. Helsinki 2004. Sosiaali- ja terveysministeriön julkaisuja, ISSN 1236-2050; 2003:19. ISBN 952-00-1444-6.

Stakes n.d.. Osallistuminen ja vuorovaikutus ihmisiin kohdistuvien vaikutusten arvioinnissa. Teksti pohjautuu Reeta Södergrenin artikkelikäsitelmään (28.8.2002). Ihmisiin kohdistuvien vaikutusten arviointi, <http://info.stakes.fi/iva>. Verkkodokumentti. <<http://info.stakes.fi/NR/rdonlyres/F485E303-4E97-4414-9F19055C0796AB45/0/osallistuminen.pdf>>. Luettu 11.10.2010.

Strandell, Harriet 1995. Päiväkoti lasten kohtaamispaikkana: tutkimus päiväkodista sosiaalisten suhteiden kenttänä. Helsinki: Gaudeamus, 1995.

Strandell, Harriet 2005. Lapset, etiikka ja vaikea osallisuus. Stakes, työpapereita 4/2005: Laadullisen sosiaalitutkimuksen eettiset kysymykset. Stakesin monistamo, 2005.

Suomisanakirja.fi. Sivistyssanakirja. <<http://www.suomisanakirja.fi/kyet%C3%A4>>. 2013. Luettu 24.10.2013.

Sutinen, Marianne & Maaranen, Hanna-Liisa 2009. Autistisesti käyttäytyvä lapsi toimijana tapaustutkimus Kallesta yksilöohjaustilanteissa. Pro gradu -työ : Joensuun yliopisto, Kasvatustieteiden tiedekunta, Erityispedagogiikka, 2009.

Talo, Seija 2001. Prologi seminaarin sisällöstä ja tavoitteista. Teoksessa Talo, Seija (toim.) 2001: Toimintakyky –viitekehystä arviointiin ja mittaamiseen. Seminaariraportti, Turku 4.-5.2000. KELA. Sosiaali- ja terveysturvan kuvauksia, 49. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy 2001. 32-45.

Tamminen, Tuula 2001. Leikkiä elämää varten. Teoksessa leikkivä ihminen. Mannerheimin lastensuojeluliitto. Kauhava: Kauhavan kirjapaino, 2001.

Tarasti, Eero 2004. Valta ja subjektin teoria. Synteesi 4/2004. 84-10

THL 2014. Osallisuus. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014. Verkkodokumentti. <http://www.thl.fi/fi_FI/web/kaventaja-fi/eriarvoisuus/hyvinvointi/osallisuus>. Luettu 29.1.2014.

THL 2014b. Mitä osallisuus on?. Terveiden ja hyvinvoinnin laitos, 2014. Verkkodokumentti. <http://www.thl.fi/fi_FI/web/kasvunkumppanit-fi/tyon/periaatteet/osallisuus> . Luettu 29.1.2014.

Tuomi, Jouni – Sarajärvi, Anneli 2002. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Jyväskylä: Gummerrus Kirjapaino Oy 2002.

Vajaaliikkeisten kunto ry n.d.. Vajaaliikkeisten Kunto – Bot för Rörelsehindrade r.y. . Verkkodokumentti. <<http://www.vlkunto.fi/>>. Luettu 12.1.2011.

Vajaaliikkeisten kunto ry n.d.. Tutkimus- ja kehittämistoiminta. Verkkodokumentti. <<http://www.vlkunto.fi/tutkimus.htm>>. Luettu 12.1.2011.

WHO / Stakes 2011. ICF. Toimintakyvyn, toimintarajoitteiden ja terveyden kansainvälinen luokitus. Stakes, Sosiaali- ja terveysalan tutkimus- ja kehittämiskeskus. Ohjeita ja luokituksia 2004:4. Jyväskylä: Bookwell Oy 2011.

UNICEF Suomi 2013. Yleissopimus lapsen oikeuksista. UNICEF Suomi 2.9.2013. <http://www.unicef.fi/Lapsen_oikeuksien_sopimus_koko>. Luettu 19.3.2014.

Uotinen, Sanna 2008. Vanhempien ja lasten toimijuuteen konduktiivisessa kasvatuksessa, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä studies in education and social research 351, 2008

Analyysikehikko: LAPSEN TOIMIJUUDEN ILMENTYMINEN KUNTOUTUSTILANTEESSA

Lapsen nimi:

Kuntoutustilanne:

Toiminta/toiminnot:

Analyysikehikon tavoitteena on auttaa kuntouttajaa tarkastelemaan toimijuuden ilmentymistä kuntoutustilanteessa. Lapsen toimijuus kuntoutustilanteissa rakentuu vuorovaikutuksessa yhdessä kuntouttajan kanssa, kun leikkiä suunnitellaan ja toteutetaan yhteisten tavoitteiden suuntaisesti. Lapsen toimijuuden vahvistuminen kuntoutusprosessissa lisää kuntoutuksen vaikuttavuutta mahdollistaessaan lapsen osallisuuden. Toimijuuden analyysikehikko muodostuu kysymyksistä, joiden avulla kuntouttaja voi tarkastella lapsen toimijuutta arvioimalla kuntoutustilanteessa toteutuvan toiminnan ja vuorovaikutuksen laatua. Kysymyksien tarkoitus on löytää ne asiat, joihin kuntoutustilanteessa tulee kiinnittää huomiota, kun tavoitteena on lapsen toimijuuden vahvistaminen. Analyysikehikon ensimmäinen sivu sisältää keskeisimmät toimijuuden elementit. Tarvittaessa toimijuutta voidaan tarkastella tarkemmin osa-alueittain käyttämällä hyväksi analyysikehikon sivuja 2-5.

TOIMIJUUS KUNTOUTUSTILANTEESSA	Toteutuu	Ei toteudu
<p>Perusedellytykset toimijuuden toteutumiseksi olemassa: Lapsi kokee olonsa turvalliseksi (ei stressistä kertovia merkkejä tai sanallista ilmaisua epävarmuudesta, pelosta, epämukavuudesta yms.)? Lapsen vireystila on optimi (ei merkkejä kuormittumisesta, stressistä)?</p> <p>Lapsi motivoituu toimintaan, toiminta lapselle merkityksellistä:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lapsi osoittaa kiinnostusta välineisiin ja/tai toimintaan (kohdistaa tarkkaavaisuuden, tarttuu/lähtee tutkimaan/kokeilemaan, ilmaisee kiinnostuksensa sanallisesti tai elein)? • lapsi osoittaa innostuneisuuttaan / iloa / onnistumista toiminnassa sanoin tai elein? • toiminta pitkäkestoista, lapsi toistaa toimintaa yhä uudelleen? • toiminnassa / välineellä toteutuu leikki? • toiminta- tai väline-valinta tai leikki-idea on lapsen oma? <p>Toiminnan haastetaso juuri oikea:</p> <ul style="list-style-type: none"> • lapsi suuntautuu toimintaan / välineisiin varauksetta, ilman epäröintiä? • lapsi aloittaa toiminnan varauksetta, ilman epäröintiä? • lapsi onnistuu toiminnassa / toiminnalle asettamassaan tavoitteessa (kuntouttaja mukauttaa ympäristöä, välineitä, toiminnan niin, että lapsi saavuttaa tavoitteensa)? • lapsi iloitsee toiminnasta (toistaa uudelleen, viipyy toiminnassa) tai lopputuloksesta / saamastaan palautteesta (ilmaisee iloa/tyytyväisyyttä sanoin tai elein)? • lapsen motoriset taidot riittävät toiminnan / tehtävän suorittamiseen? • lapsen prosessitaidot riittävät toiminnan / tehtävän suorittamiseen? • kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidot toiminnan/tehtävän suorittamiseen? 		

LAPSEN HALUAMINEN KUNTOUTUSTILANTEESSA	Kuntouttajan huomioita:
<p>Mikä on lapsen motivaatio kuntoutustilanteen toimintaan? Mitä lapsi haluaa tehdä? Miten kovasti lapsi haluaa tehdä? Miten lapsi haluaa tehdä?</p> <p>⇒ Kiinnostaako toiminta (tila, välineet, ehdotettu toiminta) tai sen lopputulos lasta? Herääkö motivaatio/toiminnan/kokeilun halu?</p> <p>Henkilökohtainen vaikuttaminen: Mitä lapsi kokee pystyvänsä tekemään? Minkälaisiksi lapsi kokee fyysiset, psyykkiset ja sosiaaliset kykynsä suhteessa tilanteen vaatimuksiin? (aiemmat suoritumiskokemukset, epäonnistumiset vs. hallinnan ja pystyvyyden kokemukset)</p> <p>Minkälaisia seurauksia lapsi uskoo, että hänen toiminnallaan tilanteessa voi olla?</p> <p>⇒ Saako lapsi toiminnasta palkkion, tyytyväisyyden tai kompetenssin tunteen?</p> <p>Arvot: Minkälaisen arvon lapsi antaa toiminnalle? Mitä merkitys toiminnalla on ja miten tärkeää siinä onnistuminen lapselle on?</p> <p>⇒ Onko toiminta lapselle luontaista? mielihyvää tuottavaa? Onko toiminta leikkiä? Auttaako toiminta suoriutumaan arjessa paremmin?</p> <p>Mielenkiinnon kohteet: Tuottaako toiminta lapselle iloa ja mielihyvää? Onnistumisen kokemuksia?</p> <p>⇒ Nauttiiko lapsi toiminnan tuottamista aistimuksista (materiaalien tunnustelusta, oman kehon liikkeestä, keholle kohdistuvista aistimuksista, näkö- ja/tai kuuloaistimuksista)?</p> <p>⇒ Tuottaako ongelmanratkaisu (materiaalien, työkalujen ja oman kehon käyttäminen) tai lopputulos (kuten syntynyt tuotos, kuten valmis palapeli) lapselle mielihyvää ?</p> <p>⇒ Nauttiiko lapsi yhdessä tekemisestä ja yhdessä olemisesta (toiselta saatu palaute on merkityksellistä lapselle)?</p>	

LAPSEN OSAAMINEN KUNTOUTUSTILANTEESSA	Kuntouttajan huomioita:
<p>Motoriset taidot:</p> <p>⇒ Miten lapsi käyttää kehoaan toiminnassa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • onnistuuko/riittääkö asennon hallinta / liikkuminen / koordinaatio /voima ja tehokkuus ko.toimintaan? • riittääkö fyysinen kunto ko. toiminnan suorittamiseen? <p>Prosessitaidot taidot:</p> <p>⇒ Miten lapsi käyttää tietojaan hyväksi toiminnassa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • työkalujen ja materiaalien valinta? Ja niiden käyttö? • toiminta tavoitteen suuntaisesti? • kysyy tarvittaessa apua? <p>⇒ Miten ajallinen organisointi onnistuu toiminnassa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • toiminnan aloittaminen? • toiminnassa eteneminen? looginen eteneminen? • toiminnan lopettaminen? <p>⇒ Miten tilan ja esineiden käsittely/organisointi onnistuu toiminnassa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • tarvittavien tavaroiden etsiminen ja löytäminen? • tavaroiden kerääminen? • tavaroiden järjestäminen (järjestys, loogisuus, tilankäyttö)? • tavaroiden kerääminen ja työnjälkien siivoaminen? • kehon ja käden navikointi (ei törmää esineisiin)? <p>⇒ Miten adaptaatio onnistuu toiminnassa:</p> <ul style="list-style-type: none"> • huomaa ja vastaa ympäristön ei-kiellessiin toimintavihjeisiin? • mukauttaa toimintansa niin, että tehtävä onnistuu? • sopeuttaa toimintaansa, kun kohtaa ongelman? • oppii / käyttää hyödykseen kohdatut ongelmatilanteet ja niistä saadun palautteen? <p>Kommunikaatio- ja vuorovaikutustaidot:</p> <p>⇒ Ovatko lapsen vuorovaikutustaidot riittävät onnistumiselle toiminnassa?</p> <ul style="list-style-type: none"> • fyysinen vuorovaikutus (eleet, ilmeet, kontaktin ottaminen, orientoituminen yms.)? • miten verbaalinen viestintä ja vastavuoroisuus? <p>Tottumus:</p> <p>⇒ Suoriutuuko lapsi moniosaisista tutuista toiminnoista (esim. siirtymätilanteet, vaatteiden vaihto) sujuvasti?</p> <p>⇒ Toimiiko lapsi sosiaalisesti hyväksytyllä/oletetulla tavalla?</p> <p>⇒ Pystyykö lapsi joustavasti muokkaamaan omia tapojaan tilanteen vaatimalla tavalla (hyväksymään esim. erilaiset leikkivälineet ja –tavat totuttujen tilalle, ottamaan toisten leikkialoitteet huomioon ja toiset mukaan omaan leikkiinsä)?</p> <p>⇒ Onko lapsella mahdollisuus ikätyypillisiin rooleihin? Mahdollistavatko lapsen taidot ja kyvyt rooliodotuksista suoriutumisen (esim. onnistuuko leikkikaverina oleminen)? Tuottaako rooleissa toimiminen lapselle tyytyväisyyden ja turvallisuuden tunteita (onko haastetaso sopiva/ saako lapsi toiminnassa positiivista palautetta)?</p> <p>⇒ Hakeutuuko lapsi ikätyypillisiin toimintoihin? Leikkimään? Osoittaa kiinnostusta omatoimisuuteen / omatoimisuustaitojen opetteluun ikätyypillisesti?</p>	

LAPSEN KYKENEMINEN KUNTOUSTILANTEESSA	Kuntouttajan huomioita:
<p>Objektiivinen, mitattavissa oleva toimintakyky: arvioidaan perinteisillä fyysisen, psyykkisen ja sosiaalisen kehityksen/toimintakyvyn arviointimentelmillä</p> <p>Subjekttiivinen, lapsen kokemuksiin perustuva toimintakyky:</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Miten lapsi ennakoi fyysinen toimintakykyn riittävän toiminnan suorittamiseen / miten keho suoriutuu toiminnasta lapsen oman kokemuksen mukaan? ⇒ Kokeeko lapsi, että hän näkee, kuulee, tuntee tarvittavan? Kokeeko, että ymmärtää ja muistaa ohjeet? Kokeeko hahmottavansa mitä on tarkoitus tehdä? Kokeeko hallitsevansa vartalonsa ja asentonsa? Kokeeko onnistuvansa tarvittavissa liikkeissä ja omaavansa riittävästi voimaa? ⇒ Minkälainen kokemus/mielipide lapsella on ko. toiminnasta? Tuottaako toiminta tai sen lopputulos hänelle nautintoa? Mahdollistaako toiminta flow-kokemuksen? 	
LAPSEN TÄYTYMINEN JA VOIMINEN KUNTOUSTILANTEESSA	Kuntouttajan huomioita:
<ul style="list-style-type: none"> ⇒ Tukeeko ympäristö ikätyypillistä toimintaa? ⇒ Huomioiko ympäristö lapsen kehitysvaiheen? <p>Fyysinen kuntoutusympäristö:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Mitä <i>tila</i> mahdollistaa / estää / "pakottaa"? • Minkälaisen roolin tila mahdollistaa? Mahdollistaako tila roolin, jota lapsi toivoo (hoivattava, hyvä leikkikaveri jne.)? • Millaisia tunteita tila herättää? • Mitä <i>välineet</i> mahdollistavat? Tukevatko lelut leikkiä tai arjen toiminnan harjoittelua? Yksinleikkiä? Yhdessä tekemistä? • Onko välineillä mahdollisuus toteuttaa oman mielenkiinnon mukaista toimintaa? Huomioiko kuntouttaja välineiden valinnassa lapsen mielenkiinnon kohteet? • Mitä välineet estävät? mihin välineet pakottavat? • Millaisia tunteita välineet herättävät? <p>Sosiaalinen ympäristö:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Onko tavoite toiminnalle jaettu? <i>Vs. ovatko lapsen ja kuntouttajan tavoitteet erit?</i> • Onko lapsi valinnut toiminnan? <i>Vs. onko toiminnat valittu lapsen puolesta?</i> • Palautteen saaminen toiminnasta? Onnistuminen/lopputuloksen arviointi? • Mitä tunteita vuorovaikutuksessa herää? <p>Toiminnan muoto:</p> <ul style="list-style-type: none"> • Onko valittu toiminta lapselle merkityksellistä? nautintoa tuovaa? • Mahdollistuuko leikki? <i>Vs. onko lapsen näkökulmasta "suorittamista"?</i> 	

LAPSEN TUNTEMINEN KUNTOUTUSTILANTEESSA	Kuntouttajan huomioita:
<p>Kokeeko lapsi olonsa turvalliseksi? Tarkkaile erilaisten sanallisten ilmaisujen ja eleiden lisäksi seuraavia fyysisiä ja psyykkisiä oireita:</p> <p>Psyykkisiä oireita ovat jännittyneisyys, ärtymys, aggressiot, levottomuus ja ahdistuneisuus (lapsi voi mm. itkeä, kysellä vanhempiansa perään, tukeutua omaan pehmoleluun, viedä sormia suuhun, napsutteella sormia, imeä vaatteitaan jne.).</p> <p>Fyysisiä oireita, jotka voivat kertoa stressitilasta ovat mm. päänsärky, huimaus, sydämentykytyks, pahoinvointi, vatsavaivat, tihentynyt virtsaamisen tarve, hikoilu, hengityksen kiihtyminen, haukottelu, huokailu, yskiminen, niiskuttelu, nenänympäryksen muuttuminen valkoiseksi, suun ympäröivän tummuminen, nikottelu, röyhtäily ja ähkeminen, tonuksen nouseminen, silmien vaeltelu ja lasittuneisuus (katse tuijottava ja katsekontaktia välttelevä, katseessa paniikkia, huolestuneisuutta tai tylsistymistä), ympäristön ärsykkeiden välttely tai niihin voimakas reaktio (esim. kommentoi, säpsähtää pieniäkin ääniä).</p> <p>Tuottaako toiminta lapselle iloa, nautintoa? Kokeeko lapsi onnellisuutta ja tyytyväisyyttä?</p> <ul style="list-style-type: none"> ⇒ Seuraako kuntouttaja lapsen toiminta-aloitteita? Jakaako lapsesta lähtöisin olevan toiminnan? ⇒ Rohkaiseeko kuntouttaja lasta tuomaan esille omia ajatuksiaan, toimintaideoitaan? ⇒ Vastaako toimintojen haastetaso lapsen taitotasoa (liian haastava toiminta herättää negatiivisia tunteita ja lamauttaa; liian helppo aiheuttaa tylsistymistä ja keskittyminen hajoaa)? Mahdollistaako toiminta onnistumisen kokemuksen / kokemuksen pystyvyydestä? ⇒ Rakentuuko kuntoutustilanne yhteiselle leikille? ⇒ Vastaako leikin sisältö lapsen kehitystasoa? Sisältääkö leikki lasta kiinnostavia, motivoivia elementtejä? (onko terapeutilla riittävästi tietoa lapsen kehityksestä?/-kehitysvaiheesta?) ⇒ Onko lapsen vireystila optimi? Onko tarkkaavaisuuden suuntaaminen toimintaan ja toimintaan keskittyminen mahdollista niin, että toiminnan riemu ja oppiminen mahdollistuu? 	